

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA İNSAN ve ÜSTÜNLÜK

Hilâl REYHANLIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MAYIS-2019**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA İNSAN ve ÜSTÜNLÜK

DANIŞMAN : Prof. Dr. Zekeriya PAK
JÜRİ : Prof. Dr. Şehmus DEMİR
JÜRİ : Doç. Dr. Fatih TİYEK

Hilâl REYHANLIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
MAYIS-2019**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA İNSAN ve ÜSTÜNLÜK

Hilâl REYHANLIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir.**

**Prof. Dr. Zekeriya PAK
BAŞKAN**

**Prof. Dr. Şehmus DEMİR
ÜYE**

**Doç. Dr. Fatih TİYEK
ÜYE**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

**Prof. Dr. Ahmet EYİCİL
Enstitü Müdürü**

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA İNSAN VE ÜSTÜNLÜK

Hilâl REYHANLIOĞLU

Danışman : Prof. Dr. Zekeriya PAK

Yıl : 2019, Sayfa: 81+V

Jüri : Prof. Dr. Zekeriya PAK (Başkan)
: Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Üye)
: Doç. Dr. Fatih TİYEK (Üye)

Bu çalışmada insan ve üstünlük ilişkisinin Kur'an çerçevesinde bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle üstünlük lafzı incelenerek Kur'an ayetleri çerçevesinde üstünlük olarak algılanabilecek sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin insanlar arasındaki herhangi bir üstünlüğü ifade etmede kullanılıp kullanılmayacağına bakılmıştır. Bu kelimelerin, kullanıldığı ayetler bağlamı ile irdelendiğinde insanlar arasında bir üstünlük durumunu değil farklılığı ifade etmede kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. İnsanlar sahip oldukları maddi ya da manevi fazlalık veya farklılıkları diğerlerine karşı üstün olma durumu olarak değerlendirebilmektedirler. Kur'an'da bu farklılık ya da fazlalıkların insanları birbirinden üstün kılmayacağı ifade edilirken hakiki manadaki üstünlüğün ancak Allah'ın belirlediği kriterlere ulaşma yoluyla elde edilebileceği ise ikinci bölümün temel konusudur. Bunun yanı sıra insanlar arasında kabul görmüş ancak hakiki manada karşılığı olmayan yanlış bir üstünlük tasavvuru da yine Kur'an ayetlerinden yola çıkılarak çalışmamızın üçüncü bölümünde eleştirilmiştir. Kur'an'ın bu konudaki eleştirilerinin hedefinde; mal çokluğu, evlat ve taraftar sahibi olma, nesep-soy, ilim sahibi olma, gelenek ve görenekler, makam-mevki ya da güç-iktidar, sosyal statü veyahut ruhbanlık gibi yollarla üstünlük iddiasında bulunan insanlar gelmektedir. Netice olarak Kur'an ayetleri üzerinden yaptığımız tespit neticesinde insanlar arasında mutlak manada bir üstünlüğün söz konusu olmadığını söylemekle beraber, insanların farklı şekillerde elde ettikleri nimetler vasıtasıyla mukayyet alanlarda diğerlerine göre konum olarak daha ileri seviyede olabildiklerini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Üstünlük, Farklılık

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
BASIC ISLAMIC SCIENCES DEPARTMENT

ABSTRACT

MASTER THESIS

HUMAN AND SUPERIORITY IN THE QUR'AN

Hilâl REYHANLIOĞLU

Supervisor : Prof. Dr. Zekeriya PAK

Year : 2019, Pages: 81+V

Jury : Prof. Dr. Zekeriya PAK (Chairperson)
: Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Fatih TİYEK (Member)

In this study, an evaluation of the relationship between human and superiority was made within the framework of the Qur'an. Our study consists of three main parts. In the first chapter, firstly the words of superiority are examined and the words that can be perceived as superior in the frame of Quranic verses have been determined. Whether these words can be used to express any superiority among people has been examined. It is concluded that, these words, when used in the context of the verses are used to express the difference between people is not a state of superiority. People are able to evaluate the material or spiritual surpluses or differences that they possess as being superior to others. While it is stated that these differences or redundancies in the Qur'an will not make people superior to each other, while the superiority in the real sense can only be achieved through the achievement of the criteria determined by Allah, which is the main subject of the second part. Besides these, in the third part of the study, based on the verses of Qur'an, fact that the superiority criteria that are being accepted by man, cannot be accepted in real sense is also criticized. The main criticism of Qur'an in this sense targets the people who claims superiority via multiplicity of goods, adoption of children and progeny, generosity, knowledge, customs and traditions, office-position or power-power, social status or spirituality. As a result, we can say that there is no superiority between people in the Quran as a result of our determination, but we can say that people can be more advanced in comparison areas than others by means of the blessings they obtained in different ways.

Keywords: Qur'an, Tafseer, Superiority, Difference

ÖN SÖZ

İnsan varlık sahasında yer alan bütün yaratılmışlar arasında özel bir konuma ve değere sahiptir. Allah Kur'ân'da insanın değerine vurgu yapmak için göklerde ve yerde her ne var ise insana hizmet etmek için yaratıldığını bildirir. Yani insanın sahip olduğu bu değer bizatihi Allah tarafından insana bahşedilmiş olup çalışma ve gayretle elde edilebilecek türden bir değer değildir.

İnsanın yaratılışı itibariyle Allah tarafından böyle bir değere sahip olmasının yanı sıra bu değere değer katacak pek çok imkanlar sunan Allah, bu konuda bir sınırlandırma getirmeyerek eşref-ü mahlukat olma yolunda ilerlemede insanı özgür bırakmıştır. İnsan kendisine verilen akıl, irade ve dünyevi zenginlikleri salih amel dairesinde Allah'ın rızasına uygun kullandığı ölçüde sahip olduğu değerini yüceltebilir.

Yine aynı insan Allah tarafından kendisine bahşedilen farklı muhtevalardaki bu nimetlere sahip olmayı diğerlerine karşı bir üstün olma hali olarak da algılayabilmektedir. Bu yanlış tasavvur söz konusu nimetlerden yoksun kişileri hakir görmeye iterek kendini ayrıcalıklı ve üstün görmeye sevk edebilir.

İşte bu çalışmanın hedefi insanların, doğuştan ya da sonradan çalışma ve gayret neticesinde elde ettikleri nimetlerin onlara üstün bir değer kazandırıp kazandıramayacağı ya da hakiki manada bir üstün olma durumunun vaki olup olamayacağı gibi meselelere cevaplar aramaktır. Geçmişten bu yana insanların bu konuda benzer tutumları sergilemeleri neticesinde karşılaştıkları olumsuzlukları örnekler üzerinden vererek konunun aydınlanmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmayı amaçlıyoruz. Elbette ki bu hususta faydalanacağımız kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Kur'ânın yanı sıra bu konu üzerine farklı türlerde yazılmış eserler de bizim için büyük önem teşkil etmektedir. Bu kaynakları uygun şekilde kullanarak insanların zihninde kalıplaşmış bazı hatalı üstünlük tasavvurlarını düzelterek yerine Kur'ân'ın rehberliğinde Allah'ın rızasına uygun bir izzet ve şerefe nasıl ulaşılabileceğini beyan etmek çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

Son olarak bu tezin planlanmasında, araştırılmasında ve oluşturulmasında ilgi ve desteğini eksik etmeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya PAK başta olmak üzere, çalışmamın olgunlaşmasında eleştiri ve tavsiyeleri ile destek olan hocam Doç. Dr. Fatih TİYEK'e, ayrıca bu süreçte büyük özveride bulunan babam Yaşar GÜLAÇTI'ya, eşim ve çocuklarıma en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Hilâl REYHANLIOĞLU
KAHRAMANMARAŞ 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	V
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Metodu	1
1.4. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar	1
2. ÜSTÜNLÜK KAVRAMI.....	4
2.1. Tanım Olarak Üstünlük.....	4
2.2. Kur'ân Öncesi Dönemde “Üstünlük” Algısı.....	4
2.3. Kur'ân'da Üstünlük İle İlişkilendirilebilecek Kavramlar	6
2.3.1. Fadl.....	6
2.3.2. İstafâ.....	13
2.3.3. Hayr.....	16
2.3.4. Ref.....	19
2.3.5. Derace	21
2.3.6. Kerem.....	22
2.3.7. Fevk.....	24
3. KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN ÜSTÜN OLMASININ TEMEL KRİTERLERİ.....	27
3.1. Allah'ın Belirlemesi Sonucu Konum Olarak Kazanılan Üstünlük	27
3.1.1. İctibâ.....	28
3.1.2. İhtiyâr	30
3.2. İnsanın Kendi Gayreti ile Kazandığı Üstünlük	32
3.2.1. İman	33
3.2.2. Amel.....	35
3.2.3. Bilgi.....	38
3.2.4. Takvâ.....	42
4. KUR'AN'DA ELEŞTİRİLEN ÜSTÜNLÜK ALGILARI.....	46
4.1. Mal Çokluğuna Dayanan Üstünlük Fikri	48
4.2. Evlat ve Taraftar Çokluğuna Dayanan Üstünlük Fikri	53
4.3. Nesebe Bağlı Üstünlük Fikri.....	56
4.4. İlmi Donanımdan Kaynaklı Üstünlük İddiası	58
4.5. Gelenek ve Görenekleri Üstün Tutma.....	61
4.6. Makma Dayalı Gücün Verdiği Üstünlük Düşüncesi.....	64
4.7. Sosyal Statü ile Üstün Olma Düşüncesi.....	68
4.8. Bazı İnsanlara Temelsiz Üstün Nitelikler Vehmetme	70
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	76
KAYNAKLAR	78
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
C.	:Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
md.	:Maddesi
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı.
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
S.	: Sayı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Kur'ân'a göre "üstün" olmanın temel kriterlerini ve üstünlüğün dayandığı temel değerleri ortaya koyarak, zihinlerde yer alan yanlış üstünlük algısının Kur'ân ekseninde bir değerlendirmesini yapmaktır. Hatalı ve dayanaksız bir üstünlük anlayışına sahip olan insanların bu husustaki yanlış anlayış ve uygulamalarını gözler önüne sererek temelsiz ve yanlış düşüncelerden uzaklaşmalarına yardımcı olmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Kur'ân'a göre herkes "insan" olmak bakımından eşittir ve her insan Allah'ın kuludur. Ancak geçmişten günümüze kimi insanlar sahip oldukları birtakım vasıflardan yola çıkarak üstünlük iddialarında bulunmuşlar, kimi insanlar da birtakım ölçütlerden hareketle diğer insanları kendilerinden üstün görmüşlerdir. Bu durum, dini ve sosyal hayatta insanın insanı istismar etmesine neden olmuştur. Bu açıdan Kur'ân çerçevesinde, insan onuruna ters düşmeyecek üstünlük anlayışının ve bu üstünlüğün dayandığı temel değerlerin ortaya konması önem arz etmektedir. Bu temel değerler insanlar arasında ayrımcılık hissi uyandırmamalıdır. Sadece belirli bir kesimin menfaatini de gözetmemelidir. Bu yüzden üstünlüğü ortaya çıkarabilecek temel kriterlerin bütün insanları kuşatabilecek ve de herkes tarafından ulaşılabilecek nitelikler olması gerekmektedir. İlahi adaletin tecellisi de bunu gerektirir.

1.3. Araştırmanın Metodu

Konumuz öncelikle bir konu çalışması ve bu konunun dayandığı temel kavramların ortaya çıkarılması esasına dayanmaktadır. Bu nedenle, Kur'an'da yer alan "üstünlük" ile ilişkilendirilebilecek kavramlar belirlenecek ve bunlar üzerinde semantik analiz yöntemiyle inceleme yapılacaktır. Ayrıca olumlu ya da olumsuz boyutta üstün olma konularının yer aldığı ayetler tespit edilerek konulu tefsir yöntemiyle bunların değerlendirilmesi yoluna gidilecektir. Ayetler ve konular ele alınırken temel lügat ve tefsir kaynaklarından yararlanılacaktır. Konu, güncel çalışmalardan da istifade edilerek bir bütünlük içerisinde ele alınacaktır. Böylelikle çalışmamızda araştırma yöntem ve teknikleri çerçevesinde kaynak araştırması, veri toplama, değerlendirme ve yazma şeklinde bir yöntem takip edilecektir.

1.4. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Bu konunun doğrudan işlendiği bir eser bulunmayıp konunun alt başlıkları olarak incelediğimiz hususlardan bazıları ile ilgili makale ve tezler bulabilmekteyiz. Örneğin değindiğimiz kavramlardan biri olan "fadl" kavramı üzerine yazılmış bir yüksek lisans tezinde üstünlük konusuna değinilmiş ancak konunun anlam sahasına giren ayet ve hadislerin hepsine birden değinilmiş olmasına rağmen tefsir kaynaklarından yararlanılmayarak sadece ayet ve hadisler verilmiştir. Bu durum konunun açıklık kazanmasının önünde önemli bir problem oluşturmuştur. Üstelik açılan alt başlıkların her birinin ayrı bir araştırma ve inceleme konusu olabilecek kapasitede ve

derinlikte olması da dikkat edilmesi gereken önemli bir husus olup yapılan izahların yetersiz kalmasına sebep olmuştur.¹

Konuyla doğrudan aynı olmayıp muhteviyatında benzerlik bulunan eserlerden bazıları ise şunlardır:

1. Draz, Abdullah, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, (çev. Nureddin Demir), Kayıhan Yayınevi, 1983.
2. Fenton, Paul B., “Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliya Hiyerarşisi”, Çev: Çift, Salih, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XVI/II, 2007.
3. Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul.
4. Karagöz, İsmail, “Kuranda Takva Kavramı ve Müttaki İnsanın Özellikleri”, Diyanet İlmî Dergi, Ekim-Kasım-Aralık 1995, XXXI/4.
5. Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul.
6. Küçük, Abdurrahman, *İslam'da İlmînin Yeri-Önemi ve Müslümanların Durumu*, Diyanet İlmî Dergi, Ekim Kasım Aralık 1992, XXVIII/IV.
7. Macit, Yusuf, *Psiko-Sosyal Açısından Karun Kıssası (Ekonomik Olguların Tutum ve Davranışlara Etkisi)*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, XIII/III.
8. Nar, Cemal, *İslam'da Irkçılık Ulusalcılık Milliyetçilik*, Ark Kitapları, İstanbul 2016.
9. Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da İnsan Kavramı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, Yıl: 2001.
10. Pekasil, Tahir, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre*, (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri), İstanbul 2012, s: 143.
11. Polater, Kadir, *Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, XVII/I, ss. 63-88.
12. Sarmış, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açısından Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yayınları, 6.baskı, İstanbul 2014.
13. Savut, Harun, “Kur'an'a Göre Üstünlük Duygusunun Düşünce ve Davranışlara Etkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIX/I (Haziran 2015).
14. Sayar, Süleyman, *Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)* Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX, 2000.
15. Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'an Semantiği Açısından Takva*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, I., Elazığ 1996.
16. Şanver, Mehmet, *Dînî Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/I, 2001, ss: 137-164.
17. Tazegün, Yusuf, *Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri*, Misbah, Sonbahar 2012, Yıl: 1, II.
18. Tözlyurt, Mehmet, “Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açından Değerlendirilmesi”, Bilimname, XXVI, 2014/1
19. Vural, Mehmet, “İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik- Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı”, İslamiyat, 10(2007) Sayı: 3
20. Yöntem, Ahmet, *İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamberden Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe*, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2 (Güz 2014), ss. 5-24.

¹ Bahsi geçen Tez için bkz: Halime Karabulut, "Kur'an'da "Fazl" Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006)

Yukarıda bahsi geçen çalışmaların her biri, bizim çalışmamızın alt başlıklarını oluşturan konuları dağınık bir şekilde ele almaktadır. Üstünlük konusu, bütün yönleriyle yanlış algılamalara mahal verebilecek tarzda bir konu olup, doğru anlaşılmadığı takdirde farklı şekillerde suistimale sebep olabilecek bir mevzudur. Bu yüzden çalışmamızda üstünlük konusu kapsamlı bir şekilde incelenerek bu husustaki bütün soru işaretlerine cevap verilmeye çalışılacaktır. Toplumun huzurunu bozabilecek konulardan birinin bütün yönleri ile ele alınıp irdelenmesi o konunun çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu yönüyle de insanlar için faydalı bir kaynak olacağını düşünmekteyiz.

2. ÜSTÜNLÜK KAVRAMI

2.1. Tanım olarak Üstünlük

Üstünlük kelime olarak “benzerlerine göre daha yüksek bir düzeyde olan, onları geride bırakan” gibi manalara gelir.² Tanım olarak belirli bir alanda birinin diğerlerine göre daha üst düzeyde olduğunu ifade etmek için kullanılan üstünlük lafzı zamanla toplumumuzda daha genel bir çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. Mukayyet alanlar arasındaki farklılığı ifade etmesi gereken kelime insan olma açısından birini diğerinden üstün tutmak şeklinde anlaşılmaya başlanmıştır.

İnsanlar arasında bazı kültürel, ekonomik, statü, fiziksel kısaca maddi veya manevi farklılıklar mevcuttur. Bu durum onların arasında yadsınamaz bir hiyerarşiyi beraberinde getirmektedir. İnsanlar yaradılışı itibariyle farklı meziyet ve donanımlara sahiptir. Bu farklılıklar insan olma bakımından birini diğerinden daha üstün olarak değerlendirmemize sebep olamaz. Çünkü her farklılık üstünlük anlamına gelmez. Örneğin rızık konusunda bir insanın bir diğerinden daha fazla imkana sahip olması onu diğerinden daha üstün yapmaz. Sadece rızık konusunda daha iyi bir konumda olduğu gerçeğini ortaya koyar. Ya da bir insanın diğerine nazaran daha güçlü kuvvetli olması onu daha üstün yapmazken fiziksel güç açısından diğerlerini bu yönüyle geride bırakarak daha üst düzeyde olduğu sonucuna bizi ulaştırır.

2.2. Kur’ân Öncesi Dönemde “Üstünlük” Algısı

Konumuzun temelini insanlardaki üstünlük algısı ve bu algının Kur’ânî çerçevedeki karşılığını anlamak oluşturduğu için Kur’ân öncesi ve Kur’ân’ın indiği döneme vakıf insanların bu konu hakkında sahip olduğu görüşe de bakmak gerekir.

Esasen insanlar topluluk oluşturarak sosyal bir hayatın içinde yer almasıyla birlikte birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma isteklerini ve buna bağlı çekişmeleri de gün yüzüne çıkarmışlardır. Örneğin; bilinen en eski medeniyetlerden biri olan Bâbillerin sahip olduğu Hammurabi Kanunları (m.ö 1760), Bâbil toplumunun düzeninin tanrılar tarafından belirlenmiş evrensel ve ebedi adalet ilkeleri temelinde olacağını öne sürer. Kanunlara göre insanlar iki cinsiyete ve üç sınıfa ayrılırlar: üst insanlar, sıradan insanlar ve köleler. Her bir cinsiyetin ve sınıfın farklı değerleri vardır. Sıradan vatandaş olan bir kadının değeri 20 gümüş şekel³, buna karşılık sıradan bir erkeğin sadece gözünün değeri 60 gümüş şekeldir.⁴ Hammurabi Kanunları insanları, üstün, sıradan ve köle olarak çok net bir şekilde ayırmıştır. Üstün insanlar yaşamın tüm güzelliklerinden faydalanabiliyorlarken, sıradan insanlar onlardan artakalanlarla idare ediyor, köleler ise şikâyet ederlerse şiddete maruz kalıyorlardı.

İnsanlar arasında üst sınıf ve alt sınıflar olmak üzere yapılan keskin bir çizginin varlığını geçmişten günümüze hemen hemen bütün toplumlarda görmekteyiz. Hint kültürü de bu hususta bize somut deliller sunmaktadır. Nitekim günümüz Hindistan’ında da hala hüküm süren kast sistemi insanlar arasında adil olmayan uygulamalara sebep olmaktadır. Kast sistemi ile insanlar doğuştan belirli bir sınıfa ait olarak dünyaya gelirler. Bu sayede üst sınıfa ait biri diğerlerinin sahip olmadığı ayrıcalıklarla hayatını

² Bkz: "Türkçe Sözlük", Kolektif-Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, "üstünlük" md.

³ Şekel: Babil para birimi.

⁴ Bkz: Hararı, Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti., 37.Baskı, İstanbul 2017, s.115-116.

sürdürürken, alt sınıftan biri ne kadar çalışırsa çalışsın asla, üst sınıfın çalışmadan elde ettiği haklara sahip olamayacaktır.

Kur'ân'ın indiği toplumda da insanlar arasında kendilerinin oluşturduğu, haksızlık ve mağduriyetlere sebebiyet verecek türde bir ayrımcılık söz konusu idi.

Cahiliye toplumunun dînî ve dünyevî görüşlerinin temelini "Atalarımız" olarak isimlendirdikleri, kendilerinden önce yaşamış, nesep ve soy olarak bağlı oldukları insanların yaşayış tarzları oluşturmaktadır. Bu bakımdan Arapların kendilerini diğer insanlardan üstün görmelerinin tezahürlerinin temelini, nesep ve soyları ile övünmeleri oluşturmaktadır. Nitekim Cahiliye devrinin en önemli isimlerinden biri olan Ebu Talip'in Kureyş'le ilgili şu sözleri bizim bu husustaki görüşümüzü desteklemektedir:

"Bütün insanlar arasında, bir pırlanta misalisiniz Asil sizin halkınız, hepsi seçkin Soyu şanlı, katışıksız hem" Kabilenin şanlı eylemleri, saygı dolu ifadelerle ağızdan ağıza atadan oğula aktarılır; böylece kuşaktan kuşağa miras bırakılırken de kartopu gibi büyür. Kabilenin bu suretle oluşan şöhretine haseb denilir ki, yaklaşık anlamı 'ced şerefi'dir.⁵

İnsanların kan bağı ne kadar köklü, kerem ve cömertlikte adını duyurmuş ve sayıca fazla olan bir soya dayanıyorsa o derece üstün ve imtiyazlı haklara sahiptirler.

"Câhiliye dönemi Arap anlayışına göre, Araplar kendilerini yaratılışın en mükemmel örneği olarak görmektedir ve İslâm öncesi bu telakkîye göre Arap milleti, milletlerin en asilidir."⁶ Hâlbuki soy ve nesep, İslâm'da insanı değerli kılan unsurların arasında sayılmamaktadır. İnsanı bir diğer insandan üstün saymaya vesile olabilecek unsurlar ahlaki kriterlerle ilgilidir. "Kişiyi değerli kılan sahip olduğu üstün ahlaki hasletlerdir; mensup olduğu aile ya da akrabalarının çokluğu değil. Oysa Cahiliyede kişinin saygınlığı, mensup olduğu aileye ve insanlar tarafından kabul edilen asaletine bağlıdır."⁷

Cahiliye Döneminde insanların sahip olduğu üstün olma algısı, temelinde yanlış bir zihniyete dayandığı için, bireylerin bu üstünlüğü sağlama ve devam ettirmeye yönelik eylemleri de Kur'ân'la örtüşmemektedir. Bu insanlar, soy ve nesebe olan aşırı düşkünlüklerinden dolayı sosyal hayatlarını da bu kriterin etrafında şekillendiriyorlardı. Örneğin evliliklerinde dikkat ettikleri birinci husus buydu. Arap olmayanlarla/acemlerle evlilik bağı kurmamaya dikkat ediyor, böylelikle de üstünlük ve itibarlarını korumaya devam ediyorlardı. Yapılan evliliklerde de bu algı devam ediyor, kadınla erkek arasında bir problem hasıl olduğunda, eğer kadının soyu güçlü kuvvetli, üstün bir soya dayanıyorsa ailesinin desteği ile bu evlilikten kurtulabiliyor, aksi takdirde erkek kadına zulmederek bu evliliği sürdürüyordu.⁸

Kur'ân'ın indiği toplum, asabiye anlayışının son derece hâkim olduğu, kavimler arası üstünlük yarışlarının yapıldığı, insanların soy, nesep, güç, kuvvet, iktidar, mal, mülk, aile bireylerinin çokluğu gibi sadece dünyevi maksatlarla birbirlerine karşı saygınlık ve erdem kazandıklarını düşündüğü bir toplumdur. Kur'an, bu maddî ve manevî araçların hiç birinin insanları birbirlerine karşı üstün bir konuma taşımadığına dikkat çeker.

Kur'ân, kabile davalarını, üstünlük iddialarını eleştirirken farklılık iddialarının hepsini dikkate alır. İnsanların Âdem'den yaratıldığını, yaratılıştan veya sahip olduklarından dolayı birbirlerine üstünlük taslamamaları gerektiğini açıkça bildirir. İnsanların kabileler (soy, renk, dil, kültür, çokluk, zenginlik) halinde olmalarının sadece

⁵ Toshîhiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011, s.123-124.

⁶ Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret yay., İstanbul 1992, s. 29.

⁷ Adnan Demircan, *Cahiliyeden İslâm'a Kadın ve Aile*, Beyan Yayınları, İstanbul, s.12.

⁸ Bkz. Demircan, *Cahiliyeden İslâm'a Kadın ve Aile*, s.41.

birbirleri ile tanışmaları, karşılıklı anlaşmaları ve birbirlerinin farklılıklarından yararlanarak dünya işlerini kolaylaştırmaları için olduğunu söyler.⁹ İnsanları sahip oldukları bu yanlış anlayıştan uzaklaştırdıktan sonra onların birbirinden daha faziletli, üstün olabilmelerinin kriterlerini tek tek bildirir.¹⁰

2.3. Kur'ân'da Üstünlük İle İlişkilendirilebilecek Kavramlar

Kur'ân'da varlıkların konum olarak birbirinden farklı olduklarını ifade eden bazı kavramlar geçmektedir. Bu konum farklılıkları varlıklar arasında bir hiyerarşiyi de ister istemez beraberinde getirmektedir. Bu hiyerarşide yer alan varlıkların birbirlerine karşı konumlarını anlayabilmemiz için, ayetlerde geçen konuyla alakalı kavramların detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda karşımıza çıkan kavramların her birini sırasıyla değerlendireceğiz.

2.3.1. Fadl

F-D-L (ف - ض - ل) kökünden “fadl”; genel olarak fazlalık, üstünlük, lütûf ve ihsan anlamına gelen, özellikle de Allah'ın çok yönlü lütûf ve keremini ifade eden bir terimdir.¹¹ Masdarı (فضل) üstünlük, fazilet, lütuf, ihsan, ikram, vergi, cömertlik, hoşgörü, normalin üstündeki artış (زيادة)¹² gibi manalara gelir. Aynı zamanda farklı olma, örneğin insanoğlunun akılsız varlıklardan bazı özellikleriyle ayrılması, insanların iki ayağı üzerinde ayakta yürümesi deve ve benzeri canlıların dört ayağı üzerinde yürümesi ya da insanoğlunun yemeğini iki eliyle yemesi diğer canlıların ağzıyla yemesi gibi anlamları ifade etmede de kullanılır. Naks ve noksanlığın zıddı¹³ anlamlarına gelen “fadl” kelimesi, iki şeyden birinin diğerinden fazla niteliğe sahip oluşuyla ilgili kullanıldığında şu anlamlar ortaya çıkar:

1. Cins açısından fazla niteliğe sahip olma: Canlı varlık cinsinin bitki cinsinden farklılığı gibi.

2. Nevi' açısından fazla niteliğe sahip olma: İnsanın, kendisi dışındaki diğer canlılardan farklılığı gibi. Şu ayet bu anlamdadır:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz, âdemoğullarına değer verdik. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. Onlara yarattıklarımızın birçoğundan farklı nitelikler ihsan ettik.”¹⁴

3. Zât açısından fazla niteliğe sahip olma: Bir adamın başka birinden farklı olması gibi.

İlk iki farklılık çeşidi cevherle alakalıdır. Onlardan birinin kendindeki eksikliği gidermesi ve fazladan nitelik kazanması mümkün değildir. Mesela

⁹ Hüseyin Alan, *Hız Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, Beyan Yayınları, İstanbul, s.163.

¹⁰ Bkz. el-Hucûrat 49/13.

¹¹ Mustafa Çağrı, *TDV İslam Ansiklopedisi "Fazl" maddesi*, İstanbul 1995, XXII/271-272, S.271.

¹² Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Makâyîsu'l-luga*, (thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr yy., ts., IV/508; Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, Tahran: Mektebetü'l-Büzer, 1373, s. 388.

¹³ İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisân'ül-Arab*, Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî, Beyrut 1999XI/524-527.

¹⁴ el-İsrâ 17/70.

at ve merkebin insana özgü olan nitelikleri elde etmesi mümkün değildir. Üçüncü farklılık biçimi ise arazla ilgilidir ki onu elde etmek mümkündür.¹⁵

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

“Allah, rızık konusunda bir kısmınıza diğerlerinden fazla imkanlar sunmuştur.”¹⁶ ayetinde olduğu gibi.

Fadl kelimesi Kur’an’da kök hali ve ondan müştak şekilleriyle toplam 104¹⁷ kez geçmektedir. Bunlardan; 19 tanesi tef’ül vezninden gelen faddale (فَضَّلَ), bir tanesi tefa’ul babından tefaddale (تَفَضَّلَ) ve 84 tanesi de fadl mastarı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸. Kur’ân’da faddale¹⁹, feddalna²⁰ ve nüfaddilu²¹ fiilleri “farklılık” anlamına gelirken; diğer bütün kullanımlarda birer tefsir olarak kabul edilebilecek şekilde “üstünlük, İslam, cennet, peygamberlik, rızık, lütûf, ihsân, nimet” gibi manalara gelir.²² Bu noktada söz konusu kelimenin konumuzla alakalı verilen manaları arasından “üstünlük” olarak tefsir edilen ayetler üzerinde duracağız.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُ
وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Allah’ın birbirinize diğerinden fazla olarak verdiği şeyleri tutku ile arzu etmeyiniz.”²³

İbn Kesir bu ayetin, kadınların erkekler gibi Allah yolunda gazaya katılamamaları ve mirastan onların yarısı kadar pay alabilmeleri neticesinde erkeklere nazaran sahip oldukları hakların eksik olduğunu dile getirmeleri üzerine nazil olduğunu hadislerle nakleder.²⁴ Müfessirimiz bu ayette daha çok maddi hususlardan bahsederken, Sâbuni, bu ayette zikredilen fazladan verilen niteliklerin din ve dünya işleri ile ilgili²⁵ olduğunu belirtir. Meselenin daha iyi anlaşılmasını isteyen Sâbunî, Zemahşeri ve Taberî’den örnekler vererek; "Allah insanlardan bazısını bazısına göre şan, şeref, makam, mevki ve mal yönünden üstün kılmıştır."²⁶ şeklinde açıklarken ayette asıl vurgulanan kısmın, sahip olunan bu hasletlerin temenni edilmesinin Allah tarafından nehyedilmesi olduğunu bildirir. Son dönem müfessirlerimizden biri olan Bayraktar Bayraklı da insanların yaradılışla ya da sonradan çalışarak elde ettiği farklılıkların insanlar arasında bir kıskançlık kaynağı olamayacağına değinirken, Allah’ın insanları donattığı özelliklerin taksimini yaparken kulun isteğine göre değil de, onların maslahatını gözeterek gayreti nispetinde yaptığına vurgu yapar.²⁷

Çalışmamızda kullandığımız kaynakların olabildiğince orijinalinden faydalanmakla beraber, orijinaline ulaşma imkanı bulamadığımız, ancak bu konuda bize Türk insanının düşünce yapısını anlamamıza yardımcı olacağına inandığımız bazı çeviri

¹⁵ İsfahâni, *el-Müfredat*, s.388.

¹⁶ en-Nahl 16/71.

¹⁷ Muhammed Fuad Abdulbâki, *el-Mu’cemül’l-Müfehres li Elfâzîi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Dârü’l-Hadis, Kâhire 1428, s.632.

¹⁸ Abdulbaki, *el-Mu’cemül’l-Müfehres*, s.632.

¹⁹ en-Nisâ 4/32; en-Nahl 16/71.

²⁰ el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.

²¹ er-Râ’d 13/4.

²² Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, s.650.

²³ en-Nisâ 4/32.

²⁴ Bkz: İmâmuddîn Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesir, *Tefsîu’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dârü’t-Tayyibe, 1420/1999, II/286-287.

²⁵ Muhammed Ali Sâbunî, *Safvet’üt-Tefâsir*, Dârü’l-Hadis, Kahire, I/266-267.

²⁶ Bkz: Cârullah Ebi’l Kasım Mahmud b.Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakîki’t-Tenzil ve Uyunu’lEkavil fi Vücuhi’t-Te’vil*, Dârü’l-Küttâbü’l-Arabî, Beyrut, I/494.

²⁷ Bkz: Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2006, V/119.

eserlerine de yer vereceğiz. Bu eserlerden biri olan, Mevdûdi'ye ait bir eserin Türkçe çevirisinde: burada söz konusu olan insanlar arasındaki mukayyet farklılıklar birer üstünlük kaynağı olarak değerlendirilirken, Allah'ın insanları birbirinden farklı nitelik ve konumda yaratmasının bir hikmete bağlı olduğuna vurgu yapılmaktadır.²⁸

Görüldüğü üzere örnek verdiğimiz bazı müfessirlerimiz bu ve benzeri ayetlerde geçen "fadl" kelimesini insanların sahip olduğu farklılıkları birbirlerine karşı bir üstün olma hali olarak yorumlamışlardır. Kaynaklara baktığımızda onlarla hem fikir pek çok örneğe daha rastlamak mümkündür.²⁹

Fadl kelimesi esasında farklılığı ifade etmekle birlikte kimi müfessirler bu farklılığı üstünlük kategorisinde değerlendirmişlerdir. Örneğin erkeğin kadından üstün olduğunu öne sürerek bu iddialarını temellendirmeye çalışmışlar. Erkek ve kadının arasında yapılan mukayesede konu ile ilgili ayetlerin taraflı yorumlanması sonucu erkeğin kadından hem fizikî hem de psikolojik olarak daha üstün olduğu sonucuna varan âlimlerimiz mevcuttur.³⁰ Bu kaniya nasıl vardıklarını ise şu ayetlerle delillendirmeye çalışmaktadırlar:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

"Erkekler, kadınları Allah'ın kendilerine onlardan daha fazla bağışladığı nimetler ve sahip oldukları servetten yapabilecekleri harcamalarla koruyup gözetirler."³¹

Bu ayette geçen erkeğin üstünlüğü konusunda farklı yaklaşımlar dikkatimizi çekmektedir. Genel olarak geçmiş dönemlerde yazılan kaynaklarda erkeğin yaratılış hasebiyle kadından kesin bir şekilde üstün olduğu ifade edilirken³², son dönemlerde yazılan tefsirlerde erkeğin üstünlüğü konusu yeniden irdelenmektedir.³³ Zemahşerî kadın ve erkeğin arasındaki farklılıklardan birini Bakara suresi 228. ayette şöyle tefsir etmektedir: "Erkeğin kadına karşı üstünlüğü, onun üzerinde kaim olması, aile reisi olması hasebiyledir. Bir de maslahatları açısından ona infakta bulunmasından, harcama yapmasından ötürüdür." Keşşaf sahibi, erkeğin kadın karşısında, ancak sahip olduğu sorumlulukların fazlalığı neticesiyle konum açısından üstün olabileceğini söylemektedir.³⁴

Râzî ise tefsirinde, erkeğin kadından hakiki manada üstün olduğunu belirterek erkeği kadından üstün tutan ve ileri kılan sebeplerin hakiki sıfatlar ve şer'i hükümler aracılığıyla olduğunu ifade eder. Şer'i hükümler yoluyla; peygamberler ile âlimlerin erkeklerden oluşu, gerek büyük gerek küçük imamet (namaz imamlığı ve devlet başkanlığının) erkeklere verilmiş olması; cihad, ezan, hutbe, itikaf, had ile kısas

²⁸ Bkz: Seyyid Ebu'l Âlâ Mevdûdi, *Tefhim 'ül-Kur'an*, (Tercüme Kurulu. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, I/355.

²⁹ Bkz: Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr -Mefâtilu'l-Gayb*, Dâru İhyâüt-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1420, X/70-72; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, III/ 1287-1291.; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, II/274-275.; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, (Tercüme.Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, İbrahim Kutluay, Nurettin Yıldız), Bilimevi Bas. Yay. Ltd. Şti. İstanbul 2005, III/50.

³⁰ Bkz: İbn Kesir, *Tefsîu'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/292-296; Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, III/51.; Ebussud el-İmâdî, *İrşâdü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim*, II/173; Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, I/267.

³¹ en-Nisâ 4/34.

³² İbn Kesir, *Tefsîu'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/292-296; Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, III/51.; Ebussud el-İmâdî, *İrşâdü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim*, II/173; Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, I/267.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Seyyid Kutup, *Fî Zilâl il-Kurân*, (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu), Dünya Yayıncılık, İstanbul, II/454-460; Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I/357; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), Ankara 2012, II/58-61.

³⁴ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I/269.

hususlarındaki şahadet ya da (evlilik, mirastaki hissenin fazlalığı, mirasta asabe oluş, gerek kasten gerekse hataen adam öldürmede diyeti yüklenme, kasame, nikahta velayet, talak, ric'at (talaktan dönüş), birden çok kadınla evlenebilme ve doğan çocukların erkeklere nisbet edilmesi konularında, erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu söylemektedir.³⁵

Hakiki sıfatlar yoluyla ise bilgi (ilim) ve kudret (güç-kuvvet) sahibi olmakla mümkün olabileceğini söyler. Razi'ye göre; ne erkeklerin akıllarının ve bilgilerinin daha çok olduğu hususunda ne de güç ve meşakkatli işlere karşı kuvvetlerinin kadınlardan daha fazla olduğu hususunda bir şüphe yoktur.³⁶

Râzi'nin âlimlerce kabul edildiğini savunduğu erkeğe verilen yetki ve sorumlulukların yanı sıra ilim ve bilgi sahibi olma konusunda erkeğin daha ileride olduğunu savunması temelsiz bir iddiadır. Zira bilgiye ulaşma imkânı bu iddiayı savunan müfessirlerimizin yaşadığı dönemlerde pek de kolay değildi. Kadını her ortamda erkeğin bir adım gerisinde tutmayı adet haline getiren bir toplumun, bilgiye ulaşma kanallarını kadın için uygun hale getirmesi elbette beklenemezdi. Bilgi kanallarına ulaşamayan ve bu durumu kabullenen kadının da, âlimlerin ancak erkeklerden olabileceğini kabul etmesi, dahası sosyal hayattan da bu sebepten ötürü geri çekilmesi kaçınılmaz bir durumdur. O halde ortada bilgiye ulaşma imkânı bulamayan kadın ve bu konuda hiç bir sıkıntı yaşamayan erkek arasında "daha fazla bilgi sahibi olma" ve bu yolla da daha üstün olma şeklinde bir mukayese yapılması son derece yersizdir.

Râzi, erkeğin kadından daha üstün olduğu konusunda ikinci sebebin erkeğin sahip olup kadının sahip olamadığı maddi unsurlar olduğunu ifade eder. Bu görüşünü temellendirmek için de Cenâb-ı Hakk'ın, "*Ve çünkü onlar (erkekler) mallarından infâk ederler*" buyruğu ile erkeklerin, kadınlara mehir verip, onların nafakalarını (geçimlerini) temin etmelerinden dolayı daha üstün olduklarına işaret edildiğini söyler.³⁷

Râzi ile benzer ancak ondan daha kat'î görüşlere sahip bir diğer isim de Sâbuni'dir. Sâbuni; "Allah erkeklere, daha fazla akıl ve yönetme kabiliyeti verdi ve kazanç temin etme ve harcama yapma görevini onlara yükledi. Onlar kadınları koruma, gözetme, onlar için harcama ve onları terbiye etme görevini yürütürler."³⁸ Bir başka müfessirimiz Ebussuûd'un da bu hususta benzer düşüncelere sahip olduğunu şu sözlerinden çıkarabiliriz: "Erkekler akıllarının olgunluğu, güzel yönetimleri, temkinli, ağırbaşlı ve daha kuvvetli olmaları sebebiyle üstün tutulmuştur. Bundan dolayıdır ki nübüvvet, imamet, velayet, şahitlik, cihat ve benzeri görevler onlara verilmiştir."³⁹

Görüldüğü üzere geçmiş dönemlere ait tefsirlerimizin bir kısmında, kadınla erkeğin yaratılıştan gelen farklılıkları erkeğin üstünlüğü olarak algılanmış ve bu yönde izah edilmiştir. Oysa son dönem tefsirlerde bu durum erkeğin kadından üstün olması şeklinde değil, fitratlarında var olan farklılıkların birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olduğu yönündedir. Örneğin bu müfessirlerden biri olan Bayraktar Bayraklı Nisa suresi 32 ve 34. ayette zikredilen erkeğin üstünlüğü hususunu şöyle açıklıyor:

Kadın ve erkeğin birbirine karşı herhangi bir üstünlüğü olmayıp, yaratılışlarından doğan farklılıklar vardır. Bu iki cins birbirinin rakibi değil, birbirinin tamamlayıcısıdır.⁴⁰ Evlilikte de üstünlük durumu değil bir görev dağılımı vardır. Evin

³⁵ er-Râzi, *Mefâtiḥ 'ül-Gayb*, X/70-73.

³⁶ Bkz: er-Râzi, *Mefâtiḥ 'ül-Gayb*, X/70-73.

³⁷ Bkz:er-Râzi, *Mefâtiḥ 'ül-Gayb*, X/71.

³⁸ Sâbuni, *Safvet 'üt-Tefâsir*, I/267.

³⁹ Ebussuud, *İrşâdü'l-Akli's Selîm*, II/132.

⁴⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, V/117.

ihtiyaçlarını gideren masraflarını karşılayan, ekonomik yönden maddi gücü elinde tutan kişi evlilikte lider konumundadır. Sosyal hayatın gerçeklerinden hareket edersek, ailenin geçimini temin edecek ekonomik değere sahip olmayan bir erkek, çok zengin bir hanımla evlenirse, ister-istemez o kadının reisliğini kabul edecektir. Bunu kabullenmemesi aile hayatının yürümemesi anlamına gelir. Bu ve benzeri noktalardan diyebiliriz ki ailenin geçimini temin eden, reis olur. Ekonomik güç kimde ise reislik denen siyasi güç de ondadır. Bu da bir doğa kanunudur.⁴¹ O halde ailede kadın ve erkek arasında yaratılış açısından bir üstünlük değil farklılıktan söz edilebilir. Sahip olunan görev ve sorumlulukları da bu farklılıklara eklersek erkeğin kadına göre içinde bulunduğu konum itibarıyla daha fazla yetki ve sorumluluğa sahip olması onun kadın karşısında daha üstün olması anlamına gelemez. Ancak unutulmaması gerekir ki ister kadın olsun isterse erkek olsun her kim ailede üzerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirirse işte o görevinin hakkını yerine getirmede hakiki manada bir üstünlük kazanmış olur.

Fadl kelimesinin anlam sahasının temelini Allah tarafından bahşedilen lütuf, fazladan verilmiş maddi veya manevi nimetler ya da insanın kendi gayreti neticesi münasebetiyle elde ettiği kazanımlar oluşturmaktadır. Kur’ân’da fadl kelimesinin geçtiği ayetlerin yer aldığı pasajları incelediğimizde kelimenin kök manasıyla da paralel olarak nevi’ farklı olsa da fazladan verilen veya kazanılan lütûflar dikkatimizi çekmektedir. Allah’ın bahşettiği lütûf ve nimetler ya da başkalarına göre fazladan bunlara sahip olma neticesi ile konum açısından kazanılmış bir üstünlük söz konusudur. Fadl kelimesinin geçtiği her ayette, ya da ayetin bağlantılı olduğu ayetlerde bu kelime ile birlikte verilen farklı türden nimetler sıralanmaktadır.⁴² Örneğin Neml suresinde “fadl” kelimesinin geçtiği ayete baktığımızda diğer insanlarda olmayıp Hz. Davud ve Süleyman (a.s) a verilen ilim dikkatimizi çekmektedir;

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun! Biz Davud’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, “Hamd, bize mü’min kullarının birçoğundan fazla bağışta bulunan Allah’a mahsustur.” dediler.”⁴³ Taberi, şöyle der; “Bu, Allah’ın sadece onlara verdiği, kuşlar, hayvanlar ve diğer varlıklarla konuşma ilmidir.”⁴⁴

Yine bir başka örnek de Câsiye suresinden:

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onlara (dönemlerinde) diğer insanlardan daha değerli bir konum verdik.”⁴⁵ İsrailoğullarının diğer insanlardan daha değerli olmasını ifade eden bu ayet ve benzeri ayetlerde de onlara verilen nimetler zikredilmektedir. Mevdûdî bu ayette İsrailoğulları’nın sadece belirli bir dönem Allah’a hizmet için seçilmelerinden dolayı üstün olduklarını, daimi bir üstünlüğün söz konusu olmadığını söyler.⁴⁶ Bu yüzden O, bu ayette, İsrailoğulları’nın üstün olmasını kendi yaşadıkları döneme hasretmekle onlara verilen nimetlere atıfta bulunmaktadır.

Kök manası “fazlalık, noksan ve eksikliğin zıddı” olan “fadl” kelimesi fazladan elde edilmiş maddi-manevi her şeydir. “Tefaddale” ve “el-Mütefaddil” kelimeleri, kendi

⁴¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, IV/ 125.

⁴² Örnekler için bkz: el-A’râf 7/140; el-En’âm 6/86; en-Neml 27/15; el-İsrâ 17/70.

⁴³ en-Neml 27/15.

⁴⁴ Ebû Câfer Muhammed ibn Cerîr et-Taberî, *Camiü’l-Beyan Fî Te’vîli Âyati’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, 1420, XIX/437.

⁴⁵ el-Câsiye 45/16.

⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, V/323.

akranlarına karşı üstünlük iddiasında bulunmak olup, ayette: “O sizin üzerinize üstünlük kurmak istiyor.”⁴⁷ şeklinde geçen “yetefaddale” kelimesi, üstünlük kurma, konum ve değer itibariyle üstünlük kurma anlamlarındadır.⁴⁸

“Fadl” kelimesi Kur’an’da karşımıza farklı şekillerde çıkar. Fiil hali olan “üstün kılmak, üstün saymak, üstünlüğüne hükmetmek” gibi anlamlara gelen “yufeddilu-tafdil” babı Kur’ân’da şu şekilde karşımıza çıkar:

a) Feddale (فَضَّلَ):

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın cihattan geri kalıp oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan değerli kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de en güzel olanı (cenneti) vad etmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükafat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara göre daha değerli kılmıştır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴⁹

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki, rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetini mi inkâr ediyorlar.”⁵⁰

b) Feddaltukum (فَضَّلْتُمْ) :

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetimi ve size diğer insanlardan daha değerli bir konum lütfettiğimi hatırlayın.”⁵¹ Bu ayette yer alan “وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ” kavli, bundan önce geçen, “نِعْمَتِي” kelimesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana “Size âlemde var olan insanların büyük bir çoğunluğuna göre daha fazla nimetler bağışladığımı hatırlayın” olur.

c) Feddalekum (فَضَّلَكُمْ) :

قَالَ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ إِلَهَا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Musa şöyle dedi: Size Allah’ın dışında bir ilah mı arayayım. Oysa O, size başkalarından daha fazla lütufta bulundu.”⁵²

d) Feddalnâ (فَضَّلْنَا) :

⁴⁷ el-Müminun 23/24.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/524-527.; Ebî Mansur Muhammed b. Ahmed Ezheri, *Tehzîbu'l-Lüga, Dâru İhyâu'l Tûrâsi'l-Arabiyye*, Beyrut 2001, XII/39-40.

⁴⁹ en-Nisâ 4/95-96.

⁵⁰ en-Nahl 16/71.

⁵¹ el-Bakara 2/47; el-İsrâ 17/122.

⁵² el-A'râf 7/140.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ
أَمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“İşte peygamberler! Biz onların bazılarını diğerlerinden farklı meziyetler lütfettik. İçlerinden, Allah’ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya ise açık deliller verdik ve onu Rûhu’l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (milletler), kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah dilediğini yapar.”⁵³

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ

“İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut’u da doğru yola erdirmiştik. Her birini diğer insanlardan farklı vasıflar lütfettik.”⁵⁴

e) Feddalenâ (فَضَّلْنَا) :

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun! Biz Davud’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar, ‘Hamd, bize mü’min kullarının birçoğundan fazla lütufta bulunan Allah’a mahsustur.’ dediler.”⁵⁵

f) Feddalnâhum (فَضَّلْنَاهُمْ) :

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا
تَفْضِيلًا

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğuna vermediğimiz nice şeyler ihsan ettik.”⁵⁶

g) Fuddilû (فَضِّلُوا) :

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَأْدِي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ
سَوَاءٌ أَقْبِنِعْمَةَ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki, rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetini mi inkâr ediyorlar.”⁵⁷

Yukarıda verdiğimiz bütün örneklerin ortak noktası; farklı türden nimetlerin Allah tarafından insanlara verilmesidir. Çeşitli şekillerde nimetlendirilmiş olmanın, kişi veya kişilere hakiki manada bir üstünlük kazandırmadığı sadece konum açısından bu dünyada bir üstünlük sağladığı anlaşılmaktadır. Hakiki manada bir üstünlüğün ahirette kazanılacağı sonucunu ise İsrâ suresi 21. ayetten çıkarmamız mümkündür:

انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak nasıl, onların bir kısmına diğerlerinden daha fazla lütufta bulunduk. Elbette ahiretteki dereceler daha büyüktür, lütuflar daha fazladır.”⁵⁸

⁵³ el-Bakara 2/253.

⁵⁴ el-En’âm 6/86.

⁵⁵ en-Neml 27/15.

⁵⁶ el-İsrâ 17/70.

⁵⁷ en-Nahl 16/71.

⁵⁸ el-İsrâ 17/21.

Netice itibariyle meal ve tefsirlerde bu kelimenin geçtiği yerler Türkçedeki “üstünlük” lafzı ile ifade edilmektedir.⁵⁹ Fadl kelimesi ayetlerden de anlaşıldığı üzere farklılık ve fazlalığı anlatmak için kullanılır. Her farklılık ve fazlalık da “üstünlük” anlamına gelemeyeceğinden bu yönde yapılan izahlar anlam karışıklıklarına sebep olmaktadır. Kur’an’da geçen fadl kelimesinin taşıdığı asıl manadan hareketle diyebiliriz ki insanlar arasında insan olma bakımından bir üstünlük söz konusu değildir. Sadece mukayyet alanlarda bir insanın sahip olduğu vasıf yönüyle diğerini geride bırakarak üst düzeyde olması mümkündür.

2.3.2. İstafâ

Kökü “صفو” olan “اصْطَفَى” kelimesi “hâlis ve güzide nesne anlamında, seçmek, bir şeyin iyisini almak, Allah’ın kullarından bazısını seçmesi, Allah’ın peygamberlerini seçmesi, bulanık olmayan net anlamında da tıpkı nesebin net⁶⁰ olması, açık olması, bir şeyin yaratılış bakımından en saf ve en temiz olanını çekip çıkarması⁶¹ gibi manalara gelmektedir. “مصطفى” saf, berrak, açık, “مصطفى” seçilmiş anlamında kullanılır.

Kur’ân’da geçen كُمْ الدِّينِ لَكُمْ اصْطَفَى اللهُ “Allah sizin için bu dini (İslam’ı) seçti.”⁶² âyeti ve benzer ayetlerde geçen “اصْطَفَى/ ıstafâ” kelimesi seçmek anlamına gelmektedir. Bunun dışında; “اصْفَى / asfâ”,⁶³ “اصْطَفَى/ ıstafâ”,⁶⁴ “اصْطَفَيْتُ / ıstafeytü”,⁶⁵ “اصْطَفَيْنَا”,⁶⁶ “اصْطَفَيْنَا”,⁶⁷ “اصْطَفَى/ ıstafeynâ”,⁶⁷ “اصْطَفَى/ ıstafeynâ”,⁶⁷ “اصْطَفَى/ ıstafeynâ”,⁶⁷ “اصْطَفَى/ ıstafeynâ”,⁶⁷ gibi şekillerde Kur’ân’da karşımıza çıkan mezkûr kelimemiz yine “seçmek” anlamına gelirken; “اصْطَفَى/ ıstafeynâ”,⁶⁹ kelimesi ise “seçilmiş iki kul” anlamında karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰

“اصْطَفَى” kelimesinin kök manalarından biri “seçmek” olduğundan, Kur’ân’da ilk etapta bu minvalde karşımıza çıkar:

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Allah, meleklerden de resuller seçer insanlardan da. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁷¹

İstifa, henüz en baştan saf ve temiz olarak yaratılmayı ifade ettiği gibi, türlü kötü vasıflardan ve necasetten arındırarak saflaştırmayı, saf olanı ortaya çıkarıp almayı da ifade eder:

وَأَصْطَفَعْتُكَ لِنَفْسِي “Ben seni kendim için seçtim.”⁷² ayetinde Allah’ın Hz. Musa’yı

öncesinde pek çok imtihana tâbi tuttuktan sonra onu adeta peygamberlik görevine hazırladıktan sonra peygamber olarak seçmesi gibi; “Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve “size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?” diyordu. Derken gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük. (Sana baktı, büyüdü) ve (kazara) bir cana kıydın da biz seni kederden kurtardık, seni sıkı bir denemeden

⁵⁹ İlgili ayetlerin çevirisi için bkz: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Kur’ân-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisân’ül-Arab*, VII/399-400.

⁶¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisân’ül-Arab*, XIV/463.; İsfahânî, *el-Müfredat*, s.285.

⁶² el-Bakara 2/132.

⁶³ el-İsra 17/40; ez-Zuhrûf 43/16.

⁶⁴ el-Bakara 2/247; Âli İmran 3/33, 42; en-Neml 27/59; ez-Zümer 39/4.

⁶⁵ es-Saffât37/153.

⁶⁶ el-Âraf 7/144.

⁶⁷ el-Bakara 2/130; Fâtır 35/32.

⁶⁸ el-Hacc 22/75.

⁶⁹ Sâd 38/47.

⁷⁰ Okuyan, *Kur’an Sözlüğü*, s.495.

⁷¹ el-Hacc 22/75.

⁷² Tâhâ 20/41.

geçirdik ve kaçıp Medyen'e gittin. Medyen halkı içinde yıllarca kaldın, sonra (peygamber olman için) takdir edilmiş bir zamanda Tûr'a geldin ey Musa!"⁷³

Hz. Musa örneğinde olduğu gibi peygamberlerin seçilmiş insanlar olmalarında ve bu yönüyle diğer insanlardan daha üst düzey bir konumda olmalarında etkili bazı faktörler vardır:

"(Ey Muhammed!) De ki: "Hamd Allah'a mahsustur. Selam onun seçtiği kullarına" Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?"⁷⁴

Müfessirler bu ayette geçen "seçilmiş kullar" ile kastedilenlerin "nebler" olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁷⁵ Risâlet ile görevlendirilen bu insanlar Allah tarafından kesbî yönü de olmakla birlikte vahiy yoluyla seçilmiş kişilerdir. Bu seçilme işlemine vâkıf olan insanların elbette bir takım vasıflar yönüyle diğer insanlardan farklılık arz etmesi gerekmektedir. Bu özellikleri taşıyan insanlara verilen "elçilik" görevini tam anlamıyla eksiksiz olarak ifa edebilmeleri için de olması gereken budur. Peygamberler, seçilmiş olmakla birlikte bu göreve lâyık olan kimselerdir. Yüce Allah'ın ezeli ilmi gereği, kimin bu göreve lâyık olabileceğini bildiğinden, bu kişileri bazı özel donanımlarla yaratmış olması da muhtemeldir. Nitekim Allah'ın hidayeti dileyene verirken kimin hidayete ermeye layık olacağını bilmesi gibi.⁷⁶ Allah, hidayete ulaşmaya aracı olacak insanların kimler olacağını da elbette en iyi bilendir.

Saflaştırarak, arındırarak temizleyerek belirli bir konum ve mevkiye taşıma ve bu sayede bir üstünlük sahibi olma hususunda en bariz örneklerden biri de şüphesiz Hz. Meryem'dir. Tıpkı Elçilerin risâletle görevlendirilmelerinde esas olan durumlar gibi; Hz. Meryem'in de seçilmesinde etkili olan sebepler bulunmaktadır:

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

"Hani melekler, "Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına tercih etti."⁷⁷

Hz. Meryem daha doğmadan annesi tarafından Allah'a adanmıştır.⁷⁸ Bu samimi duaya mukâbil, Allah onun en güzel şekilde yetişmesi için vesileleri peş peşe vermiştir.⁷⁹ Allah Meryem'i, bütün salih amelleri öğrenebilmesi için Zekeriya (as) gibi bir peygamberin himayesine vermiştir. Meryem onun yanında en güzel şekilde yetişmiş bununla birlikte pek çok kötülük ve iffetsizlikten de böylelikle korunmuştur. Netice itibarıyla de Resullerden biri olacak olan Hz. İsa'yı dünyaya getirmekle müşerref olmuştur.

Râzî bu ayette Allah Teala'nın "ıstıfa" fiilini üç boyutta gerçekleştirdiğini dile getirir:

İlk önce "ıstıfa" (seçme, seçkin kılma), sonra ikinci olarak temizleme, üçüncü olarak da, âlemlerin kadınları üzerine mümtaz kılma (ıstıfâ) zikredilmiştir. Çünkü bir şeyi aynen tekrar etmek uygun düşmez. Birinci "ıstıfa"yı, Hz. Meryem'in ömrünün ilk

⁷³ Tâhâ 20/40.

⁷⁴ en-Neml 27/59.

⁷⁵ Bkz. et-Taberi, *el-Câmiü'l-Beyan*, XIX/482, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî, *el-Câmiü Li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII/220; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III/362; İbn Kesîr, *et-Tefsîrü'l Kur'ani'l-Azîm*, V/294; er-Râzî, *Mefâti'h'ül-Gayb*, XXIV/562.; Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, II/395.

⁷⁶ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ bkz. el-Kasas 28/56.

⁷⁷ Âl-i İmran 3/42.

⁷⁸ "Hani İmranın karısı "Rabbim karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin." (Âl-i İmran 3/35)

⁷⁹ "Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya onun bulunduğu bölme her girdiğinde yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, bu sana nereden geldi?" derdi. O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi. Zira Allah dilediğine hesapsız rızık verir." (Âl-i İmran 3/37)

yıllarında başına gelen güzel işlere, ikinci “ıstıfa”yı ise ömrünün son yıllarında karşılaştığı güzel şeylere hamletmek gerekir.⁸⁰

Ayette yer alan İkinci “ıstıfâ” ile kastedilen manaları Râzi şöyle izah eder: "Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı ona babasız olarak vermiş, İsa (a.s)'yı, annesinden doğarken konuşurmuş ve böylece o da, annesinin ileri sürülen töhmetlerden temiz olduğunu gösterecek şeylerle şehâdetle bulunmuş ve Cenâb-ı Hak hem onu, hem de oğlunu bütün insanlar için bir mucize kılmıştır. İşte bu üç lafızdan kastedilen manalar bunlardır."⁸¹ Müfessirlerimizden Râzi'nin de dediği gibi Hz. Meryem'in seçilmesi ve hemcinslerinden daha fazla izzet ve şerefe nail olması ile üstün olması hususunda şüphesiz Allah'ın yardım ve inayetine vakıf olmuştur. Önemli olan konumuzla da alakalı kısım olan neden başka biri değil de Hz. Meryem... Hazreti Meryem'in hayatını incelediğimizde onun tamamen Allah'ın murad ettiği çizgide bir hayat idame ettirdiğini görürüz. Bir melek olmadığı halde melekî bir hayat sürmüştür. Hz. Meryem iradi olarak bu yönde bir tavır sergilediğinden Allah'ın lütfuna, çeşit çeşit nimetlerine ve de en büyük bir şeref kaynağı olarak Allah'ın ayetlerine muhatap olmuştur.

Istafa kelimesi Allah'ın bir eylemi olarak Kur'an'da, peygamberlerin ve belirli kişilerin seçilmesi olarak karşımıza çıkar. Seçilen kişilerin insan olarak diğer insanlardan daha üstün olma durumu söz konusu olmazken seçildikleri elçilik görevinin muhatabı olmaları yönüyle kazandıkları bir şeref ve değerden bahsedebiliriz. Kimin seçildiğinin önemi olmamakla birlikte ne için hangi görev için seçildiği son derece mühimdir. Ya da daha başka bir ifadeyle kimin seçildiği değil seçilen görevin en iyi şekilde yerine getirilip getirilmediği bizi bağlayan ve sorumlu olduğumuz kısımdır:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذِنَ اللَّهُ
ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

*“Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur.”*⁸²

Ayetten anlaşıldığı üzere Allah mesajlarını naklettiği Kur'an'ı muhafaza etme görevini ve şerefini O'na iman etmiş kimselere vermiştir. Mevdudi der ki; "Bu ayette Allah'ın Hz. Peygamberden sonra Kitabı ulaştırmaları için, kendilerini Kitaba varis kıldığı müslümanlara işaret edilmektedir. Allah'ın son kitabı Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa gönderilmiştir. Fakat ona ve Rasulullah'ın getirdiği talimatlara sadece bu kitabı okuyan ve onunla amel eden kimseler varis olurlar."⁸³ Her kim iman eder ve Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eder, Kur'an ve Peygamberin sünnetine ittiba ederse Allah'ın vaad ettiği izzet şeref ve ikrama vasıl olur.

Istafa kelimesi kök anlamı ve ayetlerde yüklenilen anlamlarına bakıldığında aynı varlık sahasına ait olanların arasından belirgin bir özelliğini ön plana çıkararak diğerlerinin arasından ayırmak şeklinde anlaşılmaktadır. Örneğini verdiğimiz Hz. Meryem'in diğer kadınların arasından seçilerek iffet timsali olarak, diğerlerinden değerli olduğunun ifade edilmesi gibi. Netice itibariyle insanlar arasında koşulsuz bir üstünlük durumu söz konusu olmazken, sahip oldukları vasıflar açısından diğerlerinden ayrılıp daha değerli bir konumda bulunmaları sonucuna ulaşıyoruz.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Râzi, *Mefâtihi'l-Gayb*, VIII/217-218.

⁸¹ er-Râzi, *Mefâtihi'l-Gayb*, VIII/ 217-218.

⁸² Fâtr 35/32.

⁸³ Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV/558-559.

2.3.3. Hayr

“خير” üstün olup sadece hayra tahsis edilmiş demektir. "üstün nitelikli dişi deve" ve üstün vasıflı erkek deve deyimlerinde kullanılan "خير" kelimesi ve kul Allah'tan en iyisini istedi O da ona verdi, yani: وأعطاهما هذا، لم تكن تتمنى له الخير، "O'ndan hayır diledi O da ona bunu nasip etti." cümlelerinde geçen "hayr" benzer vasıflar arasından en iyisinin seçilmesi anlamına gelmektedir.⁸⁴ Ayrıca iyi olmak, üstün olmak, saf ve katkısız olmak, seçkin, mümtaz, yaratılış ve ahlak yönünden güzel olmak, seçmek, tercih etmek⁸⁵ gibi anlamları da lügatlerde bulmak mümkündür.

ر ي خ kökünden gelen kelimeler Kur'an'da 196 yerde geçmekte ve şu anlamlara gelmektedir:

“اختار/ihtâra”⁸⁶, “اخترت/ihtartü”⁸⁷, “اخترنا/ihtarnâ”⁸⁸; “يختار/yehtârü”⁸⁹, “يتخيرون/yetehayyerûne”⁹⁰ ve “تخيرون/tehayyerûne”⁹¹ fiilleri “seçmek” manasına gelir. “الاختيار/el-ahyâr”⁹² kelimeleri “seçkinler” ve “الخيرة/el-hıyereh”⁹³ kelimeleri ise “tercih” demektir.⁹⁴

Bir şeyi başka bir şeye tercih etmek anlamında gelen “ahyâr” kelimesi Kur'an'da şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

وَأَنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ

“Şüphesiz onlar bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir.”⁹⁵

Hayr kelimesi Kur'an'da genellikle nitelik açısından diğerlerine göre daha iyi durumda olanı anlatmak üzere gelmektedir.⁹⁶ Örneğin Bakara suresi 271. ayette sadaka verilme şekillerinden bahsedilirken sadakanın gizliden verilmesinin açıktan verilmesinden daha iyi olduğunu ifade etmek için: “Sadakaları açıkta verirseniz ne iyi, fakat gizleyip fakirlere verirseniz bu sizler için daha iyidir.”⁹⁷ şeklinde sadaka verilme şekillerinden hangisinin nitelik olarak diğerlerinden daha iyi olduğu anlatılmaktadır. Yine benzer bir kullanımda, salih amellerin bu dünyanın fani metaından daha iyi ve değerli olduğunu anlatmak Kehf suresinde karşımıza çıkmaktadır: “Mallar ve evlatlar dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında sevap olarak da ümit olarak da daha değerlidir.”⁹⁸ Bir diğer örnek de ahiret hayatının dünya hayatından daha iyi ve değerli olduğunu anlatmak için gelen En'am suresinden verilebilir: “Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret hayatı ise sakınanlar için daha iyi ve değerlidir.”⁹⁹ şeklinde benzer niteliklere sahip durumlardan hangisinin insanlar için daha iyi sonuçlar doğuracağını anlatmak üzere "hayr" kelimesi

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Râzî, *Mefâtiḥül-Gayb*, XV/15.

⁸⁵ Bkz: İbn Manzur, *Lisan'ül-Arab*, IV/264-267; İsfehani, *el-Müfredat*, s.159-160.

⁸⁶ el-Âraf 7/155.

⁸⁷ Tâhâ 20/13.

⁸⁸ ed-Duhân 44/32.

⁸⁹ el-Kasas 28/68.

⁹⁰ el-Vâkı'a 56/20.

⁹¹ el-Kalem 68/38.

⁹² Sâd 38/47, 48.

⁹³ el-Kasas 28/68; el-Ahzâb 33/36.

⁹⁴ Bkz: İbn Manzur, *Lisan'ül-Arab*, IV/264-267; İsfehani, *el-Müfredat*, s.159-160.

⁹⁵ Sâd 38/47.

⁹⁶ Bkz: el-Bakara 2/216.

⁹⁷ el-Bakara 2/271.

⁹⁸ el-Kehf 18/46.

⁹⁹ el-En'am 6/32.

ile kullanılmaktadır. Kur'an'da belirli alanlarda birinin diğerlerinden belirli yönleriyle daha iyi olduğunu "hayr" kelimesiyle anlatan pek çok örnek verebiliriz.¹⁰⁰

Nitelik olarak diğerlerinden daha iyi durumda olanı ifade etmesi gereken "hayr" kelimesi Sâd suresi 76. ayette ise hatalı bir tasavvur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda İblis ve Hz. Ademle ilgili gelen bu ayette yer alan "hayr" kelimesi zaman zaman ontolojik farklılıktan kaynaklanan bir üstünlük olarak da Türkçeye çevrilebilmektedir.¹⁰¹ Ayeti kerimede İblisin Adem (as) e bir saygı ifadesi olarak secde etmesi istendiğinde İblisin cevabı:

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ

"İblis: 'Ben ondan daha değerliyim. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi."¹⁰² şeklinde olmuştur. Taberî'nin ifadesine göre İblisin Adem'e secde etmemesinin gerekçesi ateşin toprağı yakabilme gücüne sahip olmasındandır.¹⁰³ Allahu alem İblisin düşüncesi şu yöndedir: Ateş yakıp, yok etme özelliğine sahip, oysa toprak böyle bir nitelikten yoksundur. O halde ateş toprağı yok edebilecek, ona galebe çalabilecek kadar güçlü ve üstündür. Bu durumda İblis; "Ateşten yarattığın ben, topraktan yarattığın şu âciz, yoksun ve zayıf varlıktan daha üstünüm." diye düşünmüştür. Enaniyet, kibir ve üstünlük üzerine kurguladığı bu yanlış tasavvur yüzünden kaybedenlerin ilki olmuştur.¹⁰⁴

Kimi zaman da hayr kelimesi Kur'an'da, bir insanın ya da bir topluluğun bazı özelliklerini öne çıkarmak üzere gelmektedir:

وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذَكَرَى الدَّارَ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ وَأَذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِّنَ الْأَخْيَارِ

"Has kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da hatırla: hepsi de güçlü bir kişilik ve keskin idrak sahibiydiler. Biz onların şahsiyetlerini arı duru bir tasavvurla saflaştırdık ki (ki, ebedi) yurdu hep hatırla tutsunlar; ve elbet onlar, bizim indimizde pek seçkin, hayırda öne geçenler arasındaydılar."¹⁰⁵ Ayette zikredilen Peygamberler bazı vasıflarından dolayı "has kullar" olarak anılmaktadır. Bu vasıfların neler olabileceğini ise Ali İmran suresi 110. ayette "en hayırlı ümmet" in vasıflarından tespit etmek mümkündür:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir."¹⁰⁶

Bir topluluğun topyekün fitrat olarak yaratılış gereği başkalarından daha iyi, daha üstün ve faziletli olduğunu düşünmek ilahi adaletin tecellisine açık ve net bir şekilde gölge düşürmektir. Ayetin işaret ettiği çıkarılmış en hayırlı, en faziletli ümmet, fitraten değil bazı vasıfları bulundurmak için çaba ve gayret göstermelerinden dolayı bu

¹⁰⁰ Bkz: el-Bakara 2/197, 221, 232; Âl-i İmran 3/15, 157; en-Nîsa 4/25, 77; el-Enfal 8/19; Yunus 10/58; en-Nahl 16/95; el-Kehf 18/40; et-Taha 20/131; en-Nûr 24/60; el-Furkan 25/24; el-Ankebût 29/16; Sâd 38/76; ez-Zuhrûf 43/32; el-Hucûrat 49/11; el-Cuma 62/9, 11; el-Kalem 68/32; ed-Duhâ 93/4; el-Kadr 97/3...

¹⁰¹ Çeviri örneği için bkz: Mustafa İslamoğlu, Hayat Kitabı Kur'an, Düşün Yayıncılık 2012, s. 907.

¹⁰² Sâd 38/76.

¹⁰³ et-Taberî, el-Câmiü'l-Beyân, XXI/ 239.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Kurtubi, el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kurân, VII/ 171.; Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/ 427.; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (sadeleştirilenler. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul 1992, IV/17-18.

¹⁰⁵ Sâd 38/45-48.

¹⁰⁶ Âli İmran 3/110.

şekilde nitelendirilmektedir. Bu vasıfların neler olduğunu ise Râzî şöyle sıralamıştır; Allah bu ayette bahsedilen topluluğu şu sıfatlarla medh etmiştir:

1. Onlar kaim bir ümmettir. Yani, ibadetlerini devamlı olarak yaparlar.
2. Gece saatlerinde Allah'ın ayetlerini okurlar.
3. Onlar secde ederler. Yani Allah'ın huzurunda saygı ile eğilirler.
4. İyiliği emreder kötülükten men ederler.
5. Salih kişilerden olmaları.¹⁰⁷

İnsan bu saydığımız vasıflara sahip olduğunda yaratılmış bütün varlıkların arasında konum olarak en üstün mertebeye ulaşabilmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

“Şüphesiz iman edip salih amel işleyenler var; işte onlar yaratıkların en hayırlılarıdır.”¹⁰⁸

Râzî, beşerin melekten üstün olduğu konusunu gündeme taşıyanların bu ayeti delil olarak gösterdiklerini söyleyerek, Ebu Hureyre'den şu hadisi nakleder: “Meleklerin Allah katında edindikleri mertebeye hayret edersiniz değil mi? Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, mü'min bir kulun makamı, kıyamet gününde, Allah katında bundan daha büyüktür... İsterseniz, Cenab-ı Hakk'ın “*iman edip de güzel amellerde bulunanlara gelince... Hiç şüphe yok ki bunlar da yaratılanların en hayırlısıdır. (Beyyine 7)* ayetini okuyun...” Râzî ise, bu ayetin melekler ve insanlar arasında konum olarak bir üstünlük durumunu belirtmek için delil olamayacağını söylerken, insanların Allah katında konumlarının derecesini artırmanın yollarına işaret ettiğini belirtir.¹⁰⁹

Râzî gibi düşünen bazı müfessirlerimizin¹¹⁰ yanı sıra, bu ayetle insanın bütün yaratılmışlardan hatta meleklerden bile efdal ve şerefli olduğunun bildirildiğini; insanın iradi bir varlık olmasına karşın itaatsizlik de bulunmadığını (ehl-i iman) düşünen müfessirlerimiz de mevcuttur.¹¹¹

Netice itibarıyla meallerimizde kimi zaman üstünlük lafzı ile ifade edilen hayr kelimesi Kur'an'da belirli bir özelliği ile diğerlerinden daha iyi durumda olmayı anlatır. Daha iyi durumda olmak her koşulda daha üstün olmayı ifade etmeyeceği gibi, belirli koşullarda diğerlerinden daha ileride olmak demektir. Kelimemizin izzet ve değer açısından daha iyi olanı anlatmak için kullanıldığı ayetlere baktığımızda ise hakiki manadaki değer yalnızca Allah'ın belirlediği kriterlerle olabileceğini görürüz. Bu kriterlerin neler olabileceğini de çalışmamızın ikinci bölümünde izah edeceğiz.

¹⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, VIII/323-327.

¹⁰⁸ el-Beyyine 98/7.

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Razi, *Mefâtihi'l-Gayb*, XXXII/248-249.

¹¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, V/665.

¹¹¹ Bkz: Mevdudi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VII/195.

2.3.4. Ref

Kaldırmak, yükseltmek, yukarı kaldırmak (mef'ul ve الی ile) gibi manalara gelen رفع. kelimesi farklı vezin ve kalıplarda; “رافع” yükselten, kaldıran. “رفيع” yüksek. “مرفوع” kaldırılmış, yükseltilmiş¹¹² anlamlarına gelmektedir. Belirli bir düzlemde bulunan varlıklardan birinin diğerinden konum olarak daha yüksekte bulunduğunu ifade etmek için, yani konum farkını belli etmek üzere kullanılan kelimelerden biridir.

İsfahani “رفع” kelimesinin anlamını Kur’ân ayetleri bazında açıklayarak şöyle yapar: “رفع” kelimesi bazen oldukları yerden kaldırılan cisimler bağlamında: وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ وَرَفَعْنَا اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ¹¹³; *Tûr’u üzerinize kaldırmıştık.* ¹¹³; *Görebileceğiniz bir direk olmadan gökleri yükselten Allah’tır.* ¹¹⁴; bazen yükseltilen binalar bağlamında: *İbrahim, evin (Kabenin) tellerini yükseltiyordu.* ¹¹⁵; bazen yüceltilen şan bağlamında: *Senin şânını yüceltmedik mi?* ¹¹⁶; bazen de tazim edilen makam bağlamında: *Kiminin derecesini kimine üstün kıldık.* ¹¹⁷ şeklinde kullanıldığını dile getirir. ¹¹⁸

رفع kökünden gelen kelimeler Kur’ân’da 29 yerde geçmektedir: “رفع/rafe’a”, “رَفَعْنَا/rafe’nâ”; “يرفع/yerfe’u” ve “نرفع/nerfe’u” fiilleri ile “ارفعت/rufi’at” ve “ترفع/turfi’a” edilgen fiilleri; “اترفعوا/terfe’û” emir kalıbı; ayrıca “رافع/râfi’i”, “رافعة/râfi’ah”, “رافع/rafi’”, “المرفوع/el-merfû” ve “مرفوعة/merfû’ah” kelimeleri bazı ayetlerde “manevi olarak yüceltmek”¹¹⁹, bazılarında ise fiziksel veya bilinen şekliyle “yükseltmek”¹²⁰ anlamında kullanılmaktadır. ¹²¹

“رفع” kelimesi bazen de konum farkını ifade etmektedir. Örneğin:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكَ خَلِيفَةَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ

“O sizi yeryüzünde halifeler yapan ve verdiği nimetler hakkında imtihan etmek için kiminizi kiminizden farklı niteliklerde yaratandır.”¹²² Sâbunî bu ayette zikredilen, insanlar arasında farklılık arz eden durumlardan; zenginlik-fakirlik, ilim-cehalet, güçlülük-güçsüzlük gibi durumların üstünlüğe sebep olan durumlar olduğunu söyler. ¹²³ Bütün bu niteliklerin insanlar arasında üstünlük sağlamada birer araç olduğunu kabul eder. Râzi ise bu ayette işaret edilen niteliklerin sadece birer imtihan aracı olduğuna vurgu yapar: “Yani, “şeref, akıl, mal, makam, rızık vs. gibi konularda...” demektir. Böylesi bir farklılık göstermek, Allah’ın âciz, câhil ve cimri oluşundan dolayı değildir. Çünkü O, böylesi sıfatlardan münezzehtir. Bu ancak bir imtihan ve sınama için böyle olmuştur ki “Size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için...” buyruğunda da bu kast edilmiştir.”¹²⁴

¹¹² İsfahânî, *el-Müfredat*, s.436.

¹¹³ el-Bakara 2/93.

¹¹⁴ er-Râd 13/2.

¹¹⁵ el-Bakara 2/127.

¹¹⁶ el-İnşirâh 94/4.

¹¹⁷ ez-Zuhrûf 43/32.

¹¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredat*, s.436.

¹¹⁹ “Manevi anlamda yüceltmek” anlamında kullanımlar için bkz. el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/55; en-Nisa 4/158; el-En’âm 6/83, 165; el-Araf 7/176; Yusuf 12/76; Meryem 19/57; en-Nûr 24/36; Fâtır 35/10; el-Mü’min 40/15; ez-Zuhrûf 43/32; el-Mücâdele 58/11; Abese 80/14; el-İnşirâh 84/4.

¹²⁰ “Yükseğe çıkarmak, yükseltmek” anlamında kullanımlar için bkz: el-Bakara 2/63, 93, 127; en-Nisâ 4/154; Yusuf 12/100; er-Râd 13/2; el-Hüccurat49/2; et-Tûr 52/5; er-Rahman 55/7; el-Vâkı’a 56/3, 34; en-Nâzi’at 79/28; el-Gâşiye 88/ 13, 18.

¹²¹ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, s.378.

¹²² el-En’âm 6/165.

¹²³ Sâbunî, *Safvetü’l-Tefâsir*, I/421.

¹²⁴ er-Râzî, *Mefâtihü’l-Gayb*, XIV/192-193.

Mevdûdî de öncelikle bütün bu vasıfların insan için bu dünyada bir üstünlük aracı olmasından ziyade birer imtihan olduğunu söyler. Ancak hemen sonra, kişinin bu imtihan sayesinde âhiretteki makamının derecesini yükseltebileceğine de işaret eder: "Allah, dünya hayatının yalnızca bir denemeden ibaret olduğunu ve insana emanet edilen tüm şeylerin güç ve yeteneklerini ise insanın deneme araçlarından ibaret olduğunu açıkça belirtmektedir. Tek tek her insanın emanete nasıl davrandığı, emanet çerçevesinde bu şeylerden ne ölçüde yararlanabildiği, güç ve yeteneklerini nasıl kullanabildiği eksiksiz olarak kaydedilmektedir. Bu deneme (imtihan) nin sonucu kişinin âhiretteki mertebesini belirleyecektir."¹²⁵

Aynı bağlamda gelen bir başka ayet de Zuhrûf suresi 32. ayettir. Burada da yukarıda zikrettiğimiz ve insanlar arasında üstünlük taslamaya sebep olan vasıfların, sadece birer imtihan vesilesi olduğundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu vasıfların, insanların hayatını ve birlikte yaşamasını kolaylaştırıcı birer unsur olduğuna da dikkat çekilmektedir.

أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا

"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimine diğerlerine göre farklı konumlar lütfettik."¹²⁶ Ayette insanlar arasında bulunan konum farklılıklarının sebebi "birbirlerine iş gördürmeleri için" şeklinde açıklanmıştır. Sosyal hayatın her alanında insan ilişkileri bu konum farklılıkları sayesinde canlı ve dinamik kalabilmektedir. Örneğin toplumda yer alan iki genel kategori olan iş veren ve iş yapan sınıf sayesinde üretim yapılabilir. Sadece işverenin olduğu bir dünyada üretim olmayacak ve hayatın devam etmesi mümkün olmayacaktır. Ya da sadece iş yapan bir kesimin olduğu bir dünyada kimsenin üretim yapmaya gücü olamayacaktır. Bu yüzden insanlar arasındaki konum farklılıkları hayatın aksamadan devam edebilmesi için elzemedir. Müfessirlerimizden Seyyid Kutup bu durumu izah ederken, bütün çağlarda, bütün ortamlarda ve toplumlarda insanlar arasında bulunan bu farklılıkların bir sınıfın diğer bir sınıfa ya da bir ferden diğer bir ferde karşı üstünlüğü olarak değerlendirilemeyeceğini söylerken, insanların birbirlerine göre farklı konumlarda olmasıyla her birinin yeryüzünde halifelik görevini yerine getirdiğini söyler.¹²⁷

Allah Teala'nın bu dünya hayatında kimin hangi nimete ne kadar layık olduğunu bildiği muhakkak. Bunu yaparken kimini kiminden üstün tutma amacıyla yapmadığını, rızık ve diğer dünyevi nimetleri sadece insanlar arasındaki sosyal hayatı canlı tutabilmek ve kolaylaştırmak için verdiğini, yukarıda verdiğimiz ayetten çıkarabiliriz. Zira bu türden nimetlerden faydalananlara baktığımızda yalnızca iman etmiş ve de salih amel üzere yaşayan kimselerin değil, inanan-inanmayan ya da şirk koşan her türden insanın olduğuna şahit olmaktadır. O halde insanlar arasındaki maddi ve manevi farklılıkların Allah'ın, bazısını bazısına üstün tutması olarak anlaşılması son derece yanlıştır. İnsanlar arasında yaygın olarak kabul edilen bu türden bir üstünlük tasavvurunun Hak katında hiç bir ehemmiyeti de yoktur. Dünya nimetlerinden bütün insanlar yararlanırken Allah'ın rahmetinden sadece gerçek manada övgüye ve medhe layık olanlar yararlanır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

¹²⁵ Bkz. Mevdudi, *Tefh'imu'l-Kur'an*, I/620.

¹²⁶ ez-Zuhrûf 43/32.

¹²⁷ Bkz: Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'an*, IX/.125-126.

“Ey İnsanlar! Şüphesiz ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”¹²⁸ Hucûrat suresinde yer alan bu ayette, Allah (cc)’ın nazarında üstünlük, şeref ve izzet kazanmak isteyenler için tek ölçünün takva olduğundan bahsedilmektedir.

Netice itibariyle “رفع /rafe’a” kelimesi de tıpkı “fadl” kelimesinde olduğu gibi; Kur’ân’da, insanlar arasında sahip olunan maddi veya manevi lütüflar yoluyla elde edilen farklılıklar vesilesiyle konum olarak birbirlerinden üstün olma hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.5. Derace

د ر ج kökünden gelen kelimeler Kur’ân’da 20 yerde geçmekte ve şu anlamlara gelmektedir: Yaklaştırmak, öncelik, üstünlük¹²⁹ ve derece.¹³⁰

İsfahânî bu kelimenin izahını şöyle yapar: “درج” tıpkı “منزلة” gibidir. Ancak aynı düzlemde gitmek değil de yükselmek dikkate alındığında menzileye, derece denir. Örneğin dam ve merdiven derecesi gibi. Ayrıca bu kelime “yüksek mevkii” anlamında da kullanılır. *“Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları bir derece daha fazladır.”*¹³¹ İsfahânî’ye göre bu ayet erkeklerin, kadınlardan akıl, siyaset ve şu ayette işaret edilen benzeri konularda daha üstün olduklarına dikkat çekmektedir. *“رَجَالٌ قَوَّامُونَ”* *“Yaşlı ve çocuk, merdivende yükselen kişinin yürüdüğü gibi yürüdü.”*¹³³

درج kelimesi İsfahânî’nin de ifade ettiği gibi, konum olarak adım adım bir yükselişi anlatmak üzere kullanılmaktadır. Kelimenin Kur’ân ayetlerindeki anlam sahasını anlayabilmek için ise ayetlerde nasıl kullanıldığına bakılması gerekmektedir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْ كَلِمِ اللَّهِ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ

“İşte peygamberler! Biz onların bazılarını diğerlerinden farklı lütüflar bahsettik. İçlerinden Allah’ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükselttik. Meryem oğlu İsa’ya ise açık deliller verdik ve Ruhü’l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.”¹³⁴

Ayeti kerimede peygamberlerin bir kısmına bir kısmından farklı lütüflar bahsettik ifadesinden sonra bu lütüfların nev’ini açıklamak için bazılarının verilip bazılarının verilmeyen nimetler zikredilmektedir. Râzi de bu ayette geçen, derecelerin yükseltilmesi ile peygamberlerin farklı nimetlere vakıf olması ve farklı mucizeler göstermelerinden bahseder.¹³⁵

¹²⁸ el-Hucûrat 49/13.

¹²⁹ Üstünlük anlamında geçen ayetler: el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/163; el-En’âm 6/83-132-165; el-Enfal 8/4; et-Tevbe 9/20; Yusuf 12/76; el-İsrâ 17/21; Tâhâ 20/75; el-Mü’min 40/15; ez-Zuhrûf 43/32; el-Ahkâf 46/19; el-Hadîd 57/10; el-Mücâdele 58/11.

¹³⁰ Abdalbâki, *el-Mûcem el-Müfrehes*, s.314; Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*, s.321-322.

¹³¹ el-Bakara 2/228.

¹³² en-Nisâ 4/34.

¹³³ İsfahânî, *el-Müfredat*, s.199.

¹³⁴ el-Bakara 2/253.

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Râzi, *Mefâtihi’l-Gayb*, el-Bakara 2/253.

Peygamberleri birbirinden farklı şekillerde nimetlendirdiği gibi diğer insanları da farklı farklı nimetlere kavuşturan Allah (cc), bu nimetleri verme nedeninin, birbirlerine karşı bir üstünlük taslama amacı için değil, sadece bir imtihan vesilesi olduğunu şöyle bildirmiştir:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“ O sizi yeryüzünde halifeler olarak yarattı ve verdiği nimetler hakkında imtihan etmek için kiminizi kiminizden farklı niteliklerde yarattı. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹³⁶

Kurgulardan uzak, izafi olmayan hakiki manada bir üstünlüğün, derece olarak bir başkasından yüksek bir mertebeye ulaşabilmenin tek yolunun, düşünce ve eylemlerde Allah’ın rızasına uygun işler yapmak olduğunu defalarca yineleyen Kur’ân, bunun yollarını da bize bildirmiştir. Örneğin savaş zamanı insanlar nasıl davranarak Allah’ın rızasını kazanabilirler. Bu sorunun cevabını Hadîd suresi 10. ayette bulmamız mümkündür:

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. İcinizden, fetihten (Mekke fethi) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹³⁷ Savaş esnasında yani dar zamanda elinde ne varsa Allah yolunda sarf etmek, Allah’ın rızasına uygun bir davranıştır. O halde; bu dar zamanda malını-mülkünü Allah yolunda harcayanlarla, ferah zamanda bunu yapanların Allah katındaki değeri, önemi ve kıymeti elbette aynı olmayacaktır. Bu ve bunun gibi, her durumda Allah’ın rızasını gözeterek hareket edenlerin hakiki manada iman etmiş kimseler olduğunu ve hak ettikleri, kendilerine dünyada iken vaad edilmiş makam, mevki ve nimetlere vasil olacaklarının haberini de yine Kur’ân’dan almaktayız:

أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

“İşte onlar gerçekten mü’minlerdir. Onlara Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”¹³⁸

Örneklere gördüğümüz gibi “درج” kelimesi de Türkçedeki üstünlük lafzı ile ifade edilmekle beraber; kelimenin geçtiği ayetlere baktığımızda iki husus dikkatimizi çekmektedir:

Birincisi; “درج” kelimesinin bulunduğu ayette, henüz bu dünya ile ilgili bir üstünlük durumundan söz ediliyorsa bu, çeşitli tarzlarda nimetlendirme şeklinde olmaktadır. İkincisi; kişinin derecesinin yükseltilerek başkalarına karşı üstün bir konuma ulaştırma, ahiret hayatında ulaşılacak bir durum olarak bahsediliyorsa eğer, bu dünyadaki imtihanını kazanması ile orantılı üstün bir mevkiyi elde etmek üzere gelmektedir.

2.3.6. Kerem

“کرم”; cömertlikte başkasına üstün gelmek, ” کریم /kerîmun”; şerefli, yüce, cömert, müşfik, lütûfkâr, merhametli, eli açık, tatlı gibi manalara gelmektedir.¹³⁹

¹³⁶ el-En’âm 6/165.

¹³⁷ el-Hadîd 57/10.

¹³⁸ el-Enfal 8/4.

Eli açıklık, cömertlik anlamına gelen “كرم” Yüce Allah için bir sıfat olarak kullanıldığında O’nun her yerde her zaman açıkça ortaya çıkan iyilik yapması ve nimetler vermesi anlamına gelir. Bu sıfat insanlar için kullanıldığında, onun hal ve hareketlerinde ortaya çıkan takdire şayan ahlâk ve iş/davranışlar manasını taşır.¹⁴⁰

ك ر م kökünden gelen kelimeler Kur’ân’da toplam 47 yerde geçmekte; “كرمت/kerramete”¹⁴¹ ve “كرمنا/kerramnâ”¹⁴² fiilleri “üstün kılmak”; “اکرم/ekrame” ve “تكرمون/tükrimûne” fiilleri ile “اکرمي/ekrimi” emri “ikram etmek”; “كريم - کریم/kerîm/el-kerîm”, “کرام/kirâm”, “الاکرام/ekram/el-ekram” ve “الاکرم/el-ikram” kelimeleri “değerli, vâkur”; “مکرم/mükrim” sözcüğü “ikram eden”; “مکرمه/mükarremeh”, “مکرمون/mükramûn” ve “المکرمين el-mükramîn” kelimeleri ise “ikram edilen kişi veya kişiler” demektir.¹⁴³

İzutsu, hem Cahiliyede hem de Kur’ân’da “kerem” sözcüğünün anahtar bir terim olduğunu söyler.¹⁴⁴ Cahiliye döneminde müsrif ve sınırsız cömertlik, insan olma şerefine en büyük göstergelerinden biriydi. Bu manada o dönemlerde kullanılan kerim kelimesinin karşılığı asil, şerefli bir soydan gelerek bütün mal varlığını bu asaletli adı koruyabilmek adına saçıp savurmaktan ibaretti. Oysa Kur’ân bu kelimeye yepyeni bir ivme kazandırarak açıkça ifade etmektedir ki “İnsanların en kerîm (asil) olanı Allah’a karşı takva ile hareket edenidir.”

Soy, asalet, şeref, cömertlikte en ileri derecelere ulaşma gibi vasıfların insanlara izzet ve şeref kazandırdığına inanan cahiliye toplumunun, bu yanlış izzet ve değer anlayışını sert bir üslupla eleştiren Kur’ân, Ebu Cehil’e ithafen şöyle der:

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “Deyin ki: “Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!”¹⁴⁵ Râzi bu hususta şu izahları yapmıştır:

1. O günahkara (kafire), cehennemde istihzavâri böyle hitap edilmiş olup, “Aslında sen böyle değilsin” manası kast edilmiştir.
2. Ebu Cehil, Hz. Peygambere, O’nun soyu içinde, benden daha ulu ve şerefli kimse yoktur. Allah’a yemin ederim ki, sen ve Rabbin, bana hiç bir şey yapamazsınız.” demiştir.
3. Bu Sen (Ey kafir), izzetin (ululuk ve şeref) Allah ile olmada değil, başka şeylerde olduğunu sanıyor ve onlarla şeref bulmak istiyordun. Şimdi içine düştüğün şeye bak” demektir.¹⁴⁶

Kur’ân, Ebu Cehil’in nezdinde üstünlük, şeref ve izzetin ölçüsünün tespitinde yanılan, yanlış algılara kapılan her insanı bu şekilde uyarmaktadır. Allahın belirlediği değer ölçülerine bakmayıp, kendi menfaatince yeni değerler üreten her insanı bekleyen bir azabın haberini vermektedir. Nitekim bu hataya ilk düşen İblisin haberini de yine Kur’ân’dan almaktayız:

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لِنُؤْنِ أَعْرَضْتَنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَحْتَبِنَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا

¹³⁹ Bkz: Ebû Abdırrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut : Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, V/368; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XVI/510-511.

¹⁴⁰ isfahânî, Müfredât, s.441-442.

¹⁴¹ el-İsrâ 17/62.

¹⁴² el-İsrâ 17/70.

¹⁴³ Abdulbâki, *el-Mûcem el-Müfehres*, s.706-707; Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.718-719.

¹⁴⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan İslam Düşüncesinde Islah*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, s.50-52.

¹⁴⁵ ed-Duhan 44/49.

¹⁴⁶ er-Razi, *Mefâtihü'l-Gayb*, XXVII/664.

إِذْ جَاؤُوكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ *“Onlar size yukarıınızdan ve aşağıınızdan gelmişlerdi.”*¹⁵⁶

3.Sayı ile ilgili olarak:

”فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثَلَاثًا مَا تَرَكَ *(Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, (ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır.*¹⁵⁷

4.Büyüklik ve küçüklik ile ilgili olarak:

”إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا *“Allah bir sivrisineği ve onun daha üstünde olan bir canlıyı örnek olarak göstermekten çekinmez.”*¹⁵⁸

5.Dünyevî üstünlük açısından:

”وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا *“Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelerle farklı niteliklerde kıldık.”*¹⁵⁹

6.Veya uhrevî üstünlük açısından:

”وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *“Korunanlar, kıyamet günü kafirlerden daha değerli bir konumdadır.”*¹⁶⁰

7.Üstün gelmek ve yenmek açısından:

”وَهُوَ الْغَافِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ *“Allah, kulları üzerinde kesin egemendir.”*¹⁶¹

”وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ *“Onların üzerinde ezici bir gücümüz vardır.”*¹⁶²

Birinin başkasından üstün olduğunu ifade etmek için de “فَوْقَ” kökünden “fâga” kelimesi kullanılır.¹⁶³

Kök manası “üst”, “alt karşıtı” olan “فَوْقَ” kelimesi, Kur’ân’da kullanıldığı yere göre, konum farkını ifade etmek üzere gelmektedir. Örneğin Bakara suresi 212. ayette inananlar ve inanmayanların müsavi bir sonla karşılaşmayacağını anlatmak üzere kullanılmıştır:

رُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

*“İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunlardan daha değerlidir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”*¹⁶⁴ Zemahşerî, bu ayetteki inanan ve inanmayanların durumunun konum olarak aynı sonla karşılaşmayacağını şu sözlerle ifade eder:

”Oysa korkup sakınanlar, kıyamet günü onların üstündedir.” Çünkü onlar yüce semaların en üst mertebelerinde, “A’lay i illiyyîn” denen mertebelerdedirler. Oysa inkarcılar, yerin en alt tabakalarında, derecelerinde, “Siccîn” denilen yerde olacaklardır. Ya da inananların hali, inkarcıların halinden çok daha üstün olacaktır. Böylece mü’minler ikram ile karşılanacaklar, inkârcılar ise aşağılanmış bir şekilde muamele görecektir. Ya da kâfirler dünyada iken nasıl ki mü’minlere üstten, tepeden bakıp onlarla alay ediyor idiyse, mü’minler de onlara göre o kadar üstün ve yüce makamlarda bulunacaklar ki, oradan uzanıp kafirlere gülecek ve onlarla alay edeceklerdir. Çünkü kâfirler, mü’minlere göre

¹⁵⁶ el-Ahzâp 33/10.

¹⁵⁷ en-Nisâ 4/11.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/26.

¹⁵⁹ ez-Zuhrûf 43/32.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/212.

¹⁶¹ el-En’âm 6/18.

¹⁶² el-A’râf 7/127.

¹⁶³ Bkz: İsfahânî, *el-Müfredat*, s.396.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/212.

kendilerinin çok daha üstün olduklarını ileri sürerek, onlara hep galebe çalmak isterlerdi. İşte orada fazlın ve üstünlüğün kime ait olduğunu göreceklerdir.¹⁶⁵

Kur'an İnanan kimseler ile inanmayan kimselerin ahiretteki durumlarının aynı olmayacağını ifade etmekle beraber henüz bu dünyada iken de Allah katında aynı değere sahip olmadıklarını şu ayetle bildirir:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ إِنِّي فَتَوَيْتُكَ وَرَافِعُكَ إِلَىٰ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

“Hani Allah şöyle buyurmuştu:”Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkar edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanlardan daha değerli tutacağım.”¹⁶⁶

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكَ خَلِيفَةَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيُبَيِّنُ لَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ

“ O sizi yeryüzünde halifeler olarak yarattı ve verdiği nimetler hakkında imtihan etmek için kiminizi kiminizden farklı niteliklerde yarattı.”¹⁶⁷ Ayeti kerimede geçen “فَوْقَ” kelimesi “وَرَفَعَ” ile aynı cümlede kullanıldığında verilen nimetler açısından kiminin kiminden daha fazla nimete vasıl olması hasebiyle konum olarak daha iyi bir durumda olmasını ifade eder.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde sarîhen görüldüğü üzere; “فَوْقَ” kelimesi de “üstünlük” olarak çevrilen diğer lafızlar gibi, mutlak bir üstünlük durumunu değil, diğerlerine göre fazladan sahip olunan bazı vasıflar yoluyla, konum olarak onlardan ileri düzeyde olmayı ifade etmek üzere Kur’ân’da kullanılmaktadır.

¹⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/252.

¹⁶⁶ Âl-i İmran 3/55.

¹⁶⁷ el-En’âm 8/165.

3. KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN ÜSTÜN OLMASININ TEMEL KRİTERLERİ

İslam, bütün insanların insan olma açısından eşit olduğunu vurgular. Bu yönden hiç birinin bir diğerine karşı daha üstün olması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını savunur. İnsanlar arasında sadece Allah'ın takdir ettiği belirli alanlarda konum olarak öne geçebileceğini ve hakiki manadaki üstünlüğün de ancak bu sayede mümkün olabileceğini söyler.

İslam literatüründe üstünlük meselesi “efdâliyet” başlığı altında daha çok mezhepler arasında tartışılan ve görüş ayrılıklarına sebep olan bir meseledir. Efdâliyet fikri, en üstün olan kişinin imamet makamında bulunması gerektiğini savunan görüştür.¹⁶⁸ Kimin hangi vasfından dolayı imamet makamına uygun olacağını anlatan alimler; insanlar arasında da üstünlüğün mertebelerinin neler olabileceğini dile getirmişlerdir. Bu hususta pek çok görüş olmakla birlikte bu görüşleri bir araya getirerek değerlendiren İbn Hazm bizler için önemli bir kaynaktır. İbn Hazm efdâliyet meselesinde sadece iki durumun olabileceğini ve üçüncü bir ihtimalin olamayacağını bildirir. Bunları; fazlı ihtisas ve fazlı mücazat olarak açıklar. Fazlı ihtisası; herhangi bir iyi davranış karşılığı olmadan, Allah'ın kişiye bahsettiği üstünlük, fazlı mücazâtı ise; iyi bir davranış yapma karşılığında Allah'ın kişiye verdiği üstünlük şeklinde beyan eder.¹⁶⁹

Fazlı ihtisas yaratılıştan veya Allah'ın takdiri sonucunda meydana gelen faziletlerdir ve tüm yaratılmış varlıklar için ortaktır. Bunun meydana gelmesi için herhangi bir çalışma gerekmez. Bundan dolayı bunlara amelsiz üstünlük “Fazl-ı ihtisas” denir ki bunlar; Allah'ın yaratılıştan takdir ettiği fazlalıklardır.

Fazl-ı mücazat ise bir davranışı gerçekleştirme karşılığında Allah'ın verdiği üstünlüktür.¹⁷⁰ İşte asıl anlaşılması gereken husus da budur. Yani kişi hangi amelleri yaparsa bu üstünlüğü elde edebilir. Bu bölümde bir insanı diğerlerinden ayırarak üstün bir konuma taşıyacak olan unsurların neler olabileceğini değerlendireceğiz.

3.1. Allah'ın Belirlemesi Sonucu Konum Olarak Kazanılan Üstünlük

Allah (cc) insanların her birini diğerinden ayıran vasıflarla donatarak yaratmıştır. Bu vasıfları insanların bu dünyadaki maslahatlarını gözeterek bahsettiği muhakkak. Zira aksini düşünmek bu dünyanın imtihan olduğunu vurgulayan Yüce Yaratıcının ilahi adaletiyle örtüşmeyecektir. Kur'ân ayetlerine baktığımızda ise Allah'ın doğrudan seçtiği bazı kimseler dikkatimizi çekmektedir. Esasen Allah'ın belirlemesi sonucu konum olarak kazanılan üstünlük ve üstünlüğün sadece takva ile olduğunu belirten ayetler arasında tenakuz varmış gibi görünen durumun izahı için, söz konusu ayetlerin geçtiği pasajları, siyak sibak ilişkisini göz önünde bulundurarak irdelemek gerekir.

Her insan maddi yönden birbirinin aynı olmadığı gibi, manevi yönden de birbirinin aynı değildir. Onların içinde gerek fizikî kapasite ve kabiliyetler, gerekse mânevî vasıflar açısından, belki insanlar sayısınca mertebeler bulunmaktadır. Bu mertebelerde insanın maddi menşeinin de tesiri yok değildir. Eğer insanın maddi menşeyini oluşturan ‘nutfe’ ‘haram gıdalardan süzülmişse, insanın manevi derecesine elbette tesir edecektir. Şu kadar ki, bu da temelde kişinin manevi duyarlılığı ile alakalıdır. O halde, insanlar

¹⁶⁸ Ahmet Yöntem, *İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamberden Sonra Efdâliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe*, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2 (Güz 2014), ss. 5-24, s: 6.

¹⁶⁹ Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, neşr: Muhammed İbrahim Nasır, Abdurrahman Umeyre, Mektebeti Ukaz, Cidde 1982, IV/ 183.

¹⁷⁰ Yöntem, *İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamberden Sonra Efdâliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe*, s.14-15.

arasında bazılarının seçilmesi, şüphesiz insan iradesi de hesaba katılarak bizzat Allah tarafından olmaktadır ve bunlar, bizzat Allah tarafından tathir edilip seçilmiş (ictiba) ve ıstıfaya tabi tutulmuş, adeta mükemmel saflık ve temizliğe ulaşabilecek mahiyette yaratılmış kişilerdir.¹⁷¹

Kur'an'da Allah'ın bir kişiyi¹⁷², bir kavmi, bir topluluğu¹⁷³, bir dini¹⁷⁴, bir lügati, bir nimeti¹⁷⁵ seçmesi onlara bir şeref ve izzet kazandırıyor. Bu şekilde seçilen unsurlar, getirildikleri konum itibariyle bir şeref ve izzet kazanırlar. Allah bu durumda olan varlıkları ne şekilde seçtiğini ifade etmek üzere bazı fiilleri kullanmıştır. Bu durumda konuyla alakalı dört fiil karşımıza çıkar; ictibâ, ihtiyâr, ıstıfa ve tafdil. Bu dört fiil esas itibariyle “seçmek” eylemini ifade etmek için kullanılan kelimelerdendir. Bunlardan ıstıfa ve tafdil fiillerini kök anlamları itibariyle birinci bölümde incelemiştik. Bu bölümde ise Allah'ın seçmesi ve belirlemesi anlamında olan ve kalan iki fiilimizi inceleyeceğiz.

3.1.1. İctibâ

Kökü اجتبا olan kelimesi seçmek anlamında karşımıza çıkan fiillerdendir. Lügatlerde kelimenin hangi formunun hangi anlamda geldiğine baktığımızda; “الجابية/ el-câbiyetü”, içerisinde su toplanan havuz,¹⁷⁶ kuyuda biriken su, kuyunun etrafında biriken toprak, malı bulunduğu yerden çekip çıkarmak, ihtiyâr ve seçmek gibi manalara gelir.¹⁷⁷ وكذلك يجتبيك ربك...¹⁷⁸ “Rabbin seni seçti” ayetinde olduğu gibi...

“اجتبا” kelimesinin seçmek anlamında Allah'a ait bir fiil olarak geldiği ayetlerden bazı örnekler:

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا

“İşte bunlar Adem'in ve Nuh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yakub'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebilerdir. Kendilerine Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”¹⁷⁹

Peygamberler Allah tarafından seçilmiş kimselerdir. Burada isimleri zikredilen ve bir önceki ayette geçen¹⁸⁰ Peygamberlerin, şan ve şerefleri, Peygamberlik ve Allah'a yakınlık şerefiyle yüceltilmiştir. Kendilerine iman nasip edilmiş, peygamberlik ve vahiyle muhatap olma şerefine nail olmuş kimselerdir. Bu kimseler rastgele ve hasbelkader seçilmiş kimseler değildir. Bazı vasıfları onları bu seçilmişliğe vasıl eylemiştir. Sâbunî'nin dediği gibi; Peygamberlik şerefine nail olmuş kişiler Allah'ın kelamını işittiklerinde secdeye kapanırlar ve Allah korkusundan ağlarlardı. Halbuki onların mertebeleri yüksek, ruhları yüce ve Allah'a yakın idiler.¹⁸¹ Onlar, her türlü

¹⁷¹ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s.430.

¹⁷² Al-i İmran 3/42-43.

¹⁷³ Meryem 19/58.

¹⁷⁴ en-Nûr 24/55.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/61.

¹⁷⁶ Ahteri, *Ahteri-Kebîr*, s.245.

¹⁷⁷ Bkz. İbn Manzur, *Lisân'ül-Arab*, XIV/130-131., ; İsfahânî, *el-Müfredat*, s.85-86.

¹⁷⁸ Yusuf 12/6.

¹⁷⁹ Meryem 19/58.

¹⁸⁰ Bkz: Meryem 19/57.

¹⁸¹ Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, II/211.

kötülükten titizlikle sakınan, Yüce Allah'a son derece duyarlılıkla bağlı kimselerdi; Yanlarında Yüce Allah'ın ayetleri okunduğu zaman vicdanları ürperirdi.¹⁸²

Kur'an'da peygamberlerin seçilmelerini ifade etmek üzere gelen kelimelerden biri olan اجْتَبَا kelimesi, Hz. Âdem¹⁸³ ve Hz. Yunus için kullanıldığında daha özel bir anlam kazanmaktadır. Zira isimlerini zikrettiğimiz bu iki Peygamberin Peygamber olarak seçilmesinin ardından, Allah'ın emirleri karşısında itaatlerindeki bir noksanlık sonucu tövbe etmeleri neticesinde Allah'ın tövbelerini kabul ettiğini bildirmesi, yine bu kelimeyle beyan edilmektedir.¹⁸⁴

Hz. Yunus rehberlik etmek üzere görevlendirildiği kavmin, ilahi çağrılarında olumsuz dönütler vermesinden dolayı ümitsizlik ve çaresizlik içinde görevini bırakmaya meyletmiştir. Allah Hz. Yunus'u bu tavrından dolayı eleştirdiği vakit ise yaptığından büyük bir pişmanlık duyan Hz. Yunus, tövbe etmiş ve Rabbin'den bağışlanma dilemiştir. Kalem suresinde anlatılan bu durum bazı meallerde Hz. Yunus'un peygamber seçilmesi şeklinde çevrilmiştir. *“فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (Fakat böyle olmadı). Rabbi onu peygamber olarak seçti ve salih kimselerden kıldı.”*¹⁸⁵

Ayette geçen ictiba kelimesi Hz. Yunus'un Peygamber olarak seçilmesi olarak çevrilmiştir. Oysa Hz. Yunus bu tavrı zaten bir Peygamber olarak sergilemiş ve bu yüzden eleştirilmiştir. O halde burada kast edilen Peygamber olarak seçilmesi olamaz.

Yüce Allah, Hz. Yunus'un pişmanlığını, suçunu itiraf edişini ve kendisini noksan sıfatlardan tenzih etmesini kabul etti. Çünkü Yüce Allah O'nun lütfedilmeyi ve kabul görülmeyi hak ettiğini biliyordu.¹⁸⁶

Görüldüğü üzere gerek peygamberlerin seçilmesi gerekse onların her hangi bir davranışlarından dolayı af ve mafirete ilhâk olarak, vazifelerine yeniden seçilmiş olmaları sebepsiz ve gayri ihtiyari olmayıp Allah'ın ezeli ilmi neticesinde hak eden kişiler için mümkün olmuştur. Hz. Adem ve Hz. Yunus örneğinde olduğu gibi, yaptıkları hatanın farkına varıp Allah'tan bağışlanma dilemeleri ve bu konuda bir azim göstermelerinden dolayıdır.

Peygamberlerin seçilmelerini ifade etmeden başka, yine Allah'ın seçmesi anlamında ictiba kelimesinin geçtiği bazı örnek ayetler şu şekildedir:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ

*“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya diye emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırдыңın şey (İslam dini), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.”*¹⁸⁷

Yukarıda verdiğimiz ayette de اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ “Allah dilediğini seçer.” olarak Türkçeye çevrilen kısım için Râzî şu izahlarda bulunmuştur:

"İctiba" (seçme) kelimesi, "bir araya gelme, eklenme, birleşme" manasından iştikak eder. "O haracı topladı." "Onu topladı." "Suyu havuzda topladı." ifadeleri de bu köktendir. O halde ayetteki bu tabirin manası "Allah peygamberi kendisine çeker ve onu kendisine, ikram ve rahmet yaklaştırmasıyla yaklaştırır. Ayetteki "kimi dilerse" ifadesi, tıpkı "Allah

¹⁸² Kutup, *Fî Zülâl-il Kur'an*, VII/174.

¹⁸³ "Sonra Rabbi onu seçti ve tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi." Taha 20/122.

¹⁸⁴ Bkz: el-Bakara 2/35-37 arası ayetler.

¹⁸⁵ el-Kalem 68/50, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*.

¹⁸⁶ Bkz: el-Kalem 68/48-50.

¹⁸⁷ eş-Şûrâ 42/13.

dilediğine azap eder, dilediğine ise rahmet eder."¹⁸⁸ ayetinde olduğu gibidir.¹⁸⁹

Râzi ve daha pek çok müfessirimiz¹⁹⁰ bu ayeti Allah'ın dilediğini seçmesi olarak açıklamışlardır. Oysa burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Ayetin sonunda yer alan *وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ* "içtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır." ifadesi bize Allah Teala'nın rahmetini de azabını da kimin hak ettiğini iyi bildiğini ve kimin hangi yönde azmi ve gayreti varsa kişiyi o yönde destekleyeceğini bildirmesidir. Bu, aynen bir hadisi kutsî de ifade edildiği gibidir: "Kim bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım, kim de bana yürüyerek gelirse ben de ona koşarak giderim."¹⁹¹ Bu, "Kim bana (Allah'a) itaat ederek yönelir, emir ve yasaklara riayet ederse ben de onu bu yolda hidayete erdirir, dilediğini ona veririm." demektir.

Konuyla alakalı bir diğer örnek de Hacc suresinden verilebilir:

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَيْبِكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

"Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklenmedi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce, hem de bu Kur'an'da müslüman diye adlandırdı ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekat verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır."¹⁹²

Ayeti kerimede işaret edilen seçilme işlemi belirli kişilerin seçilmesi değil, zaten İslam'ı kabullenmiş teslim olmuş yani müslüman olmuş kişilerin, Allah'ın emir ve yasaklarını yani bütünüyle dini korumaları ve yaymaları için seçilmiş olmasıdır.

Allah insanları akıl ve irade ile ve bunları özgürce kullanabilme yetisi ile yaratmıştır. İnsanı insan yapan şey, bu özgürlükleri kullanarak Allah'a teslim olmaktır. Allah, hayatının her anında bu teslimiyet doğrultusunda yaşayan kişilerin hangi vazifelere getirileceği konusunda ezeli bilgi sahibi olduğu için, hak edene hak ettiği görevi vermiştir. Esasen seçilmiş olan bu kişileri diğerlerinden ayıran, onlara göre üstün bir konumda olmalarını sağlayan yegâne unsur ise vazifelendirildikleri göreve seçilmiş olmaları değil, verilen görevi hakkıyla ifâ etmelerindedir.

3.1.2. İhtiyâr

İyi olmak, üstün olmak, saf ve katkısız olmak, seçkin, mümtaz, yaratılış ve ahlak yönünden güzel olmak, seçmek, tercih etmek gibi anlamlara gelir.¹⁹³ "خير" Hayr kökünden türeyen "ihtiyâr" kelimesi de "bir şeyin en hayırlısını seçme" veya "bir şeyi hayırla seçme" gibi manalara gelmektedir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ el-Ankebût 29/21.

¹⁸⁹ er-Râzi, *Mefâtihi'l-Gayb*, XXVII/588.

¹⁹⁰ Konu ile ilgili bkz: el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kur'an*, XVI/12; Sâbunî, *Safvet'üt-Tefâsir*, III/131.; Konyalı Mehmet Vehbî, *Hulâsatt'ül-Beyân Fî Tefsîr'il Kur'an*, Üçdal Neşriyat, Dördüncü Baskı İstanbul 1969, XIII/5120.; Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, IV/441.; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII/177.

¹⁹¹ Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, Tevhid 50, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981; Müslim, Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahih (Sahihu Muslim)*, Zikr 2, (2675), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981; Ebû İsa Muhammed b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Da'avat 142, (3598).

¹⁹² el-Hacc 22/78.

¹⁹³ İbn Manzur, *Lisanul Arab*, IV/.264-267.; İsfahani, *el-Müfredat*, s.159-160.

¹⁹⁴ er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, XV/ 15; İsfahani, *el-Müfredat*, s.159-160.

“اختار /ihtâra”¹⁹⁵, “اخترت /ihtartü”¹⁹⁶, “اخترنا /ihtarnâ”¹⁹⁷; “يختار /yehtârü”¹⁹⁸, “يتخيرون /yetehayyerûne”¹⁹⁹ ve “تخيرون /tehayyerûne”²⁰⁰ fiilleri “seçmek” manasına gelir. “الاخيار /el-ahyâr”²⁰¹ kelimeleri “seçkinler” ve “الخيرة /el-hiyereh”²⁰² kelimeleri ise “tercih” demektir.²⁰³

İhtiyar (seçme) fiili Kur'an'da Allah'ın eylemlerinden biri olarak zikredildiğinde ictiba fiilinde olduğu gibi, ilk akla gelen peygamberlerin seçilmesi hususudur:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuğlarından uzak ve yücedir.”²⁰⁴

Allah varlıkları yaratırken ve peygamberliğe seçerken kullara sormaz; çünkü yaratma ve tercih O'na mahsustur. Kulların tercih hak ve imkanları, sorumlu tutuldukları kararları ve eylem alanlarıyla ilgilidir. Kasas suresi 69. ayette²⁰⁵ Allah'ın tercihi ve yaratması gibi, kullarının bütün durumlarını gizlisiyle açığıyla istisnasız ve kusursuz bilecek şekilde ilminin de geniş ve sınırsız olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁶ Dikkat edilmesi gereken nokta Allah'ın bir eylemi olan peygamber seçimi konusunda yetki ve söz hakkı olan tek varlık olmasına karşın seçtiği kişilerin bu vazifeye en layık olanları belirlemesidir. Nitekim, “peygamberleri dilediğim gibi seçerim” sözünün hemen ardından “sizin kalplerinizde olanı gizlediklerinizi ya da açıkça söylediklerinizi en iyi ben bilirim” demesi bu yüzdendir.

وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ

“Ben seni (peygamber) olarak seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle.”²⁰⁷

Tâhâ suresinde de Hz. Musa'nın elçilik görevi için seçilmesi yer almaktadır. Yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi Hz. Musa'nın seçilmesinde de, Hz. Musa'nın sürdürdüğü hayatın tesirinden söz edebiliriz. Bu konudaki detaylı bilgiyi Allah'ın Peygamber seçmesi ile alakalı bir başka fiili olan ve birinci bölümde yer alan “ıstıfa” konusunda vermiştik.

İhtiyar kelimesinin kökü “hayr” olduğundan kelimenin etimolojisinde “en hayırlı, en iyi olanı seçme” anlamını da vermek mümkündür. Zira Kur'ân'da bu itibarla yer alan ayetlerden biri İsrailoğullarının durumunu anlatmak üzere gelen Dûhan suresi 32. ayettir:

“وَلَقَدْ اخْتَرْنَا هُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ”²⁰⁸ “Andolsun, onları kendilerindeki bir ilimden dolayı herkese tercih etmiştik.”

İsrailoğullarının, yaşadıkları dönemde pek çok eziyete ve haksızlığa, alçaltıcı muameleye vakıf olmalarının yanı sıra, muasır dönemde Allah'ın mesajlarını yaşama ve yaşatmaya en layık topluluk olduğunu müfessirlerimizden Seyyid Kutup şöyle izah eder:

¹⁹⁵ el-Âraf 7/155.

¹⁹⁶ Tâhâ 20/13.

¹⁹⁷ ed-Duhân 44/32.

¹⁹⁸ el-Kasas 28/68.

¹⁹⁹ el-Vâkı'a 56/20.

²⁰⁰ el-Kalem 68/38.

²⁰¹ Sâd 38/47, 48.

²⁰² el-Kasas 28/68; el-Ahzâb 33/36.

²⁰³ Bkz: İbn Manzur, *Lisanul Arab*, IV/.264-267.; İsfahani, *el-Müfredat*, s.159-160.

²⁰⁴ el-Kasas 28/68.

²⁰⁵ “Rabbin onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir.” el-Kasas 28/69.

²⁰⁶ DİB, *Kuran Yolu Tefsiri*, IV/241.

²⁰⁷ Taha 20/13.

²⁰⁸ ed-Duhan 44/32.

Yüce Allah'ın İsrailoğullarını, -iyi ve kötü yönlerine; bütün özelliklerine ilişkin kapsamlı bilgisi uyarınca- mesajının taşıyıcıları olarak seçmesine değiniliyor. Hiç kuşkusuz bu seçim onların zamanı için, o günkü insanlık alemi için geçerliydi. Çünkü Yüce Allah, İsrailoğullarının sözlerinden dönmelerine, ikide bir sapmalarına, işi ağırdan almalarına ilişkin olarak anlatılanlarla birlikte onların kendi dönemlerindeki toplumlar arasında daha iyi bir durumda olduklarını, mesajın taşıyıcılığına seçilmeye, halifelik görevine atanmaya daha layık olduğunu biliyordu. Bu da gösteriyor ki Yüce Allah mesajının taşıyıcılığına, o gün için en iyi durumda olan toplumu seçer, yardımını onlara özgü kılar.²⁰⁹

Allah'ın herhangi bir şeyi seçmiş olması onu diğerlerinden üstün ve ayrıcalıklı konuma taşımaz. Fakat seçmiş olduğu şeye yüklediği mana, onu etrafındakilerden ayırarak şeref ve izzete muktedir eyler. Zira sadece seçilmiş olmakla bu şerefe nail olunsaydı, israiloğullarının seçilmiş bir ümmet olmasına rağmen en çok yerilen ve eleştirilen topluluklardan biri olması da mümkün olamazdı. İsrailoğulları Allah'ın mesajlarına riayet ettiği ve sözlerinde durdukları sürece değerli kabul edilmektedir. O halde seçilmişlik sayesinde bir üstünlük elde etme de yine insanın gayreti ile ilgili bir durumdur.

3.2. İnsanın Kendi Gayreti ile Kazandığı Üstünlük

Daha önce belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın temel gayelerinden biri, insanların zihninde yerleşmiş halde bulunan hatalı tasavvurların yok edilmesidir. Bu yanlış tasavvurlardan biri de insanların sahip oldukları dini veya dünyevi hasletlerin kendilerini ayrıcalıklı kıldığını düşünerek üstünlük iddiasında bulunmalarıdır.

İnsanın şuurulu olarak kendine doğru veya yanlış yolu seçip orada gittiğini ve Allah'ın sadece insanın özgür iradesi ile yaptıklarını değerlendireceğini Kur'an ayetlerinden tespit etmekteyiz.²¹⁰ Ancak Kur'an, daha sık olarak insanın bir şeye yönelmesiyle Allah'ın o kimseyi o yönde başarıya ulaştırdığını belirtmektedir: "*Böylece kim (servetinden fakirlere) verir, (kötülüklerden) sakınırsa ve iyiliği doğrularsa, biz de doğru yolu ona kolaylaştırırız. Fakat cimrilik eden, kendini kendi için yeterli bulan ve iyiliği yalanlayan kimseye ise, kötü yolu kolaylaştırırız.*"²¹¹ Yani kim iyi, erdemli ve hayırlı olanı ister de o yönde adım atarsa Allah onu o yönde muradına ulaştırır. Kim de aksi yönde davranırsa Allah onun o yönde işlerini kolaylaştırır. "Onun için Allah'ın rolü, yani O'nun yardımı ve desteği ahlâkî yükselmeye çok önemlidir."²¹² "İnsanın hangi özellikleri ve fonksiyonlarıyla üstün kılındığını bilmek, bilgilendirme ve öğretimde o fonksiyonlara ya da yeteneklere yönelmeyi sağlayarak hedefe ulaşmaya yardımcı olur."²¹³

"İslam; insanları hayra çağırarak, kötülüklerden men etmek, onlara hoş şeyleri helal, pis şeyleri haram kılmak, onlardan zorlukları kaldırıp zulmetten kurtarmak, onlar arasındaki cins, lisan, nesep ve renk farklarını kaldırarak onlardan eşit hak ve imkanlara sahip, yaptığı salih ameller olmadıkça insanlar arasında birinin diğerine asla üstünlüğü

²⁰⁹ Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, IX/164-165.

²¹⁰ Bkz: "İnsana gayretinden başka (yararlı olabilecek) hiçbir şey yoktur ve gayretinin (meyvesi) de yakında görülecektir" en-Neml 53/39-40; el-İnsan 76/3; el-Beled 90/10, 20; eş-Şems 91/7, 10.

²¹¹ el-Leyl 92/5-10.

²¹² Fazlur Rahman, *Ana konularıyla Kur'an*, (Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s.57.

²¹³ Mehmet Şanver, *Dîni Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, 2001, s:138.

olmayan tek bir topluluk meydana getirmek için ortaya çıkarılmış bir dindir.²¹⁴ Yani insanın bir diğer insandan üstün olarak değerlendirilebilmesi ancak amelleri sayesinde. Allah, insanların sahip olduğu özdeksel ve tinsel farklılıkların kendileri arasında bir hiyerarşi kaynağına sebep olmayacağını belirtirken üstünlüğün sadece insanın kendi gayreti neticesinde elde edeceği güzel hasletlerle mümkün olabileceğini bildirir. Bu güzel hasletlerin neler olduğunu ise Kur'ân ayetlerinden çıkarmamız mümkündür. Konuyla ilgili ayetleri en genel haliyle dört ana başlık altında toplayabiliriz:

3.2.1. İman

Tanrı insan ilişkisi, insanın varlık bütünlüğünde var olan bir ilişkidir. Bu ilişki, insanın şerefini ve haysiyetini azaltmaz, onun düşünen, bilen, gaye koyup gerçekleştiren bir varlık olmasını ortadan kaldırıp, onu Allah'ın elinde bir vasıta durumuna düşürmez. Aksine insanın asıl büyüklüğü, kendi varlık bütünlüğünden kaynaklanan Allah-İnsan ilişkisinde gerçekleşir; şeref ve haysiyeti de bu ilişkide artar.²¹⁵ Her insanın bireysel olarak Tanrı ile kurduğu ilişkinin niteliği Allah katındaki değerini belirler. İnsan, Allah ile arasındaki bu ilişkiyi sağlam kurabilmişse eğer bu dünya hayatını Allah'ın belirlediği ve tavsiye ettiği çizgide yaşar. İnsan ile Tanrı arasındaki ilişkinin varlığını açıkça ifade etmese de bu ilişkinin insana bir değer kattığını söyleyen Kant, "Arı Usun Eleştirisi" adlı kitabında zaman zaman bu ilişkiden bahsetmektedir. Kant, insanın hayvan cinsinden bir yaratıktan ayrılma sebebini tesadüfe bağlı bir varlık olarak değil, aksine gerekli bağılıklar içinde olmakta görmektedir. insanın bulunduğu varlık sahası içerisindeki konumu onun değerini ortaya koymaktadır. Esasen Kant, açıkça dile getirmese de bu düzenin kurucusu olan bir yaratıcının varlığına da işaret etmektedir. İşte insan bu yaratıcının varlığına akıl yoluyla da ulaşabilmektedir. Bu özelliği onu diğer yaratılmışlardan daha değerli kılar.²¹⁶

"İman, bütün İslami erdemlerin asıl kaynağıdır; hepsini o üretir ve İslam'da Allah'a ve O'nun indirdiklerine gönülden inanmaya dayalı olmayan hiçbir erdem düşünülemez."²¹⁷ "Allah'a iman, bencillikten, toplum yararını gözetmeye dönüştür. Çünkü iman; mü'mini Allah'a yaklaştıran, bütün insanların faydasını gözeten üstün hasletlerin düğüm noktasıdır."²¹⁸ Bu yüzden insanlar arasındaki üstünlüğün temelinde Allah'a iman vardır. İnsan ancak bu imana sahipse diğerlerinin arasından sıyrılabilir ve daha üst mertebelere ulaşabilir. Kur'ân ayetleri de bu hususa şöyle işaret eder:

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“ *Gevşemeyin, hüüzlenmeyin, eğer gerçekten iman etmiş kimseler iseniz galip olan sizlersiniz.*”²¹⁹

Ali-İmran suresinde yer alan bu ayet her ne kadar müşrikler karşısında zor durumda kalan mü'minleri teselli etmek üzere nazil olmuşsa²²⁰ da ayetin verdiği genel

²¹⁴ Abdullah Draz, *İslamın İnsana Verdiği Değer*, (tercüme. Nureddin Demir), Kayıhan Yayınları, 1983, s.180.

²¹⁵ Hüseyin Aydın, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.169-171.

²¹⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: İmmanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, (çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, 2015.

²¹⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 285.

²¹⁸ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, (çev. Turgut Ali), Yöneliş Yayınları, İstanbul 2003, s.169.

²¹⁹ Al-i İmran 3/139

mesaj itibariyle inanmış kimseler ile inanmayan kimselerin konum olarak birbirlerinden farklı olduklarını bizlere anlatmaktadır. Seyyid Kutup inanan ve inanmayanların arasındaki durumu şöyle izah eder:

Başınıza gelen musibetlerden ve kaçırdığınız fırsatlar yüzünden üzülmeyin. Üstün olan sizlersiniz. Her şeyden önce akide üstündür; çünkü siz sadece Allah'a secde edersiniz. Onlarsa O'nun yarattıkları şeylerin kimine ya da bazısına secde ederler. Hayat metodunuz üstündür; çünkü siz Allah'ın gösterdiği metoda göre hareket ediyorsunuz. Onlarsa Allah'ın yarattıkları insanların hazırladığı metoda uymaktadırlar. Üstlendiğiniz rol üstündür; çünkü siz bütün insanlığın önderliğini elinizde bulunduruyorsunuz, topyekün insanlığın öncülerisiniz. Onlarsa metoddan uzaklaşmış ve yoldan sapmışlardır. Yeryüzündeki konumunuz üstündür; çünkü Allah'ın size vadettiği yeryüzünün mirası sizindir, onlarsa yokluğa ve unutulmaya yuvarlanıp gideceklerdir. Şayet gerçek mü'minlerseniz, üstün olan sizlersiniz.²²¹

Allah, insanlar arasında en değerli kimselerin kimler olabileceğini ayetlerle bildirir. Allah'ın bu kişilerin vasıflarını sıralayarak vermesi insanlar için bu değer ve şerefi kazanmada bu vasıfların etkili olduğu anlamına gelir. İşte bu değeri elde etmede gereken vasıflardan bazıları Âl-i İmran suresi 110. ayette bildirilmektedir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلَ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fâsık kimselerdir.”²²² Görüldüğü üzere insanlar arasında daha hayırlı yani daha değerli olanlardan olabilmenin ilk şartlarından biri Allah'a imandır. Ancak sadece iman etmenin de yeterli olmadığını, iman etmenin yanı sıra Allah'ın takdir ettiği amelleri de yerine getirmesi gerektiğini yine Kur'an'dan öğreniyoruz:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazları dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”²²³

İman etmiş bir kimse ile iman etmemiş bir kimsenin birbirlerine karşı konumları hakkında Kur'an'dan pek çok örnek vermemiz mümkündür. Kur'an'da kimi zaman bu insanların taşıdığı özellikler karşılaştırılırken kimi zaman da dünyada sürdürdükleri hayatın neticelenmesiyle onları nasıl bir sonsuz hayatın beklediği emsal ve örneklerle anlatılır.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ

“Kör ile gören bir olmaz; iman edip salih amel işleyen ile kötülük yapan (musî) da bir olmaz.”²²⁴ Burada musî (esâe'nin isim formu) 'kör' bir insana benzetilirken, inanıp salih amel işleyen, 'gören' bir kişiye benzetilmektedir ki, bunlar Kur'an'da sırasıyla

²²⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, IV/1373; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, II/1077.

²²¹ Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, II/194.

²²² Âl-i İmran 3/110.

²²³ el-Enfal 8/2-3.

²²⁴ el-Mü'min 40/58.

kâfir ve mü'min için kullanılan en yaygın mecazlardır.²²⁵ Nasıl ki gözleri gören bir insan görmeyen birine göre hayatını çok daha rahat ve iyi koşullarda idame ettirebilirse; yani fiziki şartlardaki sahip olduğu fazlalık ve üstünlük diğerine nazaran daha kusursuz bir hayat yaşamasını sağlıyorsa, iman etmiş bir kimse de ahirette sahip olduğu imanın imkanlarıyla daha müreffeh bir neticeyle karşılaşır. Yüce Allah iman etmiş kimselere bu imanlarının karşılığında pek çok vaadde bulunmaktadır:

“İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlara Rableri katından yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır.”²²⁶

İman etmiş bir kimse ile iman etmemiş bir kimse arasında değer bakımından bir fark olduğunu ayetlerle beyan eden Allah, yine ayetler aracılığı ile iman etmiş kimseler arasında da imanlarının dereceleri mesabesinde bir farklılıktan bahseder:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

“Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıdıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”²²⁷ Ayeti kerimeye göre bütün müminlerin en faziletli olanları peygamberler, daha sonra sıdıklar, onlardan da sonra şehitler ve iyi kimseler şeklindedir.²²⁸ Burada zikredilen ve belirli bir sıralamaya tabi tutulan insanlar imanının üst mertebelerine ulaşmış kimselerdir. Taşındıkları iman ölçüsünde bir izzet ve değere sahip olmuşlardır.

3.2.2. Amel

İnsanı diğer insanlardan ayırıp onlara göre seçkin olmalarını sağlayan vasıfların başında şüphesiz iman gelmektedir. Fakat yalnızca iman etmiş olmak muhakkak ki yetersiz kalmaktadır. Zira Kur'ân'da iman etmiş olanların en önemli özelliği salih amel işlemeleri olarak geçer. Bu yüzden iman edenler ve salih amel işleyenler hep birlikte zikredilir.²²⁹

وَيَسِّرِ اللَّهُ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُؤُا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“İman edip salih amel işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde; “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Halbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”²³⁰

²²⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.344.

²²⁶ el-Enfal 8/4.

²²⁷ en-Nîsâ 4/69-70.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, V/273-280.

²²⁹ Konu ile ilgili ayetler için bkz: el-Bakara 2/25, 62, 82, 277; Ali-İmran 3/57; en-Nisâ 4/57, 122, 124, 173; el-Maide 5/9, 69, 93; el-A'râf 7/42, 147; Yunus 10/4, 9; Hud 11/23; er-Ra'd 13/29; İbrahim 14/23; en-Nahl 16/97; el-İsrâ 17/9; el-Kehf 18/30, 88, 107; Meryem 19/60, 96; Taha 20/75, 82, 112; el-Enbiyâ 21/94; el-Hacc 22/14, 23, 50, 56; en-Nûr 24/55; el-Furkan 25/70; eş-Şuarâ 26/227; el-Kasas 28/67, 80; el-Ankebût 29/7, 9, 58; er-Rûm 30/15, 45; Lokman 31/8; es-Secde 32/19; el-Ahzap 33/31; Sebe 34/4, 37; el-Fâtır 35/7; Sad 38/28; el-Mü'min 40/40, 58; Fussilet 41/8; eş-Şurâ 42/22, 23, 26; el-Casiye 45/21, 30; Muhammed 47/2, 12, 33; el-Fetih 48/29; et-Tûr 52/21; et-Tegâbûn 64/9; et-Talak 65/11; el-İnşikak 84/25; el-Bürûc 85/11; et-Tîn 95/6; el-Beyyine 98/7; el-Asr 103/3.

²³⁰ el-Bakara 2/25.

Burada dikkatimizi çeken bir husus da iman etmeyip sadece salih amel işleyenlerin durumudur ki, müfessirlerimizin çoğunluğuna²³¹ göre bunlar, iman etmiş olduğu halde salih amel noktasında yetersiz kalan kimseler gibi değerlendirilemezler; Çünkü kibre kapılarak iman etmediği halde salih amel işleyenlerin kalplerinin Allah tarafından mühürlendiği böylelikle gaflette kalarak hakikati göremedikleri bunun neticesinde de yaptıkları hayırlı amellerin boşa çıkacağı bilinmektedir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أُعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar yapmakta oldukları amellerden başka bir şeyle mi karşılık görecekler?”²³²

Yani izzet ve şerefe nail olabilmek için öncelikle Allah'ın varlığına ve birliğine ve de Hz. Muhammed'in O'nun elçisi ve kulu olduğuna iman etmeli sonra da bu imanının gereği olan amelleri yerine getirmelidir. Taha suresi 75. ayet de bu durum açıkça belirtilmiştir:

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمَلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى

“Her kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler vardır.”²³³

Allah kişinin gayreti ile elde ettiği amelleri sınıflandırırken kimilerini kimilerine göre daha üstün kılmıştır. Bu amellerin keyfiyet bakımından hangisinin daha efdal ve faziletli olduğunu ise vahiy yoluyla bizlere bildirir. Her kim Kur'an'da zikredilen bu amelleri hakkıyla yerine getirirse hem bu dünya hayatında hem de ahiret hayatında yapmayanlara nazaran daha büyük bir şerefe nail olur. Peki Kur'an'da geçerek insanın mertebesini yukarılara taşıyacak ve insanın değerine daha fazla değer katacak olan ameller nelerdir? Bu amellerden bazıları şunlardır:

1. Ulu'l-emre itaat

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsanız, onu Allah ve Rasûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”²³⁴

2. Allah yolunda canını verme

وَلَيْنَ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ

”Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır.”²³⁵

3. Allah yolunda savaş

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُنْتُمْ عَلَيْهِمُ الْقِتَالِ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

“Daha önce kendilerine, “(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekatı verin” denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve “Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyseydin ya!” derler. De ki: “Dünya

²³¹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II/158; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV/131-132; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III/396.

²³² el-A'râf 7/147.

²³³ Tâhâ 20/75.

²³⁴ en-Nisâ 4/59.

²³⁵ Âl-i İmrân 3/157.

geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.”²³⁶

Cihad etmenin faziletleri ve cihad edenlerin durumları ile ilgili Kur'ân'dan pek çok örnek vermemiz mümkündür.²³⁷

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ دَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”²³⁸

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

“Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükafat ile, kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara göre daha değerli kılmıştır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²³⁹

4. Borçluya borcunu sadaka olarak bağışlama

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.”²⁴⁰

5. Kazancımı helal yoldan elde etme

بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ

“Eğer inanan kimselerseniz Allah'ın bıraktığı helal kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin başınızda bir bekçi değilim.”²⁴¹

6. Amelerde ihlas ve samimiyet

إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ

“Muhakkak biz (İbrahim, İshak ve Yakub'u) katıksızca bir samimiyetle, ahiret yurdunu düşünüp anan ihlas sahipleri kıldık. Ve gerçekten onlar, bizim katımızda seçkinlerden ve hayırlı olanlardandır.”²⁴²

7. Günahlardan uzak kalmak

إِنْ تَجْتَنِبُوا كِبَائِرَ مَا نَنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Eğer yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, kötülüklerinizi örteriz ve sizi kerîm bir makama sokarız.”²⁴³

8. Güzel söz söyleme

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ

“Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir. Kötülükleri

²³⁶ en-Nîsâ 4/77.

²³⁷ et-Tevbe 9/20, 41; el-Hucûrat 49/15; es-Saff 61/11.

²³⁸ et-Tevbe 9/41.

²³⁹ en-Nisâ 4/95; et-Tevbe 9/20.

²⁴⁰ el-Bakara 2/280.

²⁴¹ Hûd 11/86.

²⁴² Sâd 38/46-47.

²⁴³ en-Nîsâ 4/31.

tuzak yapanlar var ya, onlar için çetin bir azap vardır. İşte onların tuzağı boşa çıkar."²⁴⁴

9. Sadaka verme şekli

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

*"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınıza kefarettir. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*²⁴⁵

10. Allah yolunda infak etme

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

*"Onlar bollukta ve yoklukta Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."*²⁴⁶

İnsanlar bu dünya hayatını ahiret hayatlarına şekil vermek için yaşarlar. Yani sonsuz olan hayatı ne şekilde ve ne şartlarda yaşamak istiyorsak bu dünyadaki seçimlerimizi de ona göre yapmalıyız. Bu dünyada karşılaştığımız her tercih, bizim nihayetimizi belirliyor. İfa ettiğimiz her amel, bizi ya eşrefi mahlukat seviyesine yaklaştırır ya da esfelü safilinden olmamızı sağlar. İşte yukarıda verdiğimiz ayetler bizi yaratılmışların arasında en üst mevkilere taşıyacak olan amellerden bazılarıdır. Ayeti kerimeden de anlaşıldığı üzere her insan yaptığının karşılığını eksiksiz olarak görecektir ve bu şekilde hakkettiği derecede bir değere ulaşacaktır:

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يَظْلَمُونَ

*"Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. (Bu da) Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz."*²⁴⁷

3.2.3.Bilgi

"İslami çerçevenin bilgisel bağlamında, bilginin ne kadar önemli olduğunu gösteren ayet ve hadislerde, ilim kelimesi "bilgi" olarak yorumlanmıştır."²⁴⁸ Bilgiyi kazanma yolu ise öğrenme fiiliyle gerçekleşir. Öğrenme ve bilgi kazanma yolu insanı pek çok varlıktan ayıran ve üst mertebelere taşıyan yoldur. Nitekim bu durum ilk insan Adem peygamberden günümüze kadar da devam etmektedir. Allah, Hz. Adem'e öğrenme ve bilgiyi kazanma yolunu vererek melekler ve diğer yaratılmışlar arasından seçilmeyi ve saygıya layık olmayı nasip etmiştir.²⁴⁹ Bundan mütevellid melekler fiziki yapı itibariyle insandan üstün kabul edilmesine²⁵⁰ rağmen insanın bu özelliği karşısında ona hayran kalmışlardır. İblisin bu hususta yaptığı hataya melekler düşmemiş ve insan karşısında ontolojik bir üstünlük iddiasında bulunmamışlardır. Gerek meleklerin insanla imtihanı gerekse İblisin insanla olan imtihanı bize üstünlüğün fiziki hallerde değil ancak ilim öğrenme ve bilgi üretme ile olabileceğini gösterir. Bu hususta tabiri

²⁴⁴ Fâtır 35/10.

²⁴⁵ el-Bakara 2/271.

²⁴⁶ Ali-İmran 3/134.

²⁴⁷ el-Ahkâf 46/19.

²⁴⁸ Alparslan Açıkgöçer, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.47-49.

²⁴⁹ Bkz: Bakara 2/30-34 arası ayetler.

²⁵⁰ İnsanların zihninde yer alan melek kavramı ontolojik ve fiziki konum olarak insandan daha üstün olduğu yönündedir; "Bunun üzerine kendi kavminden inkar eden ileri gelenler şöyle dediler." Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık." el-Mü'minûn 23/24.

caizse Ali Şeriatî'nin de dediği gibi insanın hayvan karşısındaki varlıksal üstünlüğü tekamül değil bilme; hayati üstünlüğü de medeniyet değil kendini bilmedir.²⁵¹

Yüce Allah'ın insana bahşettiği bilgi sahibi olma vasfı bazı kimselerde daha belirgin tezahür etmiştir. وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ “Andolsun! Biz Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, “Hamd, bize mü'min kullarının birçoğundan fazla bağıшта bulunan Allah'a mahsustur.” dediler.²⁵² Hz. Davud ve Süleyman (as)a verilen bazı lütuflar kendi dönemlerinde başkalarında görülmeyen türden nimetlerdi. Başta ilim gelmek üzere bu nimetleri Seyyid kutup şöyle sıralar: Zeburun bölümlerini etkili bir sesle okuması, bu sayede dağların ve kuşların onunla birlikte vecde kapılması, zırh yapma sanatı, savaş araç gereçlerini öğretmesi, demiri emrine vererek ona dilediği şekli verebilmesi de ona verilen ilimlerin dahilindedir. Yine Hz. Süleyman'ın da olduğu gibi insanlar arasında bu ilim sayesinde adaletle hükmedebiliyorlardı. Süleyman (as) a bir de kuşların dilini anlayabilme ilmi verilmişti. Ayetin devamında Hz. Davud ve Süleyman (as)ın bütün bu nimetler karşısında şükretmeleri istenerek bu nimetlerin önemi ve değeri açıklanıyor. Kendilerini, inanmış olan pek çok kulundan farklı lütuflarla değerli kılan Allah'a hamd etmelerine değiniliyor. Böylece ilmin değeri ve onu kullarına vermekle Allah'ın ne büyük lütufta bulunduğu ortaya çıkıyor. Kendisine ilim verilenlerin Allah'ın inanmış pek çok kullarından daha erdemli ve daha üstün olacakları açıklanıyor.²⁵³

Kur'ân, Hz. Davud ve Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi Hz. Yusuf'a farklı tarzlarda verilen ilmin değerinden de bahseder:

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُنمِّئُ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَاقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِن قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakup soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz, Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁵⁴

قَبْدًا بِأَوْ عَيْبِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءٍ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf'a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazlardı. Ancak Allah'ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”²⁵⁵

Bilginin bilgi olarak değerini en açık bir şekilde sergileyen şu ayet; أَمَّنْ هُوَ قَانِئٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِكَ (Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”²⁵⁶ İslami çerçevenin bilgisel bağlamını belirlemekte yeterlidir. Bu, o kadar net bir şekilde dile getirilmektedir ki, Peygamberimiz; “Rabbim, bilgimi(ilm) artır.”²⁵⁷ diye

²⁵¹ Ali Şeriatî, *İnsan*, Fecr Yayınları, Ankara 2015, s.32.

²⁵² en-Neml 27/15.

²⁵³ Konu ile ilgili Neml suresi 15. ayetin açıklaması için bkz: et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân*; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI/181-182; Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, VIII/17.

²⁵⁴ Yusuf 12/6.

²⁵⁵ Yusuf 12/76.

²⁵⁶ ez-Zümer 39/9.

²⁵⁷ Tâhâ 20/114.

dua etmekle emrolunmuştur. Bu ayetlerde olduğu gibi daha pek çok ayetten, dolaylı olarak bilginin önemine işaret eden anlamlar çıkarmak mümkündür.²⁵⁸

Yaşar Nuri Öztürk insanın üstünlüğünün Kur'an'da iki şekilde geçtiğini şöyle anlatır:²⁵⁹

Kur'an insanın üstünlüğünü iki şeye dayandırmaktadır:

1-Yaratılışın farklılığı

2-Bilgi üretebilme yetisi

Yaratılış farklılığı insana, Yaratıcı tarafından bağışlanan bir farklılıktır. Bu farklılık Kur'an'da bizzat Yaratıcının ağzından iki ifadeyle verilmektedir: "1-İnsanı kendi ellerimle yarattım."²⁶⁰ "2- İnsanın içine kendi ruhumdan üfledim."²⁶¹

İnsanı seçkin ve yüce kılan, onun içinde taşıdığı imkanlardır. İblis onun içinde saklı olabilecekleri düşünmedi, topraktan yaratılan kalıbına bakarak onu küçük gördü ve: "Ben ondan daha hayırlıyım, ona secde etmem" dedi. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled (ö.712/1312) ölmez bir deyişle bu gerçeği şöyle ifadeye koyuyor: "İblis insan konusunda kadehe aldı, kadehin içindekini göremedi."

İnsanın yaratılışından söz eden ayetler²⁶², onun meleklerle üstünlüğünün arkasında saflık, günahsızlık uysallık gibi robot varlık değerlerini değil, özgür irade ve arayışın ürünü olan bilgiyi görmektedir. Bu ayetlerde, insanın kan dökücülük, bozgunculuk gibi en yıkıcı niteliklerine yollama yapan meleklerle karşı insanı savunan Yaratıcı, insanın bu kötülükleri yapmadığını veya yapmayacağını söylememiş, bunları sükutla karşılamış ama insanı yücelten şu değeri öne sürerek melekleri susturmuştur: İnsan bilgi üretecek bir varlıktır ve bu onun olumsuz yanlarını öne çıkarmaya engeldir.

Yine pek çok hadis kitabında da bilginin önemi ve bilgiye verilen değerle ilgili Peygamberimizin şöyle dediği nakledilir: "Bilgi peşinde koşanın (öğrencinin) (bu yaptığından memnun oldukları için Melekler, kanatlarını onlara açarlar. Alim için, yerde ve gökte ne varsa, hatta denizlerdeki balıklar bile dua (istiğfar) ederler. Yine âlimler, peygamberlerin varisleridir. Zira peygamberler para ve mal değil, ancak bilgi (el-ilm) miras bırakırlar. Bunu elde etmek isteyen, büyük bir memnuniyetle onun peşinden koşsun."²⁶³ Hz Adem'le başlayan bilgi edinme ve üretme yeteneği sayesinde insanlar bu yetiyi kullandığı nisbette çevresindekilerden daha yararlı olabilmişler ve bu sayede de daha üst mertebelere ve saygınlığa ulaşabilmişlerdir. İnsanın meleklerle ve tüm evrene üstünlüğü, bir bilgi üstünlüğüdür. İşte bunun için isimleri öğrenebiliyor ve tüm meleklerin kendisine secde ettiği bir varlık haline gelebiliyor.²⁶⁴ Bilgiyi üreten ve başkalarının da faydasına sunanlar ise "Alimler" olarak adlandırdığımız kimselerdir ki, bu kimselerin sahip olduğu dereceler pek çok kimsenin ve de pek çok olgunun üzerindedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

²⁵⁸ Bkz. Al-i İmran 3/18; en-Nisa 4/157; el-En'âm 6/119, 140-144; en-Nahl 16/25; Lokman 31/20...

²⁵⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'da İnsan Kavramı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Yıl: 2001, s. 13.

²⁶⁰ Bkz: Sâd 38/75.

²⁶¹ Bkz: el-Hicr 15/29; Sâd 38/72; es-Secde 32/9.

²⁶² el-Bakara 2/30-36.

²⁶³ Süleyman b. el-Eş'aş Es-Sicistânî el-Ezdfî Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davûd*, "İlm", 1, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981; Tirmizi, "İlm", 19; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr. Sinan b.Dinâr en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, "Tahare", 112, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Mukaddime", 17, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

²⁶⁴ Şeriati, *İnsan*, s:21.

“Ey iman edenler! Size “meclislerde yer açın” denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, “Kalkın”, denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁶⁵

İlmin ve bilginin değeri şüphesiz tartışılmaya mahal vermeyecek kadar kesin ve nettir. Dolayısıyla ilimle muhal Alimlerin de bu özelliklerinden dolayı üstünlüğü gayet açıktır. Çünkü bu insanlar kendi çaba ve gayretleriyle Allah'ın takdir ettiği ve insandan beklediği kazanımlara ulaşmış ve elde ettikleri bu pratikleri de başkalarının öğrenmelerini sağlayan seçkin kimselerdir. “Kulları içinde Allah'a en çok saygı duyan âlimlerdir”²⁶⁶ demekle Kur'an, sadece bilginin önemini vurgulamakla kalmayıp aynı zamanda bilgi sahibi kişiler (âlimler) için ulaşılması gereken en yüce mertebeyi de belirlemektedir:

وَمِنَ النَّاسِ وَالذَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“İnsanlardan (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak, kulları içinden alim olanlar Allah'tan (gereğince) korkarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, bağışlayıcıdır.”²⁶⁷

Burada kullanılan ve “bilenler” şeklinde çevrilen ulemâ kelimesinin kök anlamları arasında, bir şeyi derinlemesine tanıyıp mahiyetini idrak etme, bir konuda kesin bilgiye ulaşma, bir işin hakikatine nüfuz etme²⁶⁸ mânalarının bulunduğu göz önüne alınırsa, kendilerine gönderme yapılan ve Allah saygısı duyma hususunda ön plana çıkarılan kişilerin, meslek olarak bilimsel faaliyet icra edenler veya bir takım bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirmiş olanlar değil, zihni çabalarını Allah'ın evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişiler olduğu anlaşılır. Zaten sahabe ve tabiîn büyüklerinden bir çoğundan yapılan rivayetlerde ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar Allah'a saygı yolunda mesafe alamamış kimselerin âlim olarak nitelenemeyecekleri belirtilmiştir.²⁶⁹

“İslam'ın iki temel kaynağı Kur'ân ve Hadislerde ilme ne derece önem verildiği görülmektedir. İslam'da ilim sadece insanların maddi ihtiyaçlarını giderme vasıtası değil, aynı zamanda kainatın sırrını ortaya çıkaracak, Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösterecek tek yoldur. İlim sayesinde iman tahkik seviyesine ulaşacak ve insan Allah'a daha yakın olacaktır. Çünkü taklidi iman tahkike dönüşecek ve “kemal”e varacaktır. Bunun için Allah kendinden en çok korkanların alimler olduğunu vurgulamaktadır.”²⁷⁰ Allah'ın biz insanlara sunduğu en büyük nimetlerden biri olan akıl, esasen insanı bilgi ile buluşturabilmek için vardır. Akıl ile buluşan bilgi insanı varoluşa dair şüphelerden kurtularak Allah ile arasında sağlam temellere dayanan bir ilişkiye ulaştırır. O halde örneklerini verdiğimiz ayetlerden de yola çıkarak Kur'an'da insanın yaratılışı itibarıyla değil, bu yaratılıştaki kendisine bahşedilen bilgi üretme ve bilgiyi kullanma yetisini kullandığı oranda bir değere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

²⁶⁵ el-Mücâdele 58/11.

²⁶⁶ Fâtır 35/28.

²⁶⁷ Fâtır 35/28.

²⁶⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XII/416-417.

²⁶⁹ DİB, *Kur'an Yolu*, IV/465-466.

²⁷⁰ Abdurrahman Küçük, *İslam'da İlmin Yeri-Önemi ve Müslümanların Durumu*, Diyanet İlmî Dergi, Ekim-Kasım-Aralık 1992, XXVIII/IV, s.19.

3.2.4. Takvâ

“Takva” kelimesi “veka” fiilinin mastarı olan “vikaye”den gelir. Bir şeyi muhafaza etmek, eziyetten korumak, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden koruma anlamlarına gelmektedir.²⁷¹ Bu kelime Kur’ân’da kullanıldığında kök anlamından tamamen soyutlanmamış ancak anlam sahasında yapılan değişikliklerle yeni anlamlar kazanmıştır. Kur’ân’da artık her hangi bir tehlikeye karşı kendini koruma anlamında değil, kişinin Allah’ın azabına düçar olacak günahlardan kendini koruması anlamındadır.²⁷²

Başka bir ifadeyle de "Takva, Allah Teala'nın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak, kalbi günahlardan temizlemek, isyan etmeyip itaat etmek, Allah'ı zikretmek, O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmeyip şükretmek, şirkten sakınmak, bid'atten kaçınmak, din hususunda bütün zararlı şeylerden sakınmak, mübah olmakla birlikte faydasız olan şeylerle de fazla meşgul olmamaktır."²⁷³

Fahrudin Râzi (ö, 606/1209) “takva” kelimesinin Kur’ân’da beş anlamda kullanıldığına işaret eder. Bunlar; İman, tevbe, itaat, ma’siyeti terketmek ve ihlas manasındadır.²⁷⁴

Takva kelimesine verilen bütün manalar insana bu dünyada yaşaması gereken hayatın sınırlarını çizen sıratı müstakim olarak adlandırılan çizgide uyulması gerekenlerdir. İnsanın hangi sınırlar dahilinde ne yönde ve ne şekilde bir hayat sürmesi gerektiğini anlatan bütün hal ve davranışlar takva kavramının alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Kur’ân, bazı soyut kavramların içeriğini insanlara daha iyi anlatabilmek için benzetme yoluyla somutlaştırmaktadır. Esasen soyut bir kavram olan "takva" kelimesi için de Kur’ân, “elbise” benzetmesini yapmıştır. Nasıl ki insanlar tarafından giyilen elbiseler, insanların bedenini fiziki olumsuzluklardan koruyan birer maddi unsur olarak, onu; soğuktan, sıcaktan, onurunu zedeleyecek ve iffetine zeval getirebilecek her tür söz ve eylemden koruyorsa, takva da insanı ahiret hayatında karşılaşabileceği olumsuzluklardan korur. Bu durum Araf suresi 26. ayette açıkça beyan edilmektedir:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ النُّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ “Ey Ademoğulları’ Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek ziynet verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah’ın rahmetinin alametlerindedir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik).²⁷⁵

Ayeti kerimede geçen “takva” kelimesinin anlamı için Taberî pek çok görüş olduğunu zikreder. Bunlardan bazıları; İman, haya, salih amel, güzel ahlak, Allah korkusu, avret yerlerinin örtülmesi...²⁷⁶ Bütün bu yorumların ortak noktası ise insanın değerini artırmaya vesile kılacak maddi ve manevi unsurlar olmasıdır. Takva kelimesinin kök anlamı insanın karşılaşması muhtemel bir tehlike karşısında kendini koruması idi. İşte insan, ahirette karşılaşacağını bildiği azap ve fenalıklar karşısında emin olabilmek için iman eder, kendisinden beklenen haya ve edeple hareket eder,

²⁷¹ İsfehâni, *el-Müfredât*, s.551.

²⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz: İzutsu, Kur’ân’da Dini ve Ahlâki Kavramlar, s.299-305.

²⁷³ Mehmet Soysaldı, *Kur’an Semantiği Açısından Takva*, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Elazığ 1996, Sayı.1, s.25.

²⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: er-Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, II/267.

²⁷⁵ el-A’râf 7/26.

²⁷⁶ Bkz: et-Taberi, *el-Câmiü'l-Beyân*, XII/ 370.

ameli salih ile donanır. Bu hal ve davranış içerisinde olan kişiler Kur'ân'da "müttaki" olarak tanımlanır. *"Bu, kendisinde şüphe bulunmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."*²⁷⁷ Allah müttakiler için bir rehber olduğunu söylediği Kur'ân'da müttakilerde bulunması gereken vasıfları bize şöyle haber verir:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ
وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُتَّقُونَ

*"İyilik yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıdığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir."*²⁷⁸

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

*"Hac (ayları) bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) dır. Ey akıl sahipleri bana karşı gelmekten sakının."*²⁷⁹

Yüce Allah Kur'ân'da takva sahibi insanlarla diğer insanların ahirette birbirinden farklı durumlarla karşılaşacağını şu benzetmeyle ifade eder;

أَقَمْنَ أُسُسَ بُنْيَانِهِ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أُسَسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي
نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

*"Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve O'nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yârın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez."*²⁸⁰

Ayetin işaret ettiği gerçek son derece açık ve nettir. Bu dünya hayatında yapılan her amel insanın ahiretteki mekanını, dârını hazırlayan birer tuğladır. Kişi her ameli ile ahirette barınacağı yere bir tuğla koyar ve böylelikle ölünceye kadar amelleriyle bu evi tamamlar. İşte bu amelleri ne kadar sağlam olursa yani Allah'ın rızasına ne kadar uygun olursa bina ettiği evi de o kadar sağlam olur. Allah'ın rızasından uzak, bilakis öfkesine ve gazabına müstehak amellerle inşa edilmiş bir bina ise uçurumun kenarına inşaa edilmiş bir eve benzer ki o uçurumun sonunda cehennem vardır.

*"İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılabiliriz. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."*²⁸¹

Esasen takva kavramının zıddı bir kavram olmamakla birlikte yukarıda verdiğimiz ayet bize büyüklük taslayarak kibre kapılmanın ve bozgunculuk çıkarmanın takvanın karşısında yer aldığını gösteriyor.

²⁷⁷ el-Bakara 2/2.

²⁷⁸ el-Bakara 2/177.

²⁷⁹ el-Bakara 2/197.

²⁸⁰ et-Tevbe 9/109.

²⁸¹ el-Kasas 28/83.

Kur'ân'da müttakiler ile iman eden ve iman etmenin gereğini yerine getiren mü'minler kast olunmuştur. Her mü'min müttakidir. Ancak müttakiler arasında derece farkı vardır.²⁸² Mü'min ne kadar islami kurallara uyarsa o kadar müttaki olur.²⁸³ Nasıl ki insanlar arasında aynı işi yapmakla görevli kişilerden vazifeli olduğu işi en iyi şekilde yerine getirenlerle, işini üstünkörü yapanlar aynı kefeye konulamazsa; kul olma bilincini taşıyıp bu bilinçle hareket edenler ve diğerleri arasında da bir ayırım olması gerekir. Zira ilahi adalete yaraşan da tam olarak budur.

“*Muhakak ki Allah yanında en değerli olanınız O'ndan en çok korkanınızdır.*²⁸⁴ Allah katında değerli olma ölçüsünün dünyevi maksatlardan uzak olduğunu açıkça ifade eden bu ayet, aynı zamanda üstünlüğün zirve noktasının da sadece Allah'tan haşyet duyma ile mümkün olabileceğini haber veriyor. İnsan Allah'ın nehyettiği şeylerden uzaklaştıkça ve de razı olduğu şeylere yaklaştıkça müttaki olma yolunda adım atar ve Allah katında değerini, kıymetini ve şerefini artırır. Beydâvî'nin de ifade ettiği gibi takva insanların şahsiyetlerini olgunluğa ve kemâle ulaştırır.²⁸⁵

Allah bu dünyada müttaki bir hayat süren mü'minler için şeref ve izzetin yanı sıra bazı mükafatlar da vaad etmiştir. Müttakilerle müttakî olmayanlar bu dünyada farklı hayatlar yaşadıklarından Allah katındaki değerleri müsavi olmayıp bu insanları bekleyen ahiret hayatı da birbirinden farklıdır. Kur'ân müttakî olanları bekleyen cennet sahnelerinden bahsederken müttakî olmayanlar için cehennem azabının dehşetinden haber verir:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilecek kimselerin durumu gibi olur mu?”²⁸⁶

İnsanlar yaratılıştaki aynı cins olarak eşittirler ve aynı ana-babadan olma kardeşlerdir. Hukuk önünde ve sosyal hayatta fırsat ve imkânlar bakımından da eşittirler. Fakat Allah Teâla'nın katında üstünlük takvaya göredir.²⁸⁷ İman etmeyen insanlar O'nun ve dolayısıyla inananların katında sıradan bir canlı türüdürler, o kadar. İman edenler Allah Teâla'nın katında kıymetli oldukları kadar, kendi aralarında da sevgi, saygı, hizmet ve ikramı hak eden sorumlu olan kardeşlerdir. Buna göre insanın değeri için öncelikli ölçü imandır. Ondan sonra bilgi, amel, ahlak, sanat, hizmet gibi değerler insanı yüceltir ki biz bunun tamamını “takva” kelimesi ile ifade ediyoruz.²⁸⁸

Bu dünyada insanlar arasında hak ettiği değer açısından yerini bulamamış pek çok davranış ahirette Allah tarafından mükafatların en güzeline lâyık görülmüştür. İnsanlar arasından zengin ya da fakir, soy ve nesebi asil ya da değil, şan ve şöhrete nail

²⁸² Müttakiler arasındaki derece farkı ile ilgili bkz: İsmail Karagöz, *Kuranda Takva Kavramı ve Müttaki İnsanın Özellikleri*, Diyanet İlmî Dergi, Ekim-Kasım-Aralık 1995, XXXI/IV, s. 53-54.

²⁸³ Karagöz, *Kuranda Takva Kavramı ve Müttaki İnsanın Özellikleri*, XXXI/IV, s.61.

²⁸⁴ el-Hucûrat 49/13.

²⁸⁵ Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed Nasuriddin el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*, Dârü İhyâ i't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, V/37.

²⁸⁶ Muhammed 47/15.

²⁸⁷ Bkz: el-Hucurat 49/13.

²⁸⁸ Cemal Nar, *İslam'da Irkçılık Uhusalcılık Milliyetçilik*, Ark Kitapları, İstanbul 2016, s.191.

olmuş ya da olamamış, sosyal statü bakımından güçlü ya da zayıf fark etmez her kim bu davranışlara sahip olursa Allah onun şeref ve izzetini yücelterek onu tahayyül bile edemeyeceği mükâfata gark eder.

وَلَا جُزُ الْأَخْرَةَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ “*Elbette ki ahiret mükafatı, inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır.*”²⁸⁹

Netice itibariyle "insanın yeteneklerinin artma veya eksilmesi, varlık âlemindeki ilahi ayetleri yani işaret ve belgeleri önemsemesine bağlıdır. Mükemmel bir yaratılışla varlık âleminde yer alan insan, Yaratıcısını dikkate alarak davranışlarına yön verdiğinde, bu özelliklerini muhafaza ederek dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabilmektedir. Geçmişte ve günümüzde bazı insanlara ve yaptıklarına baktığımızda, insanın bu düşünüş ve vahşetlerinden birçok sahneler görürüz.”²⁹⁰ Bu olumsuzluklardan kurtuluş ancak yukarıda belirttiğimiz unsurlarla yani; iman, salih amel, bilgi ve takva ile mümkündür. Mükemmel bir yaratılışla²⁹¹ varlık sahasında yerini alan insan bu halini devam ettirebilmek istiyorsa yukarıda saydığımız bu dört temel üzere bir hayat sürmelidir. Aksi takdirde yaratılıştan ve sonrasında da gayreti neticesinde elde ettiği bu üstün ve değerli konumu kaybederek esfelü sâfilinden olacaktır.

²⁸⁹ Yusuf 12/57.

²⁹⁰ Musa Bilgiz, *Kur'an'da Nübüvvet*, Diyanet İlmî Dergi, Kur'an Özel Sayısı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 688.

²⁹¹ eş-Şems 91/7-8

4. KUR'AN'DA ELEŞTİRİLEN ÜSTÜNLÜK ALGILARI

Yaratılıştan verilen bazı özelliklerin yanında Allah tarafından insana bahşedilen bazı özel meziyetler, hayatta sağlanan kimi başarılar insanı, kendinin hemcinslerinden daha üstün olduğu düşüncesine sürükleyebilir. Ortaya çıkan bu negatif duygular ıslah edilmezse kişinin tüm karar verme ve düşünme mekanizmasına etki ederek insan için bir ön kabul haline gelir. Bu düşünce bir ön kabul haline dönüştüğünde ise, insanın tüm algısını etkileyerek yanılsamalara yol açar. Fikri düzlemde mantık hatalarını tetikleyerek aklî olmayan işlere sebebiyet verir. Kur'ân-ı Kerim'de söz konusu hataların farklı tezahürlerinden bahsedildiğini söylemek mümkündür. Bunlar kişilerin buldukları konum ve sahip oldukları imkânlar nispetinde farklılık arz etmektedir.²⁹²

Bu açıdan bakınca, tarih boyunca insanları buldukları toplumsal yapının sahip olduğu özellikler bazında elde ettikleri maddi veya manevi kazanımlardan yola çıkarak ayrıcalıklı ve üstün olduğunu iddia edenler ve bu haksız iddia karşısında boyun eğmek zorunda kalanlar olarak iki genel kategoriye ayırmamız mümkündür. Bu adaletsiz ayrımcılık ilkel toplumlarda çok daha bariz²⁹³ olmakla birlikte günümüzde de ne yazık ki etkisini nispeten devam ettirmektedir. Dünya hayatının son bulacağı ana kadar da bu anlayışın devam edeceğini Kur'ân ayetlerinden çıkarmamız mümkündür.

Kendini büyük görme, başkalarını hor ve hakir görme hastalığı yani istikbar, ve kendini yeterli görerek hiç kimseye ihtiyaç duymama hali "istiğnâ" küfrün en büyük göstergeleridir.

İstikbâr, tekebbür ve kibir²⁹⁴ aynı kökten farklı vezinlerde gelen kelimeler olup; "insana özgü olan, kendini beğenme halini" ifade eder. "İnsanın kendini başkasından daha büyük görmesi" demektir.²⁹⁵ İstikbâr, büyüklük kuruntusudur, bir hastalıktır. Kur'an, kendine özgü üslubu içinde büyüklük kuruntusuyla gerçek büyüklüğü birbirinden ayırır. Sâd suresi 75. ayet İblis'e şu sorunun sorulduğunu bildiriyor: "İstikbâr mı gösteriyorsun, yoksa gerçekten yücelmiş olanlardan mısın? Böylece İblis'in secde etmeyişinin bir büyüklük kuruntusu olduğu, gerçek bir yücelikle ilgisi bulunmadığı anlatılmış oluyor."²⁹⁶

Kur'ân'da kibir insanlar için kullanıldığında onlar için büyük tehlike arz ettiğinden bahsedilerek, bu huya sahip insanlar şiddetle yerilmektedir. Tekebbür (büyüklenme)ün şeytânî bir nitelik olarak bize tanıtılması, Allah Teâla'nın bu kimseleri sevmediğinin²⁹⁷ ve bunların âkıbetlerinin cehennem olduğunun haber verilmesi²⁹⁸ bunu ortaya koymaktadır. Kibir bi gayri'l hak/ بَغَيْرِ الْحَقِّ (haksız yere)²⁹⁹ şeklinde nitelenerek,

²⁹² Harun Savut, *Kur'an'a Göre Üstünlük Duygusunun Düşünce ve Davranışlara Etkileri*, CÜİFD, XIX/I, (Haziran 2015), s: 224.

²⁹³ "Bütün Afrikalılar atalarının ölmediğine ve ebedi olduğuna inanırlar. Ataların da bir zamanlar insan oldukları fakat onların manevi dünyada daha fazla güce sahip oldukları kabul edilir. İnsanlar birtakım sunumlar vasıtasıyla onların şefkat, merhamet ve yardımını kazanmaya ve kızgınlığını defetmeye çalışırlar." Ayrıntılı bilgi için bkz: Hammet Arslan, *Afrika Topluluklarında Atalar Kültürünün Önemi ve İşlevi*, Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 2016, III/VI.

²⁹⁴ Kibir: "ke bu ra" kökünden master olan kibir, büyüklenmek, büyüklük taslamak, ululuk iddia etmek, kendini başkalarından yüksek görerek onları aşağılamak anlamlarına gelmektedir.

²⁹⁵ İsfahani, *Müfredat Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s.1254.

²⁹⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s. 258.

²⁹⁷ en-Nahl 16/23.

²⁹⁸ en-Nahl 16/29; Zümer 39/60, 72; el-Gâfir 40/76.

²⁹⁹ Bkz: el-A'râf 7/146 vd.

bunun, Allah'a ait bir sığfata ortaklık iddiasında bulunmak olduğuna dikkat çekilir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber (sav) insanların kibirlenmelerini Allah'la boy ölçüşmek³⁰⁰ olarak ifade eder.³⁰¹

Keza istikbar kelimesi ile benzer nitelikleri tasvir etmek için kullanılan istiğna kelimesi de insanın kendini üstün görmesi durumunu ifade etmek üzere Kur'ân'da yerini alan kelimelerdendir."ğny" kökünden gelen istiğna kelimesinin kök manası; "Varlıklı olma, fakir ve muhtaç olmama" gibi anlamlara gelir.³⁰² Kur'ân'da dört ayette geçen istiğna³⁰³, ayetlerde kullanıldığı zaman konumuna göre yeni anlamlar kazanır. Bu kelime Allah'a nispet edildiğinde yani Allah'ın bir fiili olarak kullanıldığında, Allah (cc) ın kullarından dileyen ve bu konuda gayret göstereni zenginleştirmesi, esasen zatında ise her türlü muhtaçlık ve yokluktan münezzehe olması anlamlarına gelir. İnsana nispet edildiğinde ise; insanın nefesine zulmederek haddini aşması sonucu kendi kendini her konuda yeterli görmesi ve başka birine ihtiyaç duymaması anlamlarına gelir.

İstiğna insanın haddini, yerini ve konumunu bilmemesi ve kibirlenmesi halidir. Kendi kendine yettiği iddiasına sahip olan insan, aynı zamanda her şeyi aklıyla çözebileceğini düşünmekte, bilimin dışında başka hiç bir hakikat kabul etmemekte, seküler bir hayata talip olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰⁴

"Peygamberler tarihi incelendiğinde iman-küfür mücadelesinde peygamberlerin karşısına dikilen en büyük engelin, kibrine esir olan insanların olduğu rahatlıkla görülür. İblisi huzurundan kovduran³⁰⁵, Firavuna ilahlık iddiasında bulunmayı telkin eden³⁰⁶, Hz. Nuh'un karşısındaki toplumun ileri gelenlerini ona düşman yapan³⁰⁷, Ebu Cehil'e cehaletin babası nitelemesini verdiren hep kibirdir."³⁰⁸ Kur'an'ın insanı eleştirdiği en büyük hususların başında aşağıda maddeler halinde sıraladığımız durumlardan mütevellid insanda zuhur eden istikbar ve istiğna halidir. Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan başlıkların her biri insanı istikbar ve istiğna haline sürükleyen, olduğundan, fıtratından farklı ve de üstün olduğunu düşünmesine sebep olan unsurlardır. Bütün bu unsurlar Kur'ân'da birer eleştiri kaynağı olarak yerini almıştır. Allah insanları bu eleştirilere maruz kalmaktan korumak için ayetler aracılığı ile örnek ve mesellerle uyarmaktadır.³⁰⁹ Hangi gerekçelerle olursa olsun insanın, kul olmanın getirdiği zaaf ve eksikliklerini unutarak üstünlük taslaması, Allah'a kul olma görevini ifa etmede olumsuz bir etkidir. Bu nedenle Kur'an insanların yaratılış sürecine sık sık

³⁰⁰ Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr ve Sıla 136.

³⁰¹ Kadir Polater, *Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013, Cilt:XVII, Sayı: 1, s.72.

³⁰² Mehmet Erkal, TDV İslam Ansiklopedisi, "ğny" md., XLIV/ 275.

³⁰³ et-Teğabun 64/6; Abese 80/5; el-Leyl 92/8; el-Alâk 96/7.

³⁰⁴ Ali Kaya, *Kur'an'da İstiğna*, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, III/II, Güz 2017, s.23.

³⁰⁵ İblisin kovulmasına sebep olan kibri ve kovulması için bkz: el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11-13; el-Hicr 15/31; Sâd 38/74.

³⁰⁶ Firavunun kibri için bkz: el-A'râf 7/146; el-Mü'minun 23/45; el-Kasas 28/38-39; en-Nâziat 79/24.

³⁰⁷ Nuh kavminin ileri gelenlerinin kibri hakkında bkz: Hûd 11/27; eş-Şuarâ 26/111; Nuh 71/7.

³⁰⁸ Mehmet Okuyan, *Kur'an'da Olumsuz İnsan Tipleri*, II. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yayınevi, Ankara 1996, s.161.

³⁰⁹ Kur'an'da büyükleme ile ilgili ayetler: el-Bakara 2/34, 87; en-Nisâ 4/36, 172, 173; el-En'âm 6/93; el-A'râf 7/13, 36, 40, 48, 75, 76, 88, 133, 146, 206; el-Enfal 8/2; et-Tevbe 9/25; Yunus 10/75, 83; Hûd 11/10; İbrahim 14/21; en-Nahl 16/22; el-İsrâ 17/4, 37; el-Enbiya 21/19; el-Mü'minun 23/46, 67; en-Neml 27/14; el-Kasas 28/4, 39, 83; el-Ankebût 29/39; Lokman 31/18; es-Secde 32/15; Sebe 34/31, 32, 33, Fâtır 35/43; Sâd 38/74, 75; ez-Zümer 39/60; el-Mü'min 40/27, 35, 47, 48, 60; Fussilet 41/15, 38; ed-Duhan 44/19; el-Câsiye 45/8, 31; el-Ahkâf 46/10, 20; el-Kamer 54/25, 26; el-Hadid 57/23; el-Münafikûn 63/5; Nuh 71/7; el-Müddesir 74/23; et-Tekâsür 102/1, 2.

değinererek³¹⁰, hayatının tüm safhalarında Allah'a bağımlı oluşuna ve bu sebeple de kibre kapılıp azgınlaşmasının anlamsız oluşuna dikkat çeker. İnsana düşen ise bu uyarılara kulak vererek izzet ve şerefini alçaltıcı bu tür düşünce, inanç, eylem ve fiillerden uzak durmaktır. İzutsu'nun da ifade ettiği gibi "...vahiy açısından bakıldığında insanın bu tür bir tavır sergilemesi, Yüce Yaratıcının ulûhiyet otoritesine karşı açık bir başkaldırıdan başka bir şey değildi. Kur'ân, günlük ilişkilerde bile hilm³¹¹ erdeminin gereklerine önem vermektedir. Gerçekten de Kur'ân'da, "yeryüzünde böbürlenerek dolaşanlar"³¹², saçma gururlarıyla böbürlenene, kulak tırmalayıcı sesleriyle böğüren, küçümseyerek fakiri ve zayıfı ezenler sürekli kınanmaktadır."³¹³

Kur'ân, kendi ifadesiyle insanlar için bir hidayet rehberidir; هُوَ الَّذِيْنَ أَمَّنَّا هُدًى وَشَفَاءٌ "inanenlar için hidayet ve şifadır."³¹⁴ Kur'ân insanın çok güzel bir şekilde yaratıldığını³¹⁵ ve yaratılmış bulunan varlıkların hepsinden değil, çoğundan şerefli kılındığını bildirir.³¹⁶ Ancak insana verilen bu değer, sınırsız ve sonsuz değildir. Kendisine verilen bu niteliklerin ve nimetlerin farkında olmadan yaşayan, Yaratıcısını tanımayan ve O'nun tavsiye ettiği bir hayatı tercih etmeyenlerin ellerinden bu üstünlük ve şeref mertebesi geri alınmaktadır. Onlar varlık kategorisinin alt basamaklarına hatta hayvanlardan daha aşağı mertebelere düşmektedirler.³¹⁷ Bu düşünüş, "insanın kendi aslî, olumlu kimliğini saptırmasının -başka bir deyişle yozlaştırmasının- bir sonucudur: Yani, insanın kendi yaptıklarının ve yapmayı ihmal ettiklerinin sonucudur."³¹⁸ İnsanların insan olma onuru ve şerefine en muktedir biçimde yaşamasını murat ve tavsiye eden Allah, onları bu onurlu yaşamdan uzaklaştıracak bütün inanç, düşünce, fiil ve eylemleri vahiy aracılığıyla bildirmektedir. Bu yüzden, Kur'ân ayetleri insanın zihnini, düşüncesini, anlayışını, tasavvurunu doğru olana sevk etmek için nâzil olmuştur. Çalışmamızın son bölümünde Allah'ın bu yöndeki muradı doğrultusunda insanı hatalı düşünmeye sevk eden ve Kur'ân'da da eleştiri toplamış üstünlük taslamaya zemin hazırlayan yanlış algıların neler olabileceğini değerlendireceğiz. Yine yöntemimiz gereği ayetleri genel başlıklar altında tasnif edeceğiz.

4.1. Mal Çokluğuna Dayanan Üstünlük Fikri

Servet elde etmek, dünya metaından faydalanmak, insan fitratında var olan bir olgudur. Kur'ân-ı Kerim bu olguyu; "O (insan), mal sevgisine aşırı derecede düşkündür."³¹⁹ şeklinde tanımlamıştır.³²⁰ İnsan, doğası gereği mal-mülk sahibi olmak ister. Bunun için çalışır; vaktini, enerjisini dahası ömrünü bu uğurda feda eder. İnsanın sahip olma duygusu önüne geçilmediği takdirde bütün benliğini kaplar, hayatını tamamen bu yönde idame ettirmesine sebep olur ve böylece asıl yaratılış gayesi olan kulluk vazifelerini de ona unutturmaya başlar. Mal-mülk, evlat ve taraftar çokluğunu,

³¹⁰ Bkz: en-Nahl 16/4; el-Mü'minun 23/12-15; es-Secde 32/7-9; Nüh 71/13-14; el-Kıyame 75/37-39; el-İnfitar 82/6-8; et-Târik 86/5.

³¹¹ hilm: Doğuştan gelen huy yumuşaklığı, olaylar karşısında acele etmeyip düşünerek hareket etme.

³¹² el-İsrâ 17/37.

³¹³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s.230.

³¹⁴ Fussilet 41/44.

³¹⁵ Bkz. et-Tîn 95/4.

³¹⁶ Bkz. el-İsrâ 17/70.

³¹⁷ Bkz. et-Tîn 95/5; el-Furkan 25/44; el-A'râf 7/179.

³¹⁸ Bilgiz, *Kur'an'da Nübüvvet*, s.687.

³¹⁹ el-Adiyât 100/3.

³²⁰ Şehmus Demir, *Kur'an Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu*, Ekev Akademi Dergisi, VI/X, s. 147.

yaşamının sanki tek gayesiymiş gibi gören insanların bu tutumlarını mezara kadar sürdürme azimlerini ise Kur'ân, çok ağır bir dille eleştirir.³²¹

Bireyin dinin kurmuş olduğu sistemle bağlarını zayıflatması veya koparması halinde, zenginlik ve servetin büyük bir felaket aracı haline gelmesi kaçınılmaz olur. Kur'ân, bu duruma düşmemeleri için insanlara sürekli uyarıda bulunur. Bunun en çarpıcı örneğini Karun kıssasında bulmak mümkündür. Burada, Karun'un inanan bir insan iken servetin onu ne derece azdırıp şımarttığı çarpıcı bir tarzda anlatılır: “*Karun Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü-kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona demişti ki: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez... Karun; 'Bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir.'* demişti.” (Kasas 28/76-78)³²² Karun servet sahibi olmasından dolayı değil bu servetin onun üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiden dolayı eleştirilmiştir. O halde Kur'an insanların mal-mülk sahibi olmasını değil bu malın onlar üzerinde ortaya çıkardığı yüksek enaniyet, kibir ve üstün olma düşüncesini ve bu düşünce ile diğer insanlar üzerinde hakim olma fikrini eleştirmektedir.

Konu ile ilgili bazı örnekler:

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا

“*Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birini iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk.*”³²³

Allah Teala, Kehf suresinde her toplumda her zaman görülmesi mümkün iki insan tipini bir meselle anlatıyor. Bu meselde iki adam var. Birinin gayet güzel iki bahçesi, neslini devam ettireceğini düşündüğü çocukları, çokça malı, altın ve gümüşü var. Sahip olduğu bu servete fazlasıyla güveniyor, bunlarla gururlanıyor. Buları asla kaybetmeyeceğini düşünüyor. Böylece bu imkanları ona sunan zenginliğin asıl sahibi Allah'ı unutuyor. Diğeri ise bahçesi, malı mülkü olmayan fakat kendisi Allah'a inanan biri. Kendisine verilen nimetlerin asıl sahibi olan Allah'a sonsuz güveniyor, her şeyi O'na bağlıyor, O'ndan biliyor.³²⁴

Kehf suresinde anlatılan bu iki insan tipinin kıssası “Bahçe sahiplerinin kıssası” olarak bilinmektedir. Kıssada ilkin bahçelerin sahiplerinin nasıl insanlar olduğu anlatılır. Bahçe sahibi, sahip olduğu bahçeye güvenerek kibre kapılıyor. Bahçelerine giderken yolda fakir ama mü'min arkadaşıyla karşılaşılıyor. “Ben senden daha zenginim, malım mülküm senden daha çok; evlatlarım senden daha kalabalık!” diyerek sahip olduğu zenginliklerle karşısındakine üstünlük taslamaya kalkışıyor. Bütün bu zenginliği kendisine bahşeden Allah'ı unutuyor. Allah'ın kendisine verdiği nimete şükretmeyi de haliyle düşünemiyor. Ayrıca bu bencillik gözlerini öylesine kör etmiş ki bu zenginliğin asla yok olmayacağını zannediyor. Sonra bu zannı onu, kıyametin kopmayacağı inancına kadar götürüyor. Hatta kıyamet kopsa bile kendisine ayrı bir muamele gösterileceğini; bu dünyada çeşitli nimetlere sahip olduğu gibi orada da daha üstünlerinin kendisine verileceğini zannediyor. Bu dünyada kendisini başkalarından değerli hissetmesine sebep olan nimetlerin, öteki dünyada da geçerli olacağını, bu sayede ve kendisine orada da özel bir muamele yapılacağını düşünüyor.

Fakir ama mümin arkadaşı ise, zengin adamın kibirlenmesine karşı önce ona Allah'ı hatırlatıyor. Onun bu yaptığının ise Allah'ı inkar etmek olduğunu söylüyor. Aynı zamanda kendisinin Allah'ı tek Rab kabul ettiğini, dünyalık namına her ne varsa Allah

³²¹ Bkz: et-Tekâsür 102/1-2.

³²² Demir, *Kur'an Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu*, s.150.

³²³ el-Kehf 18/32.

³²⁴ Bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, IX/4987; el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/399-400.

tarafından kendilerine bahşedildiğini hatırlatıyor. Ayrıca, şayet tevbe ederek durumunu düzeltmediği takdirde Allah'ın, dilerse içinde buldukları durumları tam tersine çevirebileceğini de hatırlatıyor.

Neticede ise bahçelerin mağrur sahibinin kötü sonuna şahit oluyoruz.. Adamın sahip olduğu bütün serveti, bahçeleri yerle bir oluyor. Düştüğü yanlıştın farkına varan adam, “Keşke Rabbime hiç bir şeyi ortak koşmayaydım.” diyor. Sahip olduğu zenginliklerin kendisine hiç bir fayda sağlayamayacağını geç olsa da idrak eden adam pişmanlıkla Rabbine yöneliyor.³²⁵

Kur'an'ın bize bildirdiği bu kıssada gördüğümüz bu anlayışa sahip insanlar günümüzde olduğu gibi kıyamete kadar da karşımıza çıkmaya devam edecektir. Asıl vurgulanan nokta ise, geç olmadan bu durumun bilincine varabilmektir.³²⁶ Çünkü bu noktadan sonra bahçe sahibine Allah'tan başka yardım edecek kimse olmayacaktır. Kıssanın günümüzdeki karşılığını düşünersek; bahçe sahibi yani günümüzde mal-mülk, para-pul, servet ve makam sahibi olmayı hayatın tek gayesi olarak görüp buna göre dünya hayatını tamamlayan bu insan tipinin kendi kendini kurtaracak durumu da olamayacaktır: “*Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez.*”³²⁷ Esasen bu makamda kudret ve hakimiyet, varlığı hak ve tek olan sadece Allah'a aittir. En güzel mükafatı ve en güzel akibeti de veren O'dur.

Bir başka örnek de Bakara suresinden. Bakara suresi 247. ayette İsrailoğulları ile Peygamberleri arasında vaki olan bir diyalog şöyledir:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Peygamberleri onlara, “Allah size Talut’u hükümdar olarak gönderdi” dedi. Onlar, “O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layıktık. Ona zenginlik de verilmemiştir” dediler. Peygamberleri şöyle dedi: “Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.” Allah mülkünü dilediğine (yani dileyip hak edene) verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”³²⁸

Bu ayet İsrailoğullarına bir cevap niteliğindedir. Zemahşeri bu ayetin tefsiri sırasında insanlar arasında kabul görmüş olan, liderlerin ancak güçlü bir soydan gelen, güç kuvvet sahibi ve de en mühimi malı mülkü çok olan kimselerden olabileceğini düşünmelerine binaen seçilen Talut’u şöyle anlatır:

Resullük genelde Yakub oğullarından olan Lavi soyundan gelirdi. Krallar da yine Yakub oğullarından olan Yehuza soyundan seçilirdi. Oysa Talut soy olarak ne Lavilerden ne de Yehuzalardandı. O, sıradan bir kabile çocuğuydu. Üstelik adam saka/su taşıyıcısı ya da deri tabaklayıcısı olan yoksul biriydi. Rasulleri, onlara demek istiyordu ki, Allah, kral olarak başınıza Talut’u seçti. Çünkü O, size göre maslahatları, olması ve olmaması gereken şeyler ne ise hepsini sizden daha iyi biliyor. Bu itibarla Allah'ın hükmüne itiraz yoktur, O'na karşı çıkılmaz. Daha sonra ayette iki şeyden, maslahattan söz ediliyor ki, bu ikisinin soydan ve maldan önce geldiğini, soyun ve mal varlığının önemsiz olduğunu belirtiyor. O iki önemli şeyden

³²⁵ İlgili kıssa için bkz: el-Kehf 18/32-44.

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Çelik, *Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan*, Akademi Yay., İzmir 2010, s.410-413.

³²⁷ el-Leyl 92/8-11.

³²⁸ el-Bakara 2/247.

biri geniş bir bilgi kapasitesine, birikimine sahip olması, ikincisi de bu bilgiyi yerinde ve gerektiğinde kullanabilecek güce sahip olmasıdır.³²⁹

"Hükümranlık, saltanat, dünyaca güçlü olmak, refah içinde yaşamak insanı şirk ve küfre götürebilmektedir."³³⁰ "İnsan kendini yeterli gördüğü için azar".³³¹ "Hz. Musa döneminde yaşamış ünlü zengin Karun "halka karşı azgınlık etti."³³² Onun bu azgınlığının sebebi, serveti ve bu servetin kaynağı hakkındaki şahsi kanaatidir. O: 'Bu servet bende bulunan bir bilgidен dolayı bana verilmiştir.' dedi. Bu tipin önemli simalarından biri de Musa'nın (as) mücadele ettiği Firavundur: Firavun ve ileri gelen adamları (mele')³³³ büyüklendiler ve böbürlenmiş bir topluluk oldular."³³⁴

Talut örneğinde Talut'u yargılayan İsrailoğulları gibi Firavun da elde etmeden çaba göstermeden sahip olduğu imkanlar sayesinde daha üstün olduğunu iddia ediyor. Zuhurf suresinde gördüğümüz Firavun ve Hz. Musa ile ilgili olan kıssada bulunan söz konusu pasajın esas gayesi, üstünlüğün soy-nesep, mal-mülk ya da mevkide olduğunu düşünen müşrikleri uyarmak ve onlar gibi düşünenlere bu konuda yanıldıklarını göstermektir.³³⁵

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ

"Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?"³³⁶

"Firavun Musa'nın apaçık mucizelerini görüp de halkının imana gelmesinden korkuyor ve şehrinin ileri gelenlerini yanına çağırarak sahip olduklarıyla adeta gövde gösterisi yaparak onlar üzerinde psikolojik baskı kuruyor. Kıptî kavminin reisleri ve ileri gelenlerine övünerek ve kibirlenerek şöyle dedi: "Bu geniş uçsuz bucaksız Mısır ülkesi benim değil mi? Nil nehrinden ayrıлып köşklerimin altından akan su, halıçer ve ırmaklar benim değil mi? Büyüklüğümü ve mülkümün genişliğini, Musa'nın küçüklüğünü ve zelillliğini görmüyor musunuz?" Katade şöyle der: Mısır'ın bahçe ve nehirleri, onun köşkü altında uzanırdı."³³⁷ Sahip olduklarından dolayı halkı üzerinde söz sahibi olmaya en yetkin olduğunu düşünen Firavun bu güçten yoksun biriyle bir tutulamayacağını söylüyor:

يَا أَيُّهَا الْمَلَأَى الْأَعْيُنَ وَالْأَنْفُسَ هَيْبَةً مِّنْ أَمْرِ اللَّهِ كَأَن يَقُولُ لِكُلِّ جُنَّةٍ أَكُفِّرُ بِنِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْهِ إِذَا أَكْبَدَ بِبُنْيَانِهِ فِئْرَانُهُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

Bununla Hz. Musa'nın güçlü bir kral, ya da bir emir, veyahut bir servet ve güç sahibi olmadığını ima ediyor.³³⁹ Aksine ben bu zayıf ve hakir, gücü, makamı ve saltanatı olmayan kişiden daha üstünüm diyor. Üstünlüğün ancak bu dünyevi ve maddi

³²⁹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, (çev: Harun Ünal), Ekin Yayınları, İstanbul, s.588.

³³⁰ Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1999, s.241.

³³¹ el-Alâk96/6.

³³²"Şüphesiz Kârun Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez." el-Kasas 28/76.

³³³ Kur'anın ayetlerine karşı büyüklük taslayanları mele' olarak isimlendiren Kur'an'ın bu kesime yönelik eleştirileri için bkz: el-Âraf 7/75, 88, 90, 109, 127; Hûd 11/27; el-Mü'minûn 23/24, 33, 46.

³³⁴ İlhâmi Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s.127.

³³⁵ Bkz: Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII/256.

³³⁶ ez-Zuhrûf 43/51.

³³⁷ et-Taberî, *el-Câmiü'l-Beyan*, XXI/616-617; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV/257-258; el-Kurtûbî, *el-Câmiü Li Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVI/98-100; Sabuni, *Safvetü't-Tefâsir*, III/156; ez-Zuhurf 51-52.

³³⁸ ez-Zuhrûf 43/52.

³³⁹ et-Taberî, *el-Câmiü'l-Beyan*, XXI/616-617; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV/257-258; el-Kurtûbî, *el-Câmiü Li Âhkâmi'l-Kur'ân*, XVI/98-100; Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, III/156; Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, IX/135.

unsurlarla mümkün olabileceğini düşünen bu zorba, bununla da kalmayıp bu haksız iddiasını tescil etmek istercesine meydan okumaya devam ediyor:

فَلَوْلَا أَلْفِي عَلَيْهِ أُسُورَةٌ مِّنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ

“(Eğer doğru söylüyorsa) ona altın bilezikler verilmeli ya da onunla beraber bulunmak üzere melekler verilmeli değil miydi?”³⁴⁰

Seyyid Kutup’a göre dönemin insanları, basit ve değersiz süsleri altından bilezikleri, bir peygamberin peygamberliğinin doğruluk ölçüsü olarak görüyorlar. Onlara göre altın bilezikler, Yüce Allah’ın saygın peygamberini desteklemek amacı ile sunduğu pek çok mucizeye denktir. Belki de altın bileziklerle onun krallık tacını giymiş olması kastediliyordu. Çünkü o günkü gelenekleri böyleydi. Buna göre peygamber mülk ve saltanat sahibi olmalıydı!³⁴¹ Bu zan ile yaşayan insanlar Firavun karşısında ona boyun eğdiler. Onun istekleri karşısında itiraz etmediler:

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Firavun kavmini küçük düşürdü (ezdi). Onlar da kendisine itaat ettiler. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplumdur.”³⁴² Böylece hak olandan uzaklaşarak batıl olanın peşine düştüler. Dünya menfaatlerini ahirete tercih ettiler. Bu yüzden imtihanlarında da kaybeden oldular. Allah sıratı müstakim yolundan ayrılanların cezasını illa ki verecektir. Kimini bu dünyada kimini ise ahirette... İşte Firavun ve ona tabi olanların cezasını henüz bu dünyada iken vermeye başlamıştır:

فَلَمَّا أَسْفَرْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ

“Onlar bizi bu şekilde öfkelenince biz de onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.”³⁴³ Nihayet; güç, kuvvet, iktidar ve mal-mülk sahibi olmak onu ve ona tabi olanları kurtaramadı.³⁴⁴ Allah’ın azabına gark oldular. Bu düşünceyi taşıyanların sonunun nasıl olacağı konusunda ibret olması için Kur’ân bize onların haberlerini vermektedir:

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ

“Onları sonradan gelecek inkârcılara, geçmiş bir örnek ve bir ibret kıldık.”³⁴⁵

"Yukarıda örneklerini verdiğimiz insanlar, Kur’ân’ın tarihten iktibas ettiği, bu eğilimin ideal tiplerinden bazılarıdır. İblisle başlayan bu eğilim, kıyamete kadar sürecektir.”³⁴⁶ Mal-mülk çokluğunun insana hissettirdiği sahte güç, kuvvet ve saygınlık hissi kıyamete kadar hâkim olacak ve bir imtihan aracı olarak karşımıza çıkmaya devam edecektir.³⁴⁷ Bu imtihanı kaybedenlerin cezası ise alçaltıcı bir azaptan başka bir şey değildir. Tıpkı Karun örneğinde olduğu gibi;

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ فَدَّ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرَ جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

“Kârun, ‘Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir’ dedi. O, Allah’ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş

³⁴⁰ ez-Zuhrûf 43/53.

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kutup, *Fi Zilâl-il Kur’an*, IX/135; Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur’an*, V/281.

³⁴² ez-Zuhrûf 43/54.

³⁴³ ez-Zuhrûf 43/55.

³⁴⁴ Bkz. Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur’an*, IX/136; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII/257

³⁴⁵ ez-Zuhrûf 43/56.

³⁴⁶ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, s.127.

³⁴⁷ Mal çokluğunun bir övünme ve üstünlük sağlama aracı değil sadece bir imtihan vesilesi olduğunu hatırlatan ayetler: el-Bakara 2/155; Âl-i İmran 3/116, 186; el-Enfal 8/28; et-Tevbe 9/55, 69, 85, 111; Yunus 10/88; el-İsrâ 17/6; el-Kehf 18/46; Meryem 19/74; eş-Şuarâ 26/88; en-Neml 27/36; Sebe 34/37; el-Hadîd 57/20; el-Mücâdele 58/17; et-Tegâbü 64/15; el-Hâkka 69/28; el-Leyl 92/11; et-Tebbet 111/2.

kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz."³⁴⁸

İbn Abbas şöyle der: "Kişi, malını, Allah'ın gazabının söz konusu olduğu yerler için cem eder, o mal sayesinde Allah'ın dostlarına tepeden bakar ve o malını, Allah'ın gazabına sebep olacak yerlerde harcarsa bu mal onun için, üst üste istiflenmiş zulmetten başka bir şey değildir. Allah'ın insanları bunlardan yüz çevirip de, kendisini, ahiretini mamur edecek şeylere yöneltecek olanları yapması gerektiğini beyan buyurmuştur."³⁴⁹

Tarih sahnesinde dikkat çeken verdiğimiz bu örneklerde olduğu gibi günümüz insanı da mal- mülk edinme ve bunlar üzerindeki tasarrufları hususunda benzer kanaatlere sahiptir. Çalışarak ve gayret göstererek elde edilen maddi ganimetler elbette ki insana helaldir. Bunda herhangi bir beis yoktur. Kişi bu elde ettiklerinden dolayı bir ayrıcalık ve imtiyaz kazandığını düşünmeye başladığında problemler başlar. Yani sorun, mal-mülk sahibi olmada değil bu mal-mülkün insan üzerinde oluşturduğu menfi psikolojik etkidedir. İnsanın kendini özel hissetmeye başlayıp bu özelliklerinden dolayı diğer insanlardan üstün olduğunu düşünmeye başlamasındadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağına göre; tarih boyunca bu hataya düşmüş insanların akibetleri birbirinin benzeri türdendir. Nitekim bu kimselerin hezimetle sonuçlanan durumlarından bahseden birçok Kur'ân ayetini naklettik.

4.2. Evlat ve Taraftar Çokluğuna Dayanan Üstünlük Fikri

Geçmiş zamanlardan bu yana evlat ve taraftara sahip olma, bir gurur ve övünç kaynağı olmuştur. Fakat tarih boyunca bu kavramın içeriğinde bazı değişimlerin meydana gelmiş olduğunu da görüyoruz. Kur'ân'da yer alan geçmiş zamanda yaşamış kavimlerde bu övgü nicelikle alakalı iken günümüzde daha çok nitelikle alakalı hale gelmiştir. Yani eski kavimlerde evlat ve taraftar sahibi olmak ve bu sahipliğin bir gurur ve kibir menşesine dönüşmesi denince daha çok kemmiyeti önemli iken günümüzde bu durum evlat ve taraftarın çokluğundan ziyade keyfiyeti ile ilgili hale gelmiştir. Halbuki Kur'ân'a göre; gerek kemmiyeti gerekse keyfiyeti bakımından evlat ve taraftar sahibi olmak asla bir üstünlük ve ayrıcalık sebebi olamaz. Kur'ân bu şekilde övünen insanları uyararak bütün bunların sadece birer imtihan aracı olduğuna vurgu yapıyor.

Allah bu dünyada insanlara bahsettiği her lütfu bir imtihan aracı olarak vermiştir. Evlat ve taraftar sahibi olmak da bu imtihan vesilelerinden sadece biridir. İnsan, çoğu zaman bunlarla imtihan olduğunun farkına bile varamadığından belki de en çok kaldığı imtihanlardan biridir.

Konuyla ilgili bazı örnekler:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

*"Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükafat vardır."*³⁵⁰

Maddi imkanlar ve çocukların varlığı, genellikle kişiyi dünya hayatına daha sıkı bağlarla bağlanmaya iterken, kişinin dünyanın geçici bir imtihan yeri olduğu fikrinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir.³⁵¹ Oysa Kur'an bu durum için farklı muhtevalarda örnekler vererek bütün bu maddi olanakların dünyada sadece bir imtihan olduğuna

³⁴⁸ el-Kasas 28/78.

³⁴⁹ Bkz: er-Râzi, *Mefatih 'ul-Gayb*, XXIX/463-464; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI/202.

³⁵⁰ el-En'fal 8/28.

³⁵¹ Dünya malı ve çocukların neden fitne ve imtihan sebebi olduğu ile ilgili bkz: et-Taberi, *el-Câmiü'l-Beyan*, XIII/486; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/14; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/475-476; Mevdüdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II/164-165.

vurgu yapar: “Ey İman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah’ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”³⁵²

Kur’an bu dünyada sahip olunan hiç bir maddi ilişkinin ahirette kişiye müspet manada bir tesirinin olmayacağını net bir dille şöyle ifade eder:

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مَصْفُورًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider.) Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah’ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı aldaniş metaından başka bir şey değildir.”³⁵³

Allah Teala bu dünyada bir yarış söz konusu olacaksa bu yarışın dünyalık meta için değil ahiret için ahireti kazanmaya yönelik olması gerektiğini yukarıdaki ayetin peşinden hemen zikreder:

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Rabbinizden bir başışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah’a ve Resulüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırçasına koşun. İşte bu Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine (yani dileyip hak edene) verir. Allah büyük lütf sahibidir.”³⁵⁴

"Ayette Yüce Allah’ın emri olarak geçen سَابِقُوا sâbikû “yarışın” kelimesi, Âl-i İmrân 133’te سَارِعُوا sâriû “koşun” olarak yer almaktadır. Her iki kelime aynı anlamın farklı şekilde ifade edilmesidir. Demek ki affa ve cennete koşarken bir yarış içinde olmamız istenmektedir. Diğer taraftan Vâkıâ 10 ve 11’de yer alan “hayırda yarışan, yarışmayı kazanan Allah’a yakın kullar”³⁵⁵ ile Tevbe 100’de hayırda yarışıp yarışmayı önde bitirenler³⁵⁶ aynı eylemi paylaşanlardır. Fâtır 32’deki Allah’ın izniyle hayırda yarışmayı önde bitirenler³⁵⁷ de bu gruba girmektedirler. Ayette Allah’a yakın kulların bile affa koşmaları emredilmektedir.”³⁵⁸ Kur’ân, ahiret hayatı için bu dünyayı bir yarış yeri olarak tarif ederken, ahireti kazanma daha doğrusu ahirette daha üst mertebelere ulaşma yolunun söz konusu olan bu yarış önde bitirmeyle ilgili olduğunu bildirmektedir. Vakıa 10 ve 11’de yer alan “hayırda yarışan, yarışmayı kazanan Allah’a yakın kullar” ile Allah katında değer kazanmış kişilerin bu yarış kazanacaklarından söz edilmektedir.

Allah Kur’ânı Kerim’de insanlar için dünyada sahip oldukları maddi kazançların ahirette, müspet manada her hangi bir karşılığının olmayacağını pek çok ayetle bildirir³⁵⁹. Bu ayetlerden birini inceleyerek meseleyi biraz daha açık hale getirebiliriz:

وَلَا تَحْسَبُوا أَنَّكُمْ بِاللَّهِ تَفَرَّقْتُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَن آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الصَّغْفِرِ بِمَا وَرَأَوْا كَمَا وَلَا أَعْمَلُوا وَهُمْ فِي الْعُرْفَاتِ آمِنُونَ

“Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine

³⁵² el-Münafikûn 63/9.

³⁵³ el-Hadîd 57/20.

³⁵⁴ el-Hadîd 57/21.

³⁵⁵ Bkz: el-Vâkıa 56/10-11.

³⁵⁶ Bkz: et-Tevbe 9/100.

³⁵⁷ Fâtır 35/32.

³⁵⁸ Bayraklı, Yeni bir anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri, XIX/56-57.

³⁵⁹ Bkz: Âl-i İmran 3/10, 116; el-Hıcr 15/84; eş-Şu’arâ26/206-207; ez-Zümer 39/50; el-Mü’min 40/82; el-Mücâdele 58/17; el-Hâkka 69/28-29; el-Leyl 92/11; et-Tebbet 111/2.

karşılık kat kat mükafat vardır. Onlar cennet köşelerinde güven içindedirler."³⁶⁰ Ayette geçen "زُفَى" kelimesini "yakınlık" olarak açıklayan Taberi, insanların ne mallarının ne de evlatlarının çokluğuna itibar edilmeyeceğini ifade etmektedir.³⁶¹ Bu sebeple Allah aynı ayette peşinen şu ifadelerle yer vermektedir: "Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükafat vardır. Onlar cennet köşelerinde güven içindedirler." Sahip oldukları bu kazançları Allah yolunda harcayan, çocuğuna iyi şeyleri öğreten ve güzel bir şekilde yetiştirenler bu genellemenin dışında tutulmakta olup ancak onların Allah katında bir değer bulacağı bildirilmektedir.³⁶²

Mal-mülk, hükümlerlik, saltanat ve nüfus bakımından çok olmanın insanları ayrıcalıklı bir konuma taşıdığı düşüncesi sadece bu dünya ile sınırlı kalmayıp bu yönleri itibariyle ahirette de onlara ayrıcalıklı ve üstün imtiyazlar sağlayacağı düşüncesini de beraberinde getirmektedir:

وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ

"Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir" demişlerdi."³⁶³ Sebe suresinde yer alan bu ayetin müsebbibi olan kimselerin düşünce tarzı şu şekilde ifade edilebilir: "Bizler Allah katında diğer insanlardan daha büyük bir kıymet ve şerefe nailiz. Eğer öyle olmasa Allah neden bize mal-mülk servet ve de soyumuzu devam ettirecek evlatlar versin. Bu dünyada bize sizlerden fazla nimetler veren Allah, ahirette de elbette sizlerden farklı muamele edecektir."³⁶⁴ Halbuki Kur'ân, insanlara verilen rızkın çeşidinin ve miktarının Allah katında geçerli olan köklü değerlerle hiç bir ilgisi olmadığını bildirirken, aynı zamanda bütün bu rızıkların insanı azaptan korumaya yetmeyeceğini de ayetlerle açıkça bildirmektedir.³⁶⁵ Bu durumun aksini düşünenlerin sahip olduğu düşünce ise, insanı yaratılış gayesinden uzaklaştıran hastalıklı bir düşüncedir. Nasıl ki hasta olan bir insanın, iyileşmek için öncelikle hasta olduğunu kabul etmesi ve ondan sonra bu hastalıktan kurtulma yollarını denemesi gerekiyorsa, insan fitratını hasta eden bu düşüncenin de onun için tehlike arz ettiğini anlaması ve bundan kurtulmanın yollarını araması gerekir. Aksi takdirde bu mal-mülk, evlat ve taraftar çokluğunu kendisinin diğer insanlardan üstün olmasının sebebi olarak gören bu hastalıklı düşünce, insanın hem bu dünyasının hem de ahiret hayatının mahvına sebep olabilir.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ

"Araftakiler simalarından tanıdıkları bir takım adamlara da seslenir ve şöyle derler: Ne çokluğunuz, ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!"³⁶⁶

Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere, evlat ve taraftar sahibi olmak hususu insanlar için bir gurur ve üstünlük kaynağı değil sadece imtihan vesilesidir. Kur'ân, bu hususta böyle bir yanlışa düşenleri uyararak, geçmişte bu yanlışı düşünmeye kapılanların nasıl bir sonla karşılaştıklarını haber vererek insanların böyle önemli bir konuda dikkatlerini çekmek ve sonu azapla bitecek bir tehlikeye karşı onları korumak istemektedir.

³⁶⁰ Sebe 34/37.

³⁶¹ et-Taberî, *el-Câmiü'l-Beyan*, XX/411.

³⁶² Bkz: el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, IV/249.

³⁶³ Sebe 34/35.

³⁶⁴ Bkz: et-Taberî, *el-Câmiü'l-Beyan*, XX/410; Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, II/535-536.

³⁶⁵ el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII/316; İbn Kesir, *Tefsî'u'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI/521; Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VIII/396.

³⁶⁶ el-A'râf 7/48.

4.3. Nesebe Bağlı Üstünlük Fikri

İnsanlar fitratı gereği sosyal varlıklar olduklarından, hayatlarını topluluklar halinde sürdürmektedirler. Benzer düşünce, inanç, anlayış ve kültüre sahip insanlar, birlikte yaşayarak, maddi ve manevi ilişkiler kurarak toplumları oluşturmaktadırlar. Ve bu toplumları oluşturan her bir üye, mensup olduğu toplumun diğer üyelerine, görünmeyen farazî bir bağ ile bağlıdır. Farklı kültürler vasıtasıyla ortaya çıkan toplumlar arasında zuhur eden farklılıklar, geçmişten günümüze bazı yanılırları da beraberinde getirmektedir. Sahip oldukları fiziksel ve entelektüel birikimleri bir üstünlük kaynağı olarak gören toplumlar, bu üstünlüğü gerekçe göstererek bazı gruplara karşı haksız muamelelerde bulunmaktadırlar. Bu durum toplumların sulh ve huzur içinde yardımlaşmalarının önüne geçerek kargaşa ve savaş ortamlarına da zemin hazırlamaktadır.

Sözde kendilerini uygar ve gelişmiş gören bazı Batı uygarlıkları, gelişme ve demokrasi adı altında sahip oldukları maddi imkânları kullanarak bu imkânlardan yoksun toplulukları hakir ve hor görerek ellerinde bulunan kaynakları cebren, sömürge yoluyla elde etmektedirler. Günümüzde bunun en somut örneğini “Beyazlar zencilerden üstündür” mantığı ile hareket eden Batı topluluklarının Afrika ülkelerine karşı adaletsiz uygulamalarında görmekteyiz.³⁶⁷

"Doğuştan bir üstünlük iddiası olan ırkçılık, insan haysiyet ve şerefine yapılan en büyük saldırı, en büyük düşmanlık, en büyük zulümdür."³⁶⁸ Kur'an'ın bu hususta eleştirdiği toplulukların başında ise tartışmasız Yahudiler gelmektedir. Yahudiler yaratılış olarak diğer insanlardan farklı ve üstün olduklarına, diğer bütün insanların onların hizmeti için yaratıldığına inanırlar. Kur'an yahudilerin sahip oldukları bu inanışın nedenini ve sonuçlarını şu ayetlerle bildirir:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلَيْ فُضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları, size bağısladığım nimetimi ve size diğer insanlardan daha değerli bir konum lütfettiğimi hatırlayın..”³⁶⁹

"Yahudilerdeki üstünlük anlayışını, aşağılık duygusunun bir telafisi ve tatmini olarak düşünmek mümkündür. Sürekli ezilen, acı ve ıstırap çeken Yahudi toplumu bu ideal ile tatmin olmuş ve ayakta kalabilmiştir. Baskı ve soykırıma uğrayışını da, üstünlüğünden dolayı kendisine duyulan kıskançlığın bir tezahürü olarak değerlendirmiştir."³⁷⁰ "Ayette geçen üstünlük, dini anlamda toplumların psiko-sosyal değişimleri esasına bağlanmıştır; mutlak ve sürekli değildir. Aksi takdirde, Kur'an'ın Yahudilerden sürekli övgüyle bahsetmesi gerekecekti. Oysa önemsiz istisnalar bir yana³⁷¹ Yahudi çoğunluğu, Kur'an anlatımında cezaya müstehak bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır."³⁷² Demek ki İsrailoğullarının üstünlüğü kitap, hikmet ve peygamber gibi nimetlere bağlı olarak sadece belli bir dönemle sınırlı ya da “ahit”lerine sadık kaldıkları sürece geçerli bir üstünlüktür."³⁷³

³⁶⁷ Beyazlar ve zenciler arasında katı bir ayırım olduğunu düşünen insanların bu yüzden yaptıkları uygulamalarla ilgili bkz: Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, s.140-141.

³⁶⁸ Nar, *İslam'da ırkçılık Ulusalcılık Milliyetçilik*, s. 144.

³⁶⁹ el-Bakara 2/47.

³⁷⁰ Süleyman Sayar, *Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX/ 2000.

³⁷¹ el-Bakara 2/83, 88, 100, 249; Âl-i İmran 3/110, Maide 5/13, 59, 62, 66, 80, 81.

³⁷² Bkz: el-Bakara 2/111; Âl-i İmran 3/112-113; en-Nisa 4/46, 160; el-Maide 5/18, 41, 51, 64; et-Tevbe 9/30.

³⁷³ Sayar, *Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)*, IX/ 2000.

Böylece İsrailoğulları için söz konusu olan üstünlüğün sadece kendi dönemlerine münhasır olarak onlara verilen Kitap, Peygamber ve diğer nimetlere vasıl olma yoluyla olduğu kabul edilir.³⁷⁴ Her ne kadar kaynaklarda Yahudilerin kendi dönemlerinde verdikleri sözlere riayet etmeleri hasebiyle bir üstünlük mertebesine ulaşmış olduklarından bahsedilmiş olsa da bu konuda bizim kanaatimiz, fazladan verilen nimetlerin Allah katında herhangi bir şeref ve izzete nail olmasını sağlayacak unsurlar olmayıp sadece konum olarak Allah'ın yardımına ve inayetine ulaşmış oldukları yönündedir. Nitekim bu kanaatimizi İsrailoğulları ile ilgili konuyla alakalı ayetlerde hep "fadl" kelimesinin gelmiş olması ve bu kelimenin kök manasının da daha önce izah ettiğimiz gibi "fazladan verilen" anlamında olmasından çıkarıyoruz.

İnsanlar farklı karakter ve mizaçta yaratılmışlardır. Bu farklı mizaçlar sonucu farklı kültürler oluşturarak benzer özellikler taşıyanlar toplumları meydana getirmiştir. Allah muhakkak ki dileyseydi insanları tek bir ümmet halinde yaratabilirdi.³⁷⁵ Ancak bunun yerine kabileler, boylar ve çeşitli etnik gruplar halinde yaratmıştır. Bu yaratılışın hikmetini şu ayette görüyoruz:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاتُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi kabilelere ve boylara ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."³⁷⁶

Seyyid Kutup insanların farklı halklardan ve boylardan yaratılmalarının amacının birbirleri ile çatışma ve birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunmaları için olmadığını bildirmektedir.³⁷⁷ O halde, insanlara sunulan bu farklılıkların, insanlar arasında adaletsiz bir üstünlük sebebi olmasından ziyade kişilerin hayatını kolaylaştırmak için etkili bir unsur olması gerekmektedir. "Demek ki kendileri unutsa bile ana-babaları zaten bir olan insanların çeşitli ırk ve milletler halinde yaratılmasının hikmeti, birbirleriyle tanışıp anlaşmaları, bu suretle ihtiyaçlarını kolaylıkla gidermeleriydi. Yoksa bunlardan bir kısmının daha üstün bir ırk, ötekilerin soyunun da daha düşük olması asla söz konusu değildi; çünkü Allah'ın koyduğu değer ölçüsüne göre en makbul insan, Yaratıcıya karşı gelmekten en çok sakınan kimseydi."³⁷⁸

Cahiliye döneminin yıkılması en zor taassubu olan neseplere ve soy ile övünme konusu, o dönem insanlar için iman etmenin önünde hakikaten büyük bir engel oluşturmuştur. Bu dönem Hazreti Muhammed, İslam'ın bütün nizamları aracılığıyla bu cahiliye taassubunu yıkamak için büyük bir çaba ve azim göstererek peygamberlik görevinin başlangıcından sonuna kadar insanların zihninden Allah katında hiç bir değeri olmayan bu soy ve nesebiyle övünme fikrini yok etmeye çalışmıştır. Nitekim Rasulallah, bu hususta şöyle buyurmuştur: "Hepiniz Hz. Adem'in çocuklarıdır. Hz. Adem de topraktan yaratılmıştır. İnsanlar ataları ile övünmeyi bıraksınlar, yoksa Yüce Allah'ın katında pislik böceğinden daha değersiz hale gelirler."³⁷⁹ Rasulallah, bir insanın ancak amelleri vasıtasıyla Allah katında değerli olabileceğini vurgulamak için

³⁷⁴ Bkz: et-Taberi, *el-Câmiü'l-Beyan*, I/ 24-25.

³⁷⁵ Konu ile ilgili ayetler için bkz: el-Mâide 5/48; en-Nahl 16/93; eş-Şurâ 42/8.

³⁷⁶ el-Hucûrat 49/13.

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, IX/334.

³⁷⁸ Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul 1980, s.123.

³⁷⁹ Kur'ân açısından insanlar arasındaki neseplere ilişkin bir ehemmiyeti olmayıp üstünlüğün yalnız takva yoluyla olabileceğini izah eden ifadeler için bkz: İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-Azîm*, VI/386; Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, IX/334.; Sâbuñî, *Safvetü't-Tefâsir*, III/229.; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/214; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII/532.

aynı zamanda şöyle buyurmuştur: “Amelinin kendisini geride bıraktığı kişiyi, nesebi öne geçirmez.”³⁸⁰

Yine Peygamber Efendimiz Veda Hutbesinde insanlara şöyle seslenmiştir: "Ey İnsanlar! Dikkat edin: Rabbiniz birdir, babanız (Adem) birdir. Dikkat edin! Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba, kırmızı tenlinin siyah tenliye, siyah tenlinin kırmızı tenliye hiçbir üstünlüğü yoktur. Bunlar birbirlerine karşı ancak takvâ ile üstün olabilirler."³⁸¹ Nitekim Kur'ân insanlar arasında yaratılıştan gelen farklılıkların hiç birinin birbirlerine karşı bir üstünlük taslama sebebi olamayacağını bildirerek bu hususta son noktayı koyar:

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

“Sûr’a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklar.”³⁸² Ayeti kerime o gün dünyada iken kendilerine izzet ve değer kattığını öne sürdükleri değerlerin hepsinin hükmünü kaybedeceğini, dünyada iken bu niteliklere sahip olmayla kullandıkları imtiyazların da hiçbirinin bir faydasını göremeyeceklerini bildirir.

4.4. İlmî Donanımdan Kaynaklı Üstünlük İddiası

Çalışmamızın ikinci bölümüne konu olan ve insanın değerine değer katan “bilgi” bu kez insanın felaketine sebep olan hususlar arasında Kur'ân'ın eleştirilerini üzerine toplamış bir mevzû olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani insan, bilgi elde etme yoluyla ya şeref ve haysiyet kazanabilir ya da kibir ve enaniyet sonucu kendini müstağni gördüğü için Allah'ın buğz ettiği kimselerden olabilir.

İnsanı diğer yaratılmışlardan ayıran ve saygınlık kazanmasına vesile olacakken izzet ve şerefini yerle yeksan eden bir vasfı haline dönüştüren “ilim yanlış değerlendirme” durumu ile ilgili Kur'ân'da, uyarı ve ikaz niteliğinde ayetler bulunmaktadır..

Konuyla ilgili bazı örnekler:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.”³⁸³

Ayette müşriklerin sahip oldukları ilme güvenerek kendilerine gelen peygamberi bile inkar etmeleri anlatılmaktadır. Peygamberleri kendilerine delillerle geldikleri zaman onlar ilim adına kendilerinde bulunana güvendiler.³⁸⁴

Seyyid Kutup ilim sahibi olmanın insan üzerindeki menfi tesirlerini şu şekilde izah eder:

İmansız ilim beladır. Kör eden ve azdıran bir bela. Çünkü bu tür yüzeysel bir bilgi insanı gurura iter. Bu bilgi sahibi bilgisiyile büyük güçlere hükmettiğini, büyük işler yapmaya gücünün yettiğini zanneder. Kendi konumunu ve değerini takdir etmede yanılır. Bilmediği korkunç boyutları derinlikleri unuttur. Halbuki bunların hepsi kainatta vardır. Kendisi bunlara hükmetmemekte hatta onları kavrayamamaktadır. Onların bize yakın olan uçları-kenarları dışında hiç bir şeyi bilmemektedirler. İşte bilmediği için şişmekte, kendisini olduğundan büyük görmeye başlamakta, ilmi onu

³⁸⁰ Müslim, Zikir, 38;İbn-i Mâce, Mukaddime, 17.

³⁸¹ Bkz. İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII/386..

³⁸² el-Mü'minun 23/101.

³⁸³ el-Mü'min 40/83.

³⁸⁴ el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV/336; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI/541.

basitleştirmekte ve cahilliğini unutturmaktadır. Eğer bu adam bildikleriyle bilmediklerini karşılaştırsaydı, bu evrende gücünün yettiği ile yetmediği şeyleri karşılaştırsaydı, büyüklük taslaması söner ve kendisini basitleştiren sevincinden kurtulurdu.³⁸⁵

Esasen insanı geliştirmesi ve olgunlaştırarak kemale erdirmesi gereken bilgi, bütün insanlar için bir imtihan vasıtasıdır. Bu bilginin kaynağının Allah olduğunun bilincinde olan insanlar bu imtihanı başarı ile neticelendirebilirken, kendilerini bilme vehmine kaptıranlar ise bu imtihanı kaybetmektedirler. Allah, Necm suresinde kendini sahip olduğu ilmin vehmine kaptırarak bu imtihanı kaybedebilecek kişileri şu şekilde eleştirmektedir: "*Onun için sen bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir. Onların ilimden erebildikleri işte budur.*"

³⁸⁶ Yunus Emre'nin dediği gibi:

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendin bilmezsen
Bu nice okumaktır.

İlim, insanın düşüncelerini, zihin yapısını, hareketlerini, tavırlarını, şahsiyetini, hayata bakış açısını, yaşam gayesini, insanlarla olan bireysel ve toplumsal ilişkilerini kısacası insanı insan yapan bütün maddi ve manevi değerlerini düzeltiyor ve ıslah ediyorsa faydalı ve elzemdır. Bütün bunların aksine bir ruh haline sebebiyet veriyor, insanın fitratını unutturup, kişiyi erdemli bir yaşamdan ve de en önemlisi Allah'tan uzaklaştırıyorsa insan için büyük bir zarar ve tahribat gücü yüksek bir tehlike demektir. Nitekim sahip olduğu ilmin insan ruhunda meydana getirdiği menfi psikolojik etkilerin en bariz örneğini tarihten iktibas ettiğimiz bir insan tipi olarak Karun'da görmekteyiz. Karun, Allah'ın verdiği servetin büyüklüğünün kaynağını sahip olduğu bilgide görmüş ve "*Bu servet bana ancak bendeki bilgi sayesinde verildi.*"³⁸⁷ demiştir. Allah servet sahibi olmayı Karun için bir imtihan vesilesi kılmışken Karun bu imtihanı kaybedenlerden olmuştur.³⁸⁸ "Bilgisine, sanatına ve herhangi bir maharetine güvenip elde ettiği malı ve makamı onunla izaha kalkışan; nimetin asıl kaynağından, ilim ve kudretin bağışlayıcısından ve rızıkların belirleyicisinden habersiz olan her ham ruhlu insan da aynı sözü söyler. Halbuki bu bir imtihandır. Allah kullarını her zaman denemektedir."³⁸⁹ Bu imtihan neticesinde Karun'un düştüğü enaniyet ve kibre kapılanların sonunun da tıpkı Karun'un sonu gibi olacağını yine Karun ile ilgili bu pasajın devamından anlayabiliriz: "*Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi.*"³⁹⁰ Söz konusu pasajın sonunda ise bu minvalde bir büyüklük taslamayanlar için ahirette karşılaştıkları mutlu son haber verilmektedir: "*İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.*"³⁹¹

Aslında sahip olduğu ilmin mevcudiyetine kapılarak Allah'ın rızasından uzaklaşma gafletine düşme hususunun ilk örneği Şeytanda görülmektedir. Şeytan da

³⁸⁵ Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, VIII/656.

³⁸⁶ en-Necm 53/29-30.

³⁸⁷ el-Kasas 28/78.

³⁸⁸ Bkz: el-Kasas 28/781

³⁸⁹ Çelik, *Teşbih Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan*, s.80-81.

³⁹⁰ el-Kasas 28/82.

³⁹¹ el-Kasas 28/83.

kendi bilgisine güvenerek isyana düşmüştü. Nitekim bunu secde etmesi istendiğinde secde etmekten imtina edip kendisi ile Adem arasında bir kıyas yapmasından anlamaktayız:

إِل يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبِرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

“Allah, “Ey İblis! ‘Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın yoksa üstünlerden mi oldun?’ dedi.” قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ “İblis, Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi.”³⁹² Bu kıyasın arka planında sadece “Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan...” ontolojik bir farklılık değil, kendisine Allah tarafından verilen bilginin sağladığı enaniyet ve kibir de yatmaktadır.³⁹³ Zira söz konusu pasajda melekleri Ademe secde ettiren şey; Ademin sahip olup kendilerinin sahip olamadığı yegane şey “bilgi”dir. O halde şeytan da Adem’de var olan bilginin kendisinde de var olduğunu iddia ederek secde etmek istememiş ve itiraz etmiştir.³⁹⁴

Kur’ân’a göre, bazıları sahip oldukları ilmin gücüne ve kibrine kapılıp her durumda bu ilmin mağruriyeti ile davranırken³⁹⁵ bazıları da zor durumda kaldığında acziyetinin farkında olup feraha çıkınca nankörleşerek verilmiş nimetleri zaten hak ettiğini iddia ederler:

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِّنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّا أَكْثَرُ لَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır. Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, “ Bu bana ancak bilgim sayesinde verildi.” der. Hayır o bir imtihandır. Ve lakin onların çoğu bilmezler.”³⁹⁶ Zümer suresinde yer alan ve insanın farklı durumlarda verdiği tepkilerden biri olarak karşımıza çıkan ilim sahibi olma vasıtasıyla şımarma duygusuna kapılması ile ilgili bazı izahlar şu şekildedir: Katade dedi ki: Buradaki “bilgiden dolayı” benim çeşitli kazanç yollarını bilmemden dolayı diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir açıklamaya göre bendeki bir hayırdan ötürü (bana verilmiştir) şeklinde izah etmiştir. Bir başka açıklamaya göre “bilgiden dolayı” yani Allah’ın benim üstünlük ve faziletimi bilmesinden ötürü demektir. el-Hasen de şöyle demiştir: “Bilgiden dolayı” Allah’ın bana öğretmiş olduğu bilgiden dolayı demektir. O dedi ki: Artık ben şunu biliyorum ki; bu dünya hayatında bana verildiğine göre, Allah nezdinde benim önemli bir yerim var demektir.³⁹⁷

Kur’ân’da örnekleri verilen maddi imkânlar ve bilgiler sebebiyle Allah’a ve gönderdiği dine karşı kibirlenme geçmiş dönemlerle sınırlı değildir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu problem, geleceğe yönelik de bir problemdir. Nitekim bu problemin son yüzyıllarda Rasyonalizm ve Pozitivizmle ivme kazandığı görülür. Bu dönemde bilim ve teknolojinin imkânlarından maksimum seviyede istifade eden Batı toplumlarında bilimsel enaniyet zirveye çıkmış, doğruyu bulmada ve maddi dünyaya ilişkin bilimsel açıklamalarda Tanrı gereksiz görülmüş, bu konularda pozitif bilimler şaşmaz bir araç olarak kabul edilmiştir.³⁹⁸ "Pozitif bilimler aslında mutlak kemâl sahibi olan aşkın bir varlığı ispat etmede ve insanın o varlık karşısındaki aczini ortaya koymada en uygun

³⁹² Sâd 38/75-76.

³⁹³ Şeytanın isyan etmesindeki asıl sebebin bilgisine olan güveni olduğunu düşünmemizin gerekçesi; konu ile ilgili ayetin yer aldığı pasaja baktığımızda ortaya çıkmaktadır. Bkz: el-Bakara 2/30-34.

³⁹⁴ Bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münir*, IV/449.

³⁹⁵ Bkz: el-Kasas 28/78.

³⁹⁶ ez-Zümer 39/49.

³⁹⁷ el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV/266.

³⁹⁸ Bkz: Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul 2002, s.652-769.

araçken; bilimsel kibir, pozitif bilimi Tanrı tanımazlığın bir vasıtası haline getirmiştir."³⁹⁹

Bilgi edinme ve bu bilgiyi uygun zaman ve koşullarda kullanabilme insanı insan yapan, değerine değer katan, onu meleklerden ve diğer yaratılmış varlıklar arasından üstün kılan yegâne unsurlardandır. İnsan bu eylemleri kullanabildiği sürece Allah katındaki değerini, izzet ve şerefini artırabilir. Kur'an'ın ilk emri "Oku!"⁴⁰⁰ olduğuna göre öğrenmek, bilgi üretmek Allah'ın bizden en büyük muradıdır. Ancak kontrolsüz bir şekilde kullanılan her şeyin insana fayda yerine zarar vereceğini de unutmamak gerekir. Zira Kur'an'da defalarca tekrar eden ilim ve bilgiye vakıf olmuş kişiler sahip oldukları bu ilme dayanarak kibre kapılırlarsa gayret ve azimle elde ettikleri bu üstün vasıfları kaybederler. Allah katındaki değerleri de yerle bir olur. Nitekim bunun örneklerini yukarıda Kur'an ayetleri ile açıkladık.

4.5. Gelenek ve Göreneklere Üstün Tutma

Gelenek, kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamalar, inançlar, sanatlar, kurumlar ve tecrübelerdir.⁴⁰¹ Gelenek bir toplumun (millet) veya topluluğun (şehir, kasaba, köy) tarihten devraldığı, getirdiği düşünce (dünya görüşü, doktrin, ideoloji), davranış kalıpları ve kurumların toplamını ifade eden bir cins isimdir (kavramdır).⁴⁰² Bir başka ifadeyle de gelenek; bir kişi veya varlık tarafından ilk ve orijinal olarak ortaya konan, insanları çepeçevre kuşatan, yazılı veya sözlü olabilen, sonradan gelenler tarafından diğer nesillere aktararak devam ettirilen, iyi veya kötü anlamda topluma yön veren, doğru veya yanlış olma ihtimali olan davranışlar ve uygulamalardır.⁴⁰³

"Her toplumun kendini var eden, kendini kutsallıklarla örülü alanlarda yücelten geleneksel kültürleri, tabuları, efsaneleri, bağları ve bağlılıkları vardır. Bu geleneksel olguların gücü, "dün"den yola çıkan, "bugün"e anlam veren, "yarın"ı anlatan mitolojik bir evren kurgulama kapasitesindedir. Gelenek yaşayanları ölümlerinin ruhunda, ölümleri de yaşayanların bedeninde yeniden var eder. İnsanlara hiç bilmedikleri, tanımadıkları insanların yaptıklarının doğru olduğuna inandıran güç de budur."⁴⁰⁴ Gücünü insanların birikim ve kültürlerinden alan bu inançları değiştirmek ya da kaldırmak neredeyse mümkün değildir.

Geçmişten günümüze insanların sahip olduğu bazı gelenekler insanlar arasında farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı insanlar bu yolla kendilerinin ayrıcalıklı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durumun mağduru durumundaki insanlar da sorgulama kültürüne sahip olmadıklarından dolayı öğrenilmiş çaresizlik sonucu bu ayrımı kabullenmişlerdir. Nitekim bu durum ilkel kabilelerden günümüze kadar süregelmektedir. İlkel kabilelerde bu ayrıcalıklara sahip kişilere karşı "Tabu"lar meydana gelmiştir. Örneğin, kabile reisleri, hükümdarlar, din adamları, sihir ve büyü yapanlar bu duruma sahip kişilerden sadece bazılarıdır.

Bu insanlara karşı bulunulan davranışlarda, gerek boş inançlar, gerekse başka nedenlerle birbirinden farklı eğilimler kendini göstermekte ve bunların her biri

³⁹⁹ Polater, *Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları*, s.81-82.

⁴⁰⁰ el-Alâk 96/1.

⁴⁰¹ Mehmet Vural, *"İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik- Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı"*, İslamiyat, 10(2007) Sayı.3, s.54.

⁴⁰² İlhami Güler, *"Tarih ve 'Tarih-Dışı' Arasında Gelenek"*, Kalam Araştırmaları, 3: 2, (2005), s. 45.

⁴⁰³ Mehmet Tözlüyurt, *"Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açından Değerlendirilmesi"*, Bilimname, XXVI, 2014/1, s. 134.

⁴⁰⁴ Halis Çetin, *"Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek"*, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 1, Kış 2005, sayı: 3, s. 156.

diğerinden bağımsız olarak en aşırı biçimine kadar gitmektedir. Bu durumun en göz alıcı örneklerden birini Japon kültüründen verebiliriz:

Japon Mikadosu'nun günlük yaşamındaki adetlerde, iki yüzyıl önceyle ilgili bir betimleme bunu şöyle anlatıyor. “ Mikado ayaklarıyla yere basmayı görkem ve kutsallığına zarar verebilecek bir şey sayar; bu yüzden bir yere gitmek istediği zaman, oraya ancak adamların omzunda taşınabilir. Kutsal bedenini açık havaya göstermesinden acı duyarlar, güneş onun başı üzerinde parlayacak kadar değerli sayılmaz. Bedenin bütün parçalarına o kadar kutsallık yüklenmiştir ki, saçını, sakalını ve tırnaklarını bile kesemez. Bununla birlikte çok pis olmaması için de geceleyin uyurken onu temizleyebilirler; çünkü böyle zamanda bedeninden alınmış şeylerin ondan çalınmış olduğunu böyle bir hırsızlığın onun görkem ve kutsallığını bozmayacağına inanırlar. Hemen hemen bütün kültürlerde Japon kültüründeki bu abartılı anlayışın örneğini bulmak mümkündür. Örneğin İrlanda'nın eski kralları bir sürü garip gelenek ve kurallar altındaydı, bunlara boyun eğmenin yurda mutluluk getirdiği, eğmemenin ise kötülüğün her türlüşüne neden olduğu sanılırdı.⁴⁰⁵

Bu zaviyeden bakıldığında İslam ile şerefleşmiş toplumlarda da durum pek iç açıcı görünmemektedir. Müslüman ülkelerde de insanlar inandıkları dinin dinamikleri ile örtüşmeyen pek çok gelenek ve göreneğin etkisi altında kalmaktadır. Sorgulama kültüründen yoksun olan her toplum, gelenek olarak adlandırılan bu sistemin tesiri altında kalmaya devam etmektedir. Düşünmenin önemine vurgu yapan Kur'ân, bu durumu şiddetle kınamaktadır.

Konuyla ilgili örnekler:

وَإِذَا قِيلَ لَهُم اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانِ آبَاؤُهُمْ لَا يَفْقَهُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ denildiğinde, ‘Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!’ derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı onlara uyacaklar?⁴⁰⁶

Müşriklere "Allah'ın peygamber yoluyla indirdiği vahye uyun" dendiğinde, "Bilakis biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" derler. Yüce Allah onlara şöyle cevap verir: "Babaları onları kötülükten koruyacak akılları ve onların yolunu aydınlatacak basiretleri yoksa yine de onlara mı uyacaklar?" Bazı müfessirlerimize göre buradaki soru inkâr, kınama ve onların körü körüne babalarını taklit etme durumlarına karşı hayret ifade eder.⁴⁰⁷

Ayetin de işaret ettiği; "Atalar kültü" en geniş anlamıyla, "özellikle ilkel dinlerde görülen ata ve ecdat ruhlarına tapınma"⁴⁰⁸ biçiminde tanımlanmaktadır. Bir başka tanım ise, "kötü sonuçlardan kaçınmak ve iyi şans elde edebilmek amacıyla ölmüş ataların ruhlarının onurlandırılması, teskin edilmesi ve yüceltilmesini sağlayan bir ritüel sistem" biçimindedir.⁴⁰⁹

Esasen ayette anılan inkârcıların taklitçiliğe saplanarak akıl ve hidayet yolundan mahrum kalmalarının temel sebebi de Kur'ân'ın ve Hz. Peygamberin uyarılarından rahatsız olmaları ve bu kurtarıcı çağrıya kötü niyetle yaklaşmalarıdır. Bu tutum sadece o dönem taklitçilerine de özgü değildir. Diğer kavimlerin de “ataların izinden gitme”

⁴⁰⁵ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, (çev. Hasan İhsan), Alter Yayınları, Ankara 2008, s.57-59.

⁴⁰⁶ el-Bakara 2/170; el-Maide 5/104; Lokman 31/21.

⁴⁰⁷ Bkz: el-Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II/211; Sâbunî, *Safvetü't-Tefâsir*, I/110.

⁴⁰⁸ Günay Tümer, “Atalar Kültü”, DİA, TDV Yay., İstanbul, 1991, IV/ 42.

⁴⁰⁹ Arslan, *Afrika Topuluklarında Atalar Kültünün Önemi ve İşlevi*, s.8.

ısrarı Kur'an'da yer yer geçer.⁴¹⁰ Hatta bütün peygamberlerin gönderildikleri kavimlerden aynı tepkiyi gördüğü Zuhuruf suresinde şöyle zikredilir: “Hayır! Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz, derler. Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka onların varlıkları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyarız, derlerdi.”⁴¹¹

"Basiretsizlik, bilinçsizlik, kötü niyet, çıkarıcılık gibi çeşitli psikolojik zaaf lar, kompleksler yüzünden ruhları kötürümleşmiş, şeytanın kışkırtmalarına açık ve dirençsiz hale gelmiş insanlar her devirde “atalarımızın yolu” dedikleri yanlışlara taassupla bağlanarak akıllarını sağlıklı ve gerektiği gibi kullanma, hidayetten nasiplenme imkânlarını kendi elleriyle ortadan kaldırmakta; Allah'ın kitabı ve peygamberi aracılığıyla bildirdiği hakikatlere karşı direnmek suretiyle dalalette kalmayı sürdürmektedirler.”⁴¹² Onlara göre bu inancın haklılığı ya da doğruluğu, kalplere, vicdanlara ya da akıllara hitap etmesiyle değil, ataların izinde gidip gitmemekle ölçülürdü.⁴¹³

“Onlar: Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye (geleneğe) uyarız.”⁴¹⁴ Kur'an'da altmış üç defa geçen “âbâ” kelimesiyle belirtilen “babalar/atalar silsilesi”, İslamın getirdiği mesaj açısından önemli bir konudur. Çünkü İslam dini yeni bir inanç, düşünce ve hayat tarzı getirmiştir. Buna karşı direnenlerin ileri sürdükleri hususlardan biri atalarının yolundan ayrılmak istememeleridir.⁴¹⁵ Bunun temelinde atalarının kendilerinden daha hayırlı ve daha çok bilen kimseler olduklarını düşünmeleri yatıyor gibi görünüyor.

“Atalar” olarak ifade edilen kültür Kur'an'ın nüzül döneminde son derece etkin bir anlayıştır. Cahiliye dönemi insanı atalarından aldığı bu kültürle dini ve sosyal hayatını şekillendiriyordu. Bu sistemin özellikle de toplumda ileri gelenlerine sağladığı maddi ve manevi kazanımlar (saygınlık, itibar, söz hakkı, ticari kazanım...) düşünüldüğünde rutini bozmaya yönelik her tür söz ve eylem onların statüsünü sarsacak bir tehlike arz etmekte ve toplum huzurunu bozmaya yönelik bir anarşi olarak değerlendirilmekteydi. Bu nedenle bu rutinin bozulmasını istemiyorlardı:

“Onlar dediler ki: Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (dinden) bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin? Hâlbuki biz size inanacak değiliz.”⁴¹⁶

"Cahiliye döneminde atalara karşı duyulan sempati ve saygınlık hissi öyle yüksek derecelere ulaşmıştır ki, atalarını üstün görme ve bu nedenle onların hatıralarını her daim hatırlama, yâd etme isteği zamanla onların heykellerini yapmalarına neden olmuştur. Bu heykellere gösterilen aşırı tazim ise zamanla şirke kapı açmış ve tapınılan putlar gerçek vasıfları unutulmuş ve tanrılaştırılmıştır.”⁴¹⁷ Yani kendileri için bir rehber olduğunu iddia ettikleri ataları, cahiliye dönemi insanı için bir rehber ve yol gösterici olmak yerine, onları dalalette sürükleyerek şirklerinin derecesini artıran unsurlar haline gelmiştir.

"İnsan, içinde bulunduğu toplumun kültürü ile yoğrulmuş ve onun bir parçası olmuştur. Devraldığı bu kültür kodlarının tümünü gelecek nesle aynen devretmekle

⁴¹⁰ el-A'râf 7/70; Hûd 11-62; İbrahim 14/10; el-Enbiya 21/52-53; eş-Şuarâ 26/72-74.

⁴¹¹ Bkz: ez-Zuhuruf 43/22-23..

⁴¹² DİB, Kur'an Yolu, I/255-256.

⁴¹³ Tözluyurt, Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi, s. 134.

⁴¹⁴ el-Bakara 2/170.

⁴¹⁵ Tümer, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), “Âbâ” maddesi.

⁴¹⁶ Yunus 10/78.

⁴¹⁷ İbrahim Yıldız, Kur'an-ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26 (2015), s.212.

kendini yükümlü saymıştır. Bu kodların en belirgin özelliği, süreklilik arz etmesi ve bu sürekliliği sağlayan ataların üstünlüğü fikridir. Hatta bu üstünlük anlayışı o kadar kuvvetlidir ki akli başında bir insanın yanlış olduğuna inandığı gelenek taraftarlarınca savunulmuştur. Onlara göre akıllı insan, atalarını üstün görüp onların geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan insandır. Ayrıca toplumun değer yargılarına göre ‘çok eskiden geçerli kılınmış kural ve geleneklere boyun eğmek’ ahlaki bir davranıştır.”⁴¹⁸

Cahiliye insanının her ne durumda olurlarsa olsunlar atalarından iktibas ettikleri geleneğe taassupla bağlı kalmaları, onları hakikatten uzaklaştırmıştır. Bu geleneğe hiç bir tereddüt duymadan kuvvetli bir şekilde bağlı olduklarından dolayı da bu gelenekle örtüşmeyen her türlü düşüncüyü şiddetle reddetmişlerdir. İslam ise insana, yaptığı her hareketi düşünerek yapmayı emreder. Vahiy ile örtüşmeyen her fikri, her geleneği eleştirir. Çünkü İslamın özünde yer alan eylemlerin başında düşünmek gelmektedir. Tıpkı cahiliye insanının İslam'ın dinamikleri ile bağdaşmayan bu davranışlarını, günümüzde aklını kullanma gereği duymayıp sorgulamadan bir başkasının görüşlerini Kur'an ve sünnetle örtüşmediği halde benimseyen kişilerde de görmekteyiz. Oysa İslam düşünmeden teslim olmayı değil bilakis düşünerek anlamayı ve idrak ederek kabullenmeyi emreder. Çünkü İslam, akli ve iradeyi çalıştırma ve de bilgiyi öne çıkarma dinidir.”⁴¹⁹

Günümüzde geleneğin hala etkili olması selefın üstünlüğü fikrine dayanmaktadır. "Toplumumuzda kök salmış bir anlayışa göre, önce gelen daima sonra gelenden üstündür. Tarihimizi incelediğimiz zaman anlayışımız, selefın üstünlüğü üzerine kurulmuştur. Öncekilere uymanın, onların görüşlerinden dışarı çıkmamanın, güncel meselelerin cevabını daima seleflerde aramanın, yenilik çıkartmaktan daha hayırlı olduğu inancı geçmişte olduğu gibi bugün de tüm açıklığı ile ortalıkta durmaktadır.”⁴²⁰ Bir fikrin temellerinin geçmişe ait olması ile, o fikrin tartışılmaz şekilde doğru olduğuna inanılması Kur'anın "atalar kültü" hususunda cahiliye insanına verdiği cevaba istinaden yanlıştır diyebiliriz.

Kur'ân, atalar kültürünü şiddetle eleştirirken, vahye yani Allah'ın muradına uygun olduğunda ise atalara ittibâ edilmesi gerektiğini bildirir:

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا
وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

“Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir lütfudur, fakat insanların çoğu şükretmezler.”⁴²¹

Ayeti kerimeden de anlaşılacağı üzere eğer gelenek vahiyle çelişmiyor ise bir problem teşkil etmeyip; bilakis uyulması gereken bir zorunluluk halini almaktadır. Ancak kökü vahye dayanmayıp zanna dayanıyorsa asla uyulmaması gerekmektedir. O halde Kur'ân, geleneğin kendisini değil, geleneği bilinçsizce taklitten öteye gidememiş, üstüne üstlük böyle davranarak bir izzet ve şeref kazanıldığı düşüncesini ve zihniyetini eleştirmektedir.

4.6. Makama Dayalı Gücün Verdiği Üstünlük Düşüncesi

Makam ve mevki; İnsan için bu dünyada pek çok kapının açılmasını sağlayan, toplumda saygınlık ve itibar kazandıran, sanal bir üstünlük getiren unsurların başında

⁴¹⁸ Yıldız, *Kur'an-ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi*, s. 1179-180.

⁴¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XVIII/184.

⁴²⁰ Tözüyurt, *Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi*, s.12.

⁴²¹ Yusuf 12/38.

gelmektedir. Makam sahibi olmayı amaç haline getiren insanların beklentileri nispeten ortak olmakla birlikte başkalarına karşı üstünlük elde etmek şeklinde özetlenebilir. Çünkü bu sayede makam sahibi olan insanlar, emirleri altında bulunan diğer insanlara karşı kendi egolarını tatmin etmek için konum olarak ulaştıkları üst makamın imkanlarından faydalanabilmektedirler.

İnsanların takdirini kazanmak ya da onlara karşı üstünlük taslamak için makam ve mevki sahibi olmak isteyen kişilerin ne kadar boş bir uğraşın peşinde olduklarını Kur'ân şu ayetle açıkça bildirmektedir:

ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهَهُمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَظْلَمُونَ

“Bırak onları yesinler (içsinler), yararlınsınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeği) bilecekler.”⁴²² Dünyada iken dünyanın fani ve geçici heveslerine aldanıp bütün bunları hayat gayeleri olarak görüp bütün varlığını bu yola adayan insanlar zamanı geldiğinde boş bir meşgale peşinde olduklarını anlayacaklardır. Ancak ne yazık ki iş işten geçmiş olacak ve bu pişmanlıklarının bir telafisi de artık mümkün olmayacaktır.

Kur'ân, çok geç olmadan bu hataya düşen insanları kurtarabilmek için açık bir dille uyarılmaktadır. Bu uyarıları bazen geçmişte yaşamış ve bu hataya düşmüş kavimlerin akıbetlerini ve bu akıbeta neden maruz kaldıklarını anlatarak yapmaktadır. Bazen de direkt olarak muhatabına ne denli büyük bir felakete doğru hızla gittiklerini müşahhas bir dille ifade etmektedir.

Konu ile ilgili örnekler:

Makam ve mevkiinin üstünlük sağlayacağı inancı kendi nefsinin put edinen, Kur'ân ahlakından uzak yaşayan kişilere ait bir yanılgıdır. Nitekim Kur'ân'da bunun en bariz örneğini Firavunla görmekteyiz. Firavun, edindiği makam ve sahip olduğu mülkün genişliği ile nefesine zulmederek ilahlık mertebesinde olduğunu iddia etmiştir:

فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى

“Firavun dedi ki: Ben sizin en yüce Rabbinizim.”⁴²³ Firavun'a ait böyle bir ilahlık iddiası ile kastedilenin, yaratmak suretiyle bir yaratıcı ilah olduğu fikrinden ziyade emretme ve yasaklama yetkisine sahip bir güç olduğunu Râzi şu şekilde açıklar: "Burada Firavun'un ilahlık iddiası, Yaratıcı'nın varlığını inkar ederek, insanların yöneticiye itaat etme ve onun emrine boyun eğme dışında bir yükümlülüklerinin olmadığı ve kendisinden başka hiç kimsenin emretme ve yasaklama yetkisinin bulunmadığı ve bu anlamıyla da sadece kendisinin ilah olduğu anlamını taşımaktadır."⁴²⁴ Elmalılı Hamdi Yazır'ın da bu yönde açıklamaları Râzi'yi tamamlamaktadır: "Pekala kendisi de bilir ki, şu insanları yaratan kendisi değildir, kendisini de bir yaratan vardır. Fakat ilahlık hakkının sadece O'nun olmasını kabul etmiyor, böylece yaratma ve ilahlık kavramlarına haksızlık ediyor. Hukuk ve kanun yapmanın kendi tespit ve iradesinden ibaret olduğunu; hükmünün ve rejiminin karşısına çıkacak üstün bir kuvvetin olmadığını göstermeye gayret ediyor."⁴²⁵ İmanı kavrayan mü'minler ise nefislerinin bu yönde isteklerine itibar etmez, üstünlüğü ihlasta ve samimiyette ararlar. Çünkü bu gibi arzulardan arınan bir insanın dünyada kazanılacak tüm makamların üzerinde bir makama eriştirileceğini, gerçek onur ve şeref sahibi olacağını bilirler. Bu durum Kur'ân'da şu ayetle bildirilmiştir:

إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

⁴²² el-Hicr 15/3.

⁴²³ en-Naziat 79/23-24; el-Kasas 28/38.

⁴²⁴ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI/335.

⁴²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/187.

“Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz ve sizi ‘onurlu-değerli’ bir makama sokarız.”⁴²⁶ Bu onurlu ve değerli makama layık olabilmek için iman eden bir kimsenin yapması gereken, aşağıdaki ayette hatırlatılan gerçeğin şuuruna varmasıdır:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ
السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ

“Kim izzeti istiyorsa, artık bütün izzet Allah’ındır. Güzel söz O’na yükselir, salih amel de onu yükseltir...”⁴²⁷ İzzet ve şeref gibi üstün değerlerin yegane sahibi Allah’tır ve kişiye en üstün makamları kazandırabilecek tek şey, salih olan yani ‘ihlâs ve samimiyetle Allah’ın rızasına uygun yapılan amellerdir.

Kur’ân, makam sahibi olma isteğini değil bu isteğin nedenini eleştirmektedir. Zira Allah’ın rızasını kazanmada bir vesile olabilecekse bu isteğin yadırganacak ve eleştirilecek bir tarafı yoktur. Nitekim Kur’ân’da makam sahibi olmayı isteyen bazı peygamberler zikredilir. Onların ortak noktaları ise bu makam ve mevki hak dini tebliğ etmeleri için istemiş olmalarıdır. Hz Süleyman “*Ey Rabbim! Beni bağışla Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin! dedi.*”⁴²⁸

Bazı kaynaklarda⁴²⁹ Hz. Süleyman’ın duasında talep ettiği şey, o zamana kadar görülmemiş bir maddi zenginlik olarak yorumlanmaktadır. Hatta bu hususta bazı rivayetler de zikredilmektedir.⁴³⁰ Ancak ayet siyak-sibak açısından değerlendirildiğinde Hz.Süleyman (as)ın talebinin maddi yönde olmadığı yönündedir. Kanaatimizce bu hususta en isabetli değerlendirmeyi Seyyid Kutup ve onun gibi düşünenler⁴³¹ yapmaktadır.

Seyyid Kutup’a göre; “Hz. Süleyman’ın bu duasının en güzel yorumu bencil bir istekte bulunmadığıdır. O bununla mucize şeklinde gerçekleşen özel bir nimet istemiştir. Böylece onun istediği niteliktir, nicelik değildir. Bu dua ile O, belli bir özelliği olan ve kendisinden sonra gelecek olan tüm iktidarlardan farklı bir hakimiyet istemiştir. Bu hakimiyetin belirlenmiş bir karakteri vardır. Bu, insanların tanımadığı, görmediği, alışmadığı türden bir hakimiyettir.”⁴³² Nitekim ayetin devamından da Hz. Süleyman’ın istediği bu hakimiyetin ne türden olduğunu çıkarabiliriz: “*Biz de rüzgarı onun buyruğuna verdik. Rüzgar, onun emriyle dilediği yere hafif hafif esirdi.*”⁴³³

Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi Hz. Yusuf da makam ve mevki talebinde bulunmuştur. Kral, “*Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım*”, dedi. Onunla konuşunca dedi ki: “*Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin.*” Hz. Yusuf da “*Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim*” dedi. Böylece Yusuf’a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkan ve iktidar verdik.”⁴³⁴ Allah, Hz. Süleyman’da olduğu gibi Hz. Yusuf’un da bu yöndeki duasını kabul ederek bu peygamberlerin risalet görevini yerine getirmelerine yardımcı gücü ve iktidarı nasip etmiştir. Onlar da Allah’tan aldıkları bu güç sayesinde üzerlerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmişlerdir.

⁴²⁶ en-Nisâ 4/31.

⁴²⁷ Fâtır 35/10.

⁴²⁸ Sâd 38/35.

⁴²⁹ el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kur’ân*, XV/204.; İbn Kesir, *Tefsîtu'l-Kur’âni'l-Azîm*, VII/68-73.

⁴³⁰ Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur’an*, V/73-76.

⁴³¹ Bkz: er-Râzi, *Mefâtihi'l-Gayb*, XIII/194.; Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-Münir*, XII/205.; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, X/5168-5169.

⁴³² Kutup, *Fî Zilâl-il Kur’an*, VIII/547.

⁴³³ Sâd 38/36.

⁴³⁴ Yusuf 12/54-56.

Kur'ân, bu hususta eleştirilerinin bazılarını da kıssalar aracılığı ile yapar. Geçmişte yaşamış kavimlerin yaşadıkları olayları eleştirel bir dille naklederek, kıyamete kadar güç-iktidar ve makam-mevki isteğinin bireysel olduğu kadar toplumların helak olma sebeplerinden biri olacağına dikkat çeker.⁴³⁵ Geçmişte bu hataya düşerek kendi sonlarını hazırlayan kavimlerden biri Âd kavmidir.

"Kur'ân'ın ifadesiyle Ad milleti gelişmiş bir uygarlık kurmuş⁴³⁶ ama sahip olduğu nimetlerin değerini bilememiş, tersine gurur ve kibre kapılmış, putlara tapmış, insanlara zulmederek haddi aşmış, taşkınlık ve azgınlığı çoğalmıştır. Artık hak, hukuk tanımaz hale gelmiştir. Zamanın geçmesiyle servet, her türlü imkan ve rahatlık arttıkça büyükmelerine, neticede büyüğün kim olduğunu tanımamalarına veya unutmalarına neden olmuştur."⁴³⁷

فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ

"Âd kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, 'Bizden daha güçlü kim var? demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim ayetlerimizi inkar ediyorlardı."⁴³⁸

Fussilet suresinde geçen ve Âd kavmi ile alakalı pasajın içerisinde yer alan bu ayeti kerime bizlere, Âd kavmi insanların nasıl bir psikolojiye sahip oldukları hakkında ipuçları vermektedir. Âd kavmi, kalabalık ve güçlü bir toplumdur. Muasır medeniyetler arasında en ileri seviyede olanlardan biriydi. Ancak onlar, sahip oldukları bu maddi imkanları bir üstünlük sebebi olarak algıladılar. Güç ve iktidar hırsı kalplerinde öylesine yer etmiş ve bu gücün kaynağı olarak gördükleri dünyada bir eşi daha bulunmayan sağlam yapılarına öylesine güveniyorlardı ki, hiç bir felaketin onları tarumar etmeye güç yetiremeyeceğine inanıyorlardı. Bu yanlış ve sapkın inanç onların peygamberlerini yalanlayıp engellemesine neden oluyordu. Neticede ne sahip oldukları güçlü iktidarın ne de övünüp üstünlük tasladıkları dünyalık ganimetlerin bir faydasını göremediler:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَأَثَرًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أُغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

"Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha ileri idi. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemişti."⁴³⁹ "Kendilerinden öncekilerin" geçmiş ümmetlerin geriye bıraktıkları izlerini görsünler diye "akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için yeryüzünde dolaşıp, bakmadılar mı? Onlar, bunlardan" sayıca "daha çok kuvvetçe de yerlerinde eserleri itibari ile de daha güçlü ve daha çetin idiler; ama kazandıkları şeyler" inşa ettikleri yapılar, mallar, sahip oldukları çocuklar ve onlara tabi olan kimseler "onlara fayda vermedi."⁴⁴⁰ Nihayetinde de onları helak olmaktan kurtaramadı.⁴⁴¹ Kur'ân Âd kavminin nezdinde, iktidar sahibi olma ve mülk sahibi olmanın toplumlar üzerinde oluşturduğu

⁴³⁵ "Kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için, yeryüzünde gezip, dolaşmadılar mı? Onlar bunlardan daha çok, kuvvetçe de, yerlerinde eserleri itibari ile de daha güçlü ve daha çetin idiler. Ama kazandıkları şeyler onlara fayda vermedi." el-Mü'min 40/82.

⁴³⁶ Bkz: eş-Şuarâ 26/133-134.

⁴³⁷ Mustafa Cora, *Kur'an'da Âd Kavmi*, International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 3, p. 109-134, March 2013, s: 126.

⁴³⁸ Fussilet 41/15.

⁴³⁹ el-Mü'min 40/82.

⁴⁴⁰ el-Kurtûbî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV/335.

⁴⁴¹ Bkz: Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'ân*, VIII/656.

menfi etkiler sebebiyle şımararak enaniyet ve kibre kapılma tehlikesine karşı bütün insanları uyarmaktadır.

Sonuç olarak her işte Allah'ın rızasını gözetmenin unutulup Allah'a yakınlaşmak için bir araç olması gereken unsurlardan olan makam-mevki ve güç-iktidar insan için ancak bir sanal üstünlük kaynağı olabilir. Bu sanal üstünlük kurgusu ise insanlar için imtihandan ziyade bir araç değildir. İnsan, bu imtihanı kazanmak vasıtasıyla ise hakiki manada bir üstünlüğe ulaşabilir.

4.7. Sosyal Statü İle Üstün Olma Düşüncesi

Statü; bir kimsenin, bir kurum veya bir toplum içindeki durumu⁴⁴² olup, insanların birbirlerine karşı konumlarını belirlemede kullanılan bir kavramdır. Toplumsal statüyü genel olarak "kazanılmış statü" ve "verilmiş statü" olarak ikiye ayırabiliriz. Kazanılmış statü, bireyin çalışıp gayretinin neticesinde elde ettiği statü; verilmiş statü ise bireyin dünyaya gelmesiyle sahip olduklarıdır. Kişinin istidat ve yetilerine bakılmaksızın cinsiyet, aile ve ırk gibi kavramlara bakılarak verilenlerdir.

İnsanlar, toplum içerisinde birden çok statüye sahip olabilirler. Örneğin öğretmen olan bir kadın; evde ailesinin içerisinde eş ve anne, işyerinde öğrencilerinin karşısında öğretmen, mesai arkadaşlarının karşısında meslektaş, eğer akademik çalışmalarına devam ediyorsa da hocalarının karşısında öğrenci konumundadır. Bütün bu konumları çalışarak elde etmiştir.

Gerek verilmiş statü gerekse kazanılmış statüler olsun tarihten iktibas ettiğimiz örnekler bize bu durumun suistimale son derece açık bir husus olduğunu göstermektedir. Verilmiş statüyü son haddine kadar menfaatleri için kullananların en müşahhas örnekleri Yahudi ve Hindu toplumlarıdır. Harari Yuval Noah'ın, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* adlı kitabında yer alan ifadelerinden, Hinduların yaşam tarzının temelindeki statü farklılıkları arasında bulunan uçurumu anlayabiliriz:

Hindu toplumunda yeni bir meslek veya bir insan grubu ortaya çıktığında, meşru bir yer edinmek için bir kast olarak tanınmak zorundaydı. Bir kast olarak tanınmayı başaramayan gruplar, kelimenin tam anlamıyla dışlanır ve bu çok katmanlı toplumda en alt seviyede bile barınamazlardı. Dokunulamayanlar olarak bilinen bu gruplar, diğer herkesten uzakta ve çöplükleri karıştırmak gibi insanlık onuruna aykırı koşullarda yaşamak zorundalar idi. En alttaki kastın üyeleri bile onlarla kaynaşmaz, yemek yemez, onlara dokunmaz ve onlarla kesinlikle evlenemezlerdi. Modern Hindistan'da demokratik yönetimin bu tip ayrımları ortadan kaldırmaya ve Hinduları kastların karışmasının kirlilik yaratmayacağına ikna etmeye yönelik tüm çabalarına rağmen, evlilik ve iş bulmak gibi meseleler hala kast sisteminden ciddi biçimde etkilenmektedir.⁴⁴³

Yahudi toplumlarında da daha önce değindiğimiz gibi verilmiş statü olarak ırkçılığa dayanan bir üstünlük kompleksi hakimdir.⁴⁴⁴ Bunların arasında da tıpkı Hindulardaki kast sistemini anımsatan sosyal statüleri ile üstünlük taslayan bir kesim bulunmaktadır. Kur'an'da mele⁴⁴⁵ olarak adlandırılan bu kişiler toplumun elit tabakasını oluşturan ve sahip oldukları statüyü kullanarak pek çok yaptırıma mukadder olduklarını düşünen kimselerdir. Halbuki Allah'ın nazarında insanlar arasında hukuki

⁴⁴² Bkz: *Türkçe Sözlük*, "statü" md.

⁴⁴³ Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, s.146.

⁴⁴⁴ Konuyla ilgili izahları "nesep ve soy" başlığı altında yapmıştık.

⁴⁴⁵ Bkz: el-Âraf 7/75, 88, 90, 109, 127; Hûd 11/27; el-Mü'minun 23/24, 33, 46.

bir eşitlik söz konusudur. Bu yüzden toplumların ileri gelenleri, zayıf konumdaki insanlarla eşit seviyede olmayı kabullenemedikleri için üstünlük taşıyor ve Allah'a iman etmeyi reddediyorlardı. Bu sebeple: *"Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiğinde 'Biz hiç, sefihlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz! derler."*⁴⁴⁶

İnsanların sahip olduğu ve nev'i farklı olsa da götürdüğü sonuçlar bakımından eşitsizliklere sebep olan unsurlar arasından, statü sahibi olmak hususu, sadece belirli toplumları ilgilendiren bir konu değildir. "Kur'ân'ın nüzül sürecine baktığımızda da elde edilen statüleri başkalarına karşı kullanan, kimi nesebine ve soyuna güvenen, kimi mal-mülk ve servetine güvenen, kimi mevki ve makamına güvenen pek çok şahıs gözümüze çarpmaktadır. Vahyin inmeye başladığı dönemde büyüyen Mekke ticaretini ellerinde tutan müteşebbislerin ferdiyetçi ve kibirli bir hale gelmeleri; zenginlik ve onun verdiği gücün hemen hemen bütün olayları kontrol ettiği düşüncesine kapılmaları ve sonunda da birçoğu kabile reisi olan bu insanların, kabile reislerinin geleneksel görevi olan zayıf ve kimsesiz insanlara bakma işini ihmal etmeye başlamaları Kur'an'ın ilk inen kısımlarında açıkça yansımaları bulmaktadır."⁴⁴⁷ Onların bu müstekbir tavırları aynı zamanda vahye karşı da olumsuz tavır almalarına ve birçoğlarının bir tek Allah'a kul olmaya yanaşmamalarına neden olmaktadır."⁴⁴⁸

"Mekke putperestleri genellikle sayılarının çokluğuna, maddi güçlerine, sosyal statülerine güvenerek şımarıp azgınlaşırlar; peygamberler ve diğer müslümanlar karşısında inkarcı, alaycı ve baskıcı bir tavır takınırlar; bir gün müslümanlara mağlup olacaklarına ihtimal bile vermezlerdi."⁴⁴⁹ Sahip oldukları statüyü bozmaya kalkışacak her düşünce, eylem ya da şahıs, onlar için bertaraf edilmesi gereken bir tehlike mesabesindeydi.

Sahip olunan sosyal statülerin insanlar arasında ehemmiyet teşkil etmesinin yanlış olduğunu dile getiren Mevdûdi bu hususu şu sözlerle dile getirmektedir: "Bir toplumda yaşayan insanlar arasındaki sosyal farklılıklar izâfidir, bunun ötesinde bütün müslümanlar eşittir. Bir müslümanı diğer müslümandan ayıran fark takva derecesidir ve bu da toplumun üst sınıflarının tekelinde değildir. Müslüman bir cariye'nin ahlak ve iman yönünden üst seviyeye mensup bir aileden gelme hür bir kadından daha üstün olması mümkündür."⁴⁵⁰

Toplumları oluşturan insanların her birinin aynı konum ve statüye sahip olmasını beklemek gerçeklikten uzak hayali bir kurgudan ibarettir. İnsanların farklı farklı statülere sahip olmaları eşitlik ve adalet ilkelerine aykırı bir durum değildir. Bilakis toplumsal düzenin sağlanabilmesi ve de sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için olması gereken budur. Her toplumda bir yönetici kesim bir de yönetilen kesim olmalıdır. Nitekim Kur'ân'da da toplumsal düzendeki bu işleyişe işaret eden ayetler karşımıza çıkmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

"Ey İman edenler Allah'a itaat edin! Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/13.

⁴⁴⁷ Bkz: el-Müddesir 74/44; el-Fecr 89/17-18; el-Leyl 92/8; Hümeze 104/1-3; el-Mâun 107/1-3.

⁴⁴⁸ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s.245.

⁴⁴⁹ DİB, *Kur'an Yolu Tefsiri*, IV/681.

⁴⁵⁰ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/348-349.

ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlu'ne arz edin. Bu daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."⁴⁵¹

Netice itibariyle verdiğimiz örneklerden yola çıkarak şu sonuca varabiliriz. Kur'ân'ın eleştirilerinin hedefinde elde edilmiş veya verilmiş statülere sahip olan insan değil, bu statüyü kullanarak insanları hor ve hakir gören, daha önce örneklerle izah ettiğimiz gibi firavunlaşan bir insan vardır.

4.8. Bazı İnsanlara Temelsiz Üstün Nitelikler Vehmetme

"Kur'an Allah'ı bir tek ilah olarak tanıma ve sadece O'na kulluk etme esasını yerleştirmek için insanlığın içine sürüklendiği batıl uluhiyyet anlayışlarını ortadan kaldırmaya büyük önem vermiştir. Allah'tan başka varlıklara kulluk, her şeyden önce Allah'a ait sıfatlardan bir kısmını onlara vermekle başlar. Allah'a ait sıfatları bir başkasında da görmek, bazen o varlığa ilahlık pâyesi vererek olduğu gibi, bazen de açıkça kendisine ilah nazarıyla bakılmaksızın gerçekleşebilir."⁴⁵²

İnsanları mabud mertebesine yükseltecek kadar yüceltmek Kur'an'ın en büyük eleştirilerinden biridir. Öyle ki bu kişiler Allah'a şirk koşanlar olarak nitelendirilir. Bunlar, ister Allah ile eşit tutulsun⁴⁵³, ister Allah'la yakınlık kurmak için⁴⁵⁴ ya da şefaath beklentisiyle⁴⁵⁵ araçlar olarak görülsün fark etmez. Kur'an, bunların tamamını Allah'ın uluhiyyetine karşı yapılan birer darbe olarak görür. Bu eylemleri de şirk olarak değerlendirir:

"Onları tümüyle (mahşere) toplayıp da Allah'a ortak koşanlara "Nerde size yardım edecek sanıp şirk koştuklarımız?"⁴⁵⁶

Geçmişten bugüne baktığımızda kendisinde üstün nitelikler olduğu iddiasıyla Allah'a ait sıfatların yüklenildiği insanlar genelde peygamberler, dini önderler ve kanaat önderleridir. Elbette ki hiç bir peygamber bu iddiayla insanların karşısına çıkmamıştır: *"Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz."⁴⁵⁷ Bilakis insanlar onlara bu uluhiyyet vasfını yüklemişlerdir.*

Allah'ın birer rehber olmak üzere seçtiği kişilerin rab edinilerek, oldukları konumların çok üzerine çıkarmak suretiyle ilahi vasıflar yüklemelerinin en bariz örneklerini hıristiyanlarda görüyoruz. Bu yüzden Kur'an'ın bu yöndeki eleştirilerinin hedefinde de ilk etapta hıristiyanlar vardır: Onlar, Hz. İsa'yı öylesine yücelttiler ki sonunda O'na tanrısal özellikler atfettiler. Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah ile eşit tutmalarına karşılık Kur'an şöyle cevap verir:

"De ki: Ey ehl-i kitap!Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim;O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi rabler edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: şahit olun ki biz müslümanlarız, deyiniz."⁴⁵⁸

Hıristiyanların peygamberlerine verdikleri beşer üstü bir konumun benzerini müslümanlar arasında da görmekteyiz. Kur'an'ın bütün uyarılarına rağmen

⁴⁵¹ en-Nisâ 4/59.

⁴⁵² Pak, Kur'an'da Kulluk, s.129.

⁴⁵³ Bkz: el-En'am 6/150; eş-Şu'ara 26/98.

⁴⁵⁴ Bkz: ez-Zümer 39/3.

⁴⁵⁵ Bkz: Yunus 10/18.

⁴⁵⁶ el-En'am 6/22.

⁴⁵⁷ Âl-i İmran 3/79.

⁴⁵⁸ Âl-i İmran 3/64.

müslümanlar da Hz. Muhammed'in beşeri yönünü reddeden bir anlayış sergileyerek daha önce hıristiyanların düştüğü bu hataya düşmüşlerdir.⁴⁵⁹ Oysa Allah mü'minleri bu hataya düşmekten korumak için sigorta niteliğinde ayetler indirmiştir.⁴⁶⁰ Örneğin Fussilet suresi 6. ayette Hz Muhammed'in de tıpkı diğer insanlar gibi olduğu hususuna vurgu yapılmaktadır:

*"De ki; 'Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilahınızın yalnızca bir tek ilah olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!"*⁴⁶¹

Dini anlatma, dini metinleri yorumlama ve hayata aktarma, bu metinler doğrultusunda insanların ihtiyaç duyduğu konularda hükümler bina etme görevi peygamberlerden sonra dini önderlere geçmiştir.

Bu görevi üstlenmiş olan din önderleri bazen, sadece ilmi üstünlükleriyle değil, Allah ile olan ilişkilerinde de kendilerini farklı görerek ya da başkaları tarafından öyle görülerek diğer insanlardan üstün bir konuma konmuşlardır. Bu anlayışa göre bu din önderleri yalnızca "din bilgini" değil aynı zamanda din adına yetkili "din adamı"dırlar.

*"Onlar hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'tan başka rabler edindiler. Oysa onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emrolunmuştu. O'ndan başka tanrı yoktur. Allah koştukları ortaklardan münezzehtir."*⁴⁶² Kur'an yahudi ve hıristiyanların dini önderlerine verdikleri bu kutsiyeti kesinlikle reddederek bunların tamamen beşeri kaynaklı olduğunu bildirir.⁴⁶³ Beşeri olana beşer üstü özellikler hamleden hıristiyan ve yahudiler Allah'ın af ve günahları bağışlama görevini papaz ve hahamlarda görmektedirler. Yine hıristiyanlık tarihi helal ve haramları değiştirme ile sonuçlanan konsillere şahit olmuştur.⁴⁶⁴

İslamın tevhid inancını korumak için tedbirler alması ve sınırlar koymasına rağmen aradan yıllar geçtikten sonra çeşitli nedenlerle İslam toplumunda tevhid ilkesi ile örtüşmeyen yönleri bulunan bazı oluşumların meydana geldiğini görüyoruz. Bu oluşumların en önemlilerinden birisi de şüphesiz ortaya çıkış amacından gittikçe uzaklaşan, sonraları felsefesi ve uygulamalarıyla tasavvuf adını alan mistik olgudur. Hristiyanlık ve yahudilikteki din adamlarına yüklenen ilahi vasıfların açıkça beyan edilmesi kadar olmasa da islam dünyasında tasavvuf alanında şeyh denilen tasavvuf önderlerine yüklenen bazı vasıflar da Kur'an ile çelişmektedir.

Şeyhe itaat ve güvenin tartışmaya kapalı olduğuna inanan tasavvufçular, aksini düşünenlerin imanlarını bile sorgulamaktadırlar. Onlara göre şeyh asla yanılmaz, onun her sözünde ve her işinde Allah'ın muradı ve rızası yatar. Bunu sorgulamak ve yargılamak kesinlikle mümkün değildir. Oysa Kur'ân Peygamberlerin bile hataya düştüğü anlardan ve bu yüzden Allah'tan af ve mağfiret istemelerinden söz eder.⁴⁶⁵

Tasavvuf ehlinde bazı kesimlerin İslamın sırat-ı müstakim çizgisinden en fazla saptıkları konulardan biri olan şeyh dedikleri insanlara üstün özellikler tanıma, şeyhlerinin beşer üstü denebilecek bir takım güçlere sahip olduklarına inanmalarındır. Bununla birlikte mürit dedikleri kişinin de her türlü izzet ve şahsiyetini yok edecek ve

⁴⁵⁹ Hz. Peygambere insanüstü özellikler verme çabalarıyla ilgili bkz: Musa Bağcı, *Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Çabalara Eleştirel Bir Yaklaşım*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.I, Diyarbakır 1999.

⁴⁶⁰ Bkz: Bakara 2/151; Âl-i İmran 3/164; el-En'am 6/50; el-Furkan 25/7.

⁴⁶¹ Fussilet 41/6.

⁴⁶² et-Tevbe 9/31.

⁴⁶³ Bkz: el-Hadid 57/27.

⁴⁶⁴ Bkz: Aydın Mülayimov, *İslam'ın Din Adamlarına Bakışı*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:6, 2015, s.217-238.

⁴⁶⁵ Bkz: el-Araf 7/23; el-Enbiya 21/87; Sâd 38/24; el-Mü'min 40/55.

zelil bir hayat yaşamaya götürecektir bir anlayış taşıyıcılarıdır. Bu anlayışa sahip tasavvufçular, şeyhin karşısında müridin zelil, dilini yutmuş, iradesiz ve düşüncesiz, gassalın elinde bir cenaze gibi olmasını şart koşmaktadırlar. Bu alçaltıcı kulluğu da müridin şeyhine bağlılığı, sevgisi ve itaati, hatta kutsi makamlara yükselişinin alameti saymaktadırlar. Şeyhi karşısında insan, izzet ve şahsiyetiyle yaşayan ve ölü gibi olmayan müridlerin helak olacaklarını ve manevi makamlarda yol alamayacaklarını telkin ederler.⁴⁶⁶

Kur'ân'da peygamberlere bile verilmemiş yetki ve imkanların tasavvuf kültüründe şeyhlere münhasır olduğunu görüyoruz. Örneğin şeyhlerin kıyamet günü müridlerini kuşatacağı ve onları cehenneme girmekten kurtaracağı inancı tasavvuf ehli arasında en yaygın olan görüşlerdendir. Oysa Allah hesap günü kimsenin kimseye bir fayda sağlayamayacağını ve her insanın yaptıklarının karşılığını kesinlikle tam olarak göreceğini ayetlerle bize bildirir. İnsanları bu tür bir hataya düşmekten korumak için defalarca kez uyarılarda bulunmuştur.⁴⁶⁷

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ

"O gün kimse kimseye bir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk yalnız Allah'ındır."⁴⁶⁸

Tasavvuf ehlinin dünyasında şeyhlik mertebesini oluşturan ve diğer insanlardan daha üst makamlara taşıyan sebepler; şeyhinin Allah ile doğrudan iletişim kurduğuna inanmaları, gayb aleminden haberdar olmaları ve bunları da keşf ve ilham yolu ile yapmalarına inanmalarıdır. Bütün bu vasıflar onları müridlerinden ve de diğer insanlardan daha üst mertebelere taşımaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki Allah ile doğrudan iletişim kurma yolu vahiy aracılığı ile gerçekleşebilmektedir. Allah vahiy kanalı ile insanlarla iletişimi Rasuller vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Nübüvvet silsilesinin son halkası da Hz. Muhammed'dir. Yani vahiy ile iletişim şekli son elçi Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte son bulmuştur. Oysa İslam dünyasında tasavvuf fikri ve yayılması Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmıştır.

Şeyhlerin gayb aleminden haberdar olma ve bu hususlardan haberler verebildiklerini düşünmek de son derece yersiz ve dayanaksızdır. Bunun mümkün olamayacağına dair pek çok saik, ıspat ve ayet mevcut iken, aksini düşünmemizi sağlayabilecek tek bir delil bulamayız. Nitekim Kur'ân gayb ile ilgili bilgilerin yalnızca Allah'a ait olduğunu bildirir.⁴⁶⁹ Rasulullah'ın da bu hususu teyit ettiği şu olay nakledilir: Ashabdan Osman İbn Maz'un'un vefatı sırasında Rasulullah ile beraber onun başında bulunan muhterem bir kadın sahabe Osman için "Allah'ın sana ikramda bulunduğuna şahadet ederim" der ve şahadette bulunduğunu söyler. Bunu gören Rasulullah, kendisini uyararak gerçeği gösterir ve şöyle buyurur: "Allah'ın ona ikram ettiğini ne biliyorsun? Ben onun için hayır umarım. Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ın Rasulüyüm, ama bana yarın ne yapılacağını bilmiyorum."⁴⁷⁰

İlk dönem müelliflerinden biri olan es-Sarrâc tasavvuf klasiklerinden biri olarak bilinen eseri Kitâbü'l-Lûma'da tasavvuf önderleri için şu çarpıcı tanımı yapar:

"Yeryüzü Allah'ın hüccetleriyle kâim olan kişilerden mahrum kalmaz.. Böylelerinin sayısı azdır ama değerleri pek yücedir."⁴⁷¹ Tasavvuf psikolojisinde şeyh

⁴⁶⁶ Bkz: İbrahim Sarmış, *Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yayınları, İstanbul 2014, s.420.

⁴⁶⁷ Bkz: el-Bakara 2/48; Yunus 10/18; el-En'am 6/51; el-Araf 7/188.

⁴⁶⁸ el-İnfitar 82/19.

⁴⁶⁹ Bkz: el-En'am 6/59; Yunus 10/20; Hûd 11/123; el-Kehf 18/26; en-Neml 27/65.

⁴⁷⁰ Buhari, Cenaiz 3, Şehadet 30.

⁴⁷¹ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc, *Kitâbu'l-lüma' fi't-tasavvuf*, ed. R. Nicholson, Londra 1914, s.380.

kavramı ile sadece yüce şerefli, değerli gibi vasıflarla nitelendirilmekten öte sıradan insanların asla ulaşamayacağı özel lütüf ve nimetlere vakıf olmuş kişiler kast edilmektedir. Bu kişilerin Allah tarafından seçilmiş ve pek çok üstün nitelikle yaratılmış olduklarına inanılır. Meşhur müfessirlerimizden biri olan Hamdi Yazır İnsan suresi 21. ayetin tefsirini yaparken tasavvuf önderlerinden biri olan Bayezid-i Bestâmî'nin görüşlerine yer vererek bu hususu tasdik etmiştir:

*“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”*⁴⁷² Bayezid-i Bestâmî'ye bu ayeti sormuşlar: Demiş ki: “Allah onlara tertemiz bir şarap sundu. Onlardan başka şeyin sevgisini temizledi.” Sonra da şöyle demiş: Yüce Allah'ın bir şarabı vardır ki onu kullarının en faziletli için saklamıştır. Bu şarabı onlara doğrudan doğruya kendisi içirir. İçtiler mi coşarlar, coştular mı uçarlar, uçtular mı ererler, erdiler mi ayrılmazlar. *“Onlar; Sadakat meclisinde, kudreti sonsuz bir hükümdarın huzurundadırlar.”* (Kamer 54/55)⁴⁷³

Velî olarak isimlendirdikleri bu kanaat önderleri hakkında hakim olan görüş şöyledir:

Allah velîleri bu aleme valiler olarak seçmiş ve onlara çeşit çeşit keramet gösterme lütfunda bulunmuştur. Veliler, Hakikatin kanıtıdır. Onların yüzü suyu hürmetine gökten yağmur yağar, onların yaşamlarının saflığının hatırına yerden bitkiler fıskırır. Bunların içinde dört bin kişilik bir veli topluluğu vardır ki bunlar gizlidirler, hiç kimse onları tanımaz, hallerindeki mükemmelliği bilmez. Bunlar her hâl ü kârda hem kendilerinden hem de halktan mestûrdurlar...Allah'ın dergahında bulunan velilere gelince; bunların üç yüzüne gelince ahyâr denir, kırkına abdâl ya da gavs adı verilir. Bütün bunlar yek diğerini tanırlar ve yapılacak işler hususunda bazıları diğerlerinin iznini alırlar.⁴⁷⁴

Allah'a yakın olduğuna inandıkları seçkin kişilerin bu kanaat önderleri olduğunu düşünenlere Kur'ân şöyle cevap verir:

*“De ki: ‘Allah’a ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan kimse var mı? De ki: ‘Hakk’a Allah iletir.’ Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır yoksa, iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?”*⁴⁷⁵ Ayet-i kerimenin de işaret ettiği Allah'tan başkasının rehberliğini kabul etmek kesinlikle yasaklanmıştır. Bu sebeple Allah, Fatiha suresinde bize, *“Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet!”* diyerek kendisine dua etmemizi öğütlemiştir. Şu halde insanın hayatını hatta insan olarak varlığını anlamlı kılan bu temel amaca ulaşma hususunda kendisine hiçbir şey kazandırmayan sıradan varlıkları izlemesi ona yaraşmaz. Sonuç olarak Allah, yaratıcı güç olarak bir olduğu gibi kendisine kulluk edilmeye layık olması bakımından da ortaksızdır, birdir. Bu inanca da ulûhiyet tevhidi denilmektedir.⁴⁷⁶

Tasavvuf kültüründe ve şeyh-mürîd sisteminde mürîdin şahsiyeti olabildiği kadar yok edilmesine karşın şeyh yüceltilmekte, kutsallaştırılmakta ve kendisine bir nevi tanrısal özellikler verilmektedir. Tarihi-sosyal süreçte şeyhler ve kanaat önderleri mevcut rollerinin ve fonksiyonlarının yanı sıra yönetme, hükmetme gibi yeni roller de

⁴⁷² el-İnsan 76/21.

⁴⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/469.

⁴⁷⁴ Paul B. Fenton, *Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliya Hiyerarşisi*, (çev. Salih Çift), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI/II, 2007, .s: 379.

⁴⁷⁵ Yunus 10/35.

⁴⁷⁶ Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz: *Kur'an Yolu*, III/100-101.

üstlenmişlerdir.⁴⁷⁷ Tasavvuf Edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Ahmed Eflâki Menâkib'ül-Arifin adlı eserinde tasavvuf ehlinin zihnindeki şeyh kavramını anlamamıza yarayan şu ifadelere yer verir: "Sultan Veled buyurdu ki: Bir gün babam medresede bilgiler saçıyordu. Bu arada: Gerçek mürid, kendi şeyhinin herkesten üstün olduğuna inanan kimsedir (dedi). Öyle ki bir adam Beyazid'in müridlerinden birine: 'Şeyhin mi büyük Ebu Hanife mi? diye sordu. Mürid: 'Şeyhim' dedi. Sonra, 'Ebu Bekir mi büyük senin şeyhin mi? diye sordu. O yine, 'şeyhim' diye cevap verdi. (Nihayet) o, birer birer bütün sahabeyi saydıktan sonra 'Muhammed mi büyük senin şeyhin mi?' dedi. Yine, 'şeyhim büyüktür', dedi. En sonunda 'Tanrı mı büyük senin şeyhin mi?' diye sordu. Mürid: 'Ben tanrıyı benim şeyhimde gördüm, şeyhimden başka bir şey tanımam, hep onu tanırım" dedi.

Başka bir müridten de "Tanrı mı büyük, yoksa senin şeyhin mi?" diye sordular. Oda bu iki büyük arasında hiçbir fark yoktur", dedi. Ariflerden biri de: 'Bu iki büyükten daha büyük biri lazımdır ki, bu farkı ortaya koysun.' demiştir." Bunun devamında da şu şiiri naklediyor:

"Tanrı görünmediği için peygamberler onun naibi (vekili) olmuşlardır. Hayır hayır. Böyle de değil. Bu naible naibin naibliğinde bulunduğu kimseyi birbirinden ayırmak ne çirkin şeydir? Burada ikilik yoktur."⁴⁷⁸

Yukarıda verdiğimiz meşhur tasavvuf eserlerinde Tanrı=Şeyh düşüncesinin hakim olmaya başladığını görmekteyiz. Alenen şirk olan bu durum belki açıkça pek sık dile getirilmiyor. Ama yapılan uygulamalara baktığımızda tasavvufçuların, bu görüşü bazen bilinçli olarak bazen de bilinçsizce farkında olmadan benimsediklerine şahit olmaktayız. Halbuki Kur'ân Allah ile müsavi tutulan her şeyin insanı mahvedeceğini söylemektedir:

"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!"⁴⁷⁹

"İslam tasavvuf kültüründe şeyh, gavs kutup, veli kavramlarına yüklenen bu sapkın ve yanlış inanışlar Yahudi mistisizminde bir adım daha ileri taşınmış ve bu kanaat önderleri tanrı ile bir tutulmamış, Tanrı'nın bile akıl danıştığı istişarede bulunduğu şahıslar konumuna yükseltilmiştir. Yahudi kaynaklarında şöyle geçer: 'Saddik'in manevi gücü o kadar büyüktü ki şuna inanılırdı: 'Saddîq gözêr we-haqâdôsh bârûkh hû' meqayyem', yani veli karar verir (buyurur) Allah yerine getirir."⁴⁸⁰

"Tarikatların ortaya çıktığı VI-VII/XI-XIII. yüzyıllarda pirlerin ve şeyhlerin Allah'a yaklaşmak için vasıta kabul edildiği görülür. Onlara göre irşad makamındaki şeyhin diri ya da ölmüş olması arasında fark yoktur. Oysa Kuran ve Sünnet'i anlayan ve hayatlarına mihver yapan insanlar için herhangi bir vasıta veya aracıya ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'ân ve Sünnet'in rehberliğinde akıl ve düşüncelerini kullanarak kendi rotalarını çizebilirler."⁴⁸¹

Peygamber döneminde müşriklerin düştükleri hatalardan biri olan tanrılarını birer aracı ve ahirette onlar için birer kurtarıcı konumunda şefaathçi olduklarını

⁴⁷⁷ Bkz: Tahir Pekasil, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, İstanbul 2012, s.143.

⁴⁷⁸ Ahmed Eflâki, *Menâkibu'l-Arifin*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, 1/310-311.

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/165

⁴⁸⁰ Fenton, *Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliya Hiyerarşisi*, s.387.

⁴⁸¹ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Tasavvufi Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile*, Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 1999, s.40.

düşünceleri, tasavvufçuların da düştüğü hatalardan biridir. Kur'ân çok açık ve net bir şekilde bu yanlışlığa düşenleri ikaz etmektedir:

“Allah’ı bırakıp kendilerine ne zarar ne fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim için şefaathçılarımızdır.” diyorlar. De ki “ Siz Allah’a göklerde ve yerde O’nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!?” O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.”⁴⁸²

Özetle tasavvuf kültüründe ortaya çıkan ve kemikleşmiş bir inanca dönüşmüş olan ulaşılamayan, şefaath ve kurtarıcı gibi özellikleri bulunan, bütün insanlardan hatta yaratılmış pek çok varlıktan da daha üstün ve yüce olduklarına inanılan şeyh kültürü, tıpkı hıristiyanların ve yahudilerin ruhbanlık sınıfı olarak ortaya çıkardıkları anlayışa benzeyen, Kur'ân ve sünnetle kesinlikle örtüşmeyen bir anlayıştır. Bilakis bu inanışa sahip olanların şirke düştüklerini düşünmemize sebep olan örnekleri yukarıda vererek konunun anlaşılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmayı hedeflemekteyiz.

⁴⁸² Yunus 10/18.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkçe karşılığı belirli bir alanda birinin diğerlerine göre daha üst düzey olduğunu ifade etmek olan üstünlük lafzı zamanla toplumumuzda daha farklı şekillerde değerlendirilmeye başlanmıştır. İnsanlar arasında mukayyet alanlar arasındaki farklılığı ifade etmesi gereken kelimeyiz, insan olma açısından birini diğerinden üstün tutmak şeklinde anlaşılmaya başlanmıştır. Allah, İnsanları birbirinden farklı özellikte ve donanımda yaratmıştır. Bunun dışında imtihan vesileleri kılmak üzere dünyada kimini kimine göre maddi olanaklar açısından da farklı nimetlere vâkıf eylemiştir. Ancak gerek yaratılış açısından gerekse sonrasında insanlara sunulan bu farklılıklar, kimseyi bir diğerinden daha üstün olarak değerlendirmemize sebep olamaz. Çünkü her farklılık üstünlük anlamına gelmez. Örneğin mevki konusunda bir insanın diğer bir insandan daha fazla imkâna sahip olması onu diğerinden daha üstün yapmaz. Sadece mevki konusunda daha iyi bir konumda olduğu gerçeğini ortaya koyar.

Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ve bizim tespit ettiğimiz, üstünlük olarak algılanabilecek kelimeler şunlardır: fadl, ıstıfa, hayr, ref, derace, kerem ve fevk'tir. Bu kelimelerin geçtiği ayetler tespitlerimize göre, genel manada meal ve tefsirlerde üstünlük lafzı ile ifade edilmesine rağmen, söz konusu kelimeleri pasajları ile birlikte değerlendirdiğimizde ulaştığımız ortak sonuç, insanlar için mutlak manada bir üstünlükten söz edilemeyeceğidir. Ancak farklı tür ve şekillerde birinin diğerlerine göre fazladan nimetlendirilmesi ile konum olarak elde edilen sınırlı bir üstünlükten söz edilebilir.

Kur'ân'a göre insanlar arasında ancak mukayyet açıdan bir üstünlük olabilir. Bu itibarla insanların üstün olarak nitelendirilebilmesi için bazı temel kriterler mevcuttur. Bu temel kriterlere ulaşabilmenin ise iki genel yolu vardır. Bunlardan birincisi; Allah'ın doğrudan seçmesi yoluyla. Allah'ın bu seçme işlemi sayesinde seçilmiş olan kişilerin, getirildikleri bu şerefli konumlarla birlikte bu konumun muhataplarına nazaran daha üstün olduklarını söyleyebiliriz. Örneğin peygamberlerin peygamberlik konumuna seçilmeleriyle birlikte diğer insanlardan bu yönleriyle ayrılıp daha üstün olmaları gibi. Ancak peygamberleri hakiki manada üstün kılan şey, sahip oldukları peygamberlik konumu değil, bu konumu ifa etmede gösterdikleri üstün gayret, samimiyet ve çabalarıdır.

İnsanların belirli alanlarda diğerlerinden konum olarak daha iyi bir yere sahip olmalarını sağlayabilecek bir diğer yol ise insanın kendi gayreti neticesi ile elde edebileceği durumlardır. İnsan, izzet ve şerefini yükseltebileceği durumlar ise iman, salih amel, bilgi ve bunları hayata aktarma şekli olan takva yoluyla. İnsan bu saydığımız kazanımlarla Allah'ın muhabbeti ve rahmetini üzerine çekerek diğer insanlara nazaran Allah katındaki konumunu ve yerini yükseltir. İşte hakiki manadaki üstünlük de budur.

Kur'ân-ı Kerim insanların ancak takva yoluyla birbirlerine karşı üstün bir konuma gelebileceğini söylerken aynı zamanda insanlardaki, üstünlüğün maddi bazı kazançlar yoluyla elde edilebileceği düşüncesini de şiddetle yasaklar. Bunu yaparken kimi zaman doğrudan vermek istediği mesajı verirken kimi zaman da meseller ve kıssalar yoluyla insanlara ibretlik örnekler üzerinden anlatır. Kur'ân bu örnekleri insanların, geçmişte yaşamış kavimlerin yanlış üstünlük tasavvuru yüzünden başına gelmiş felaketlerden ders almaları ve bu konudaki düşüncelerini ıslah edebilmeleri için vermektedir.

Son olarak diyebiliriz ki, insanlar "insan" olmak bakımından eşit yaratılmışlardır. Yani insanlar için doğuştan kaynaklanan bir üstünlük durumu söz

konusu değildir. Kur'ân'da insan onuruna ters düşmeyecek şekilde sadece Allah'ın koyduğu bir takım değerlere bağlı, sonradan elde edilebilecek ve insanı diğerlerinden farklılaştırabilecek bir üstünlük olgusu vardır. İnsan ancak söz konusu bu değerler ile üstün olarak nitelendirilebilir. Ancak bu temel değerlerin sadece belirli bir kesimin değil bütün insanların ulaşabileceği nitelikte olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Aynı zamanda bu temel değerlerle elde edilen üstünlük vasıtasıyla diğer insanlar üzerinde tahakküm kurulamayacağının bilincinde olunup toplum huzurunu bozacak davranışlardan kaçınılması da büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDULBÂKÎ, M. F., 1945. el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'lKur'âni'l-Kerim, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 870 s.
- AÇIKGENÇ, A., 1992. Bilgi Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 270 s.
- AHTERÎ, M. K., 1309. Ahter-i Kebîr, (...)
- ALAN, H., 2014. Hz.Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan, Beyan Yayınları, İstanbul. 504 s.
- ALTUNTAŞ, H.; ŞAHİN, M., 2003. Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 609 s.
- el-ÂLÛSÎ, Ş.M., 1994. Rûhu'l-Maânî fi'l-Kur'ani'lAzim ve Seb'i'l-Mesanî, (thk. Ali Abdü'l-Bari Atiyye), Dâru'lKutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 16 c.
- APAK, A., 2017. "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (1), İstanbul, ss. 76-91.
- ARSLAN, H., 2016. "Afrika Topluluklarında Atalar Kültünün Önemi ve İşlevi", Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3 (6), ss. 7-27.
- ATEŞ, S., 1995. Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 6 c.
- AYDIN, H., 1996. İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara. 182 s.
- BAĞCI, M., 1999. "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Çabalara Eleştirel Bir Yaklaşım", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1, Diyarbakır ss. 299-319.
- BARDAKÇI, M. N., 1999. "Tasavvufi Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, ss. 33-48.
- BAYRAKLI, B., 2006. Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yay. İstanbul, 20 c.
- el-BEGAVÎ, M. F., Me'âlimü't-Tenzîl, Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî, Beyrut, 5 c.
- EI-BEHİY, M., 2003. İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar, Çev.: Ali. Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul, 247 s.
- el-BEYDÂVÎ, M. N., 1418. Envâru't Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî, Beyrut.
- BİLGİZ, M., 2012. "Kur'an'da Nübüvvet", Diyanet İlmî Dergi, Kur'an Özel Sayısı, DİB Yayınları, Ankara.
- el-BUHARÎ, İ. İ., 1981. el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul. 15 c.
- CEVİZCİ, A., 2002. Paradigma Felsefesi Sözlüğü, Paradigma Yayın İstanbul, 400 s.
- CORA, M., 2013. "Kur'an'da Âd Kavmi", International Journal of Social Science, 6 (3), ss. 109-134.
- ÇAĞRICI, M., 1995, "Fazl" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 44 c.
- ÇELİK, Ö., 2010. Teşbih Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'an'da İnsan, Akademi Yay. İzmir, 440 s.
- ÇETİN, H., 2005. "Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 1 (3). s. 156.
- DEMİR, Ş., 2002. "Kur'an Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu", Ekev Akademi Dergisi, 6 (10), ss. 145-152.
- DEMİRCAN, A., 2015. Cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile, Beyan Yayınları, İstanbul, 144 s.
- DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyonu), 2012. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 5 c.

- DRAZ, A., 1983. İslam'ın İnsana Verdiği Değer, Çev.: N. Demir, Kayihan Yayınevi, 238 s.
- EBU DAVUD, S. E., 1981. Sünen-i Ebû Davûd, Çağrı Yayınları, İstanbul, 17 c.
- EBUSSUUD, İ., İrşâdü'l-Aklu's-Selim Mezaye'l-Kitabü'l-Kerim, Dârü'lhyâü Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut.
- EFLÂKÎ, A., 1973. Menâkibu'l-Arifin, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- ERKAL, M., 1995. "gny" maddesi TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 44 c.
- el-EZHERÎ, M. A., 2001. Tehzibü'l-Lüga, Dârü İhyâü'l Tûrâsi'l-Arabiyye, Beyrut.
- FENTON, P. B., 2007. "Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliya Hiyerarşisi", Çev.: S. Çift, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (2), ss: 369-39.
- el-FİRÛZABÂDÎ, 2003. Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmus el-Muhît*, Dâr el-Fikr, Beyrut, 1230 s.
- FREUD, S., 2008. Totem ve Tabu, Çev.: H. İhsan, Alter Yay., Ankara, 154 s.
- GÜLER, İ., 2005. "Tarih ve 'Tarih-Dışı' Arasında Gelenek", Kalam Araştırmaları, 3 (2), ss. 45-51.
- _____, 2015. Sabit Din Dinamik Şariat, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 207 s.
- el-HALİL, A., 2003. Kitâbü'l-Ayn Muratteben alâ Hurûfi'lMu'cem. thk.: A. Hindâvî., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 4 c.
- HARARÎ, Y. N., 2015. Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Çev.: E. Genç, Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım, İstanbul, 411 s.
- İBN FÂRİS, Z., Makâyisu'l-Lüga, thk.: A. M. Harun, Dârü'l-Fikr, 2 c.
- İBN HAZM, A.S., 1982. el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal, neşr.: M. İ. Nasır; A. Umeyre, Mektebeti Ukaz, Cidde.
- İBN KESİR, İ. Ö., 1420/1999. Tefsîu'l-Kur'âni'l-Azîm, Dârü't-Tayyibe, 8 c.
- İBN MÂCE, Y. K., 1981. Sünen-i İbn Mâce, Çağrı Yayınları, İstanbul 2 c.
- İBN MANZÛR, M. M., 1999. Lisânu'l-Arab, Dârü İhyâi'tTûrâsi'l-Arabî, Beyrut, 10 c.
- İSLAMOĞLU, M., 2012. Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meal-Tefsir, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 1359 s.
- İZUTSU, T., 2011. Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, Çev.: S. Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 384 s.
- _____, Kur'an'da Allah-İnsan İslam Düşüncesinde Islah, Çev. S. Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 467 s.
- KANDEMİR, Y., 1980. Örneklerle İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, İstanbul, 463 s.
- KANT, İ., 2015. Arı Usun Eleştirisi, Çev.: A. Yıldırım, İdea Yayınevi, 110 s.
- KARAGÖZ, İ., 1995. "Kuranda Takva Kavramı ve Müttaki İnsanın Özellikleri", Diyanet İlmi Dergi, 31 (4), ss. 49-61.
- KAYA, A., 2017. "Kur'an'da İstiğna", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 3 (2), ss. 1-25.
- KILIÇLI, M., 1992. Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yay., İstanbul, 368 s.
- el-KURTUBÎ, F., 1384. el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dârü'l Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 20 c.
- KUTUP, S., Fizi'lal-ilKur'an, Çev.: S. Uçan; V. İnce; M. Yolcu, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 10 c.
- KÜÇÜK, A., 1992. İslam'da İlmin Yeri-Önemi ve Müslümanların Durumu, Diyanet İlmi Dergi, 28 (4), ss. 11-28.
- MACİT, Y., 2013. "Psiko-Sosyal Açından Karun Kıssası", Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi, 13 (3), ss: 33-68.
- MÂVERDÎ, H. B., Tefsîr'ü Mâverdî, Dâr'ül Kütüb'ül- İlmiyye Beyrut, 6 c.

- MEVDÛDÎ, M. A., 1996. Tefhîm'ül-Kur'an, Çev.: M. H. Kayani; Y. Karaca; N. Şişman; İ. Bosnalı; A. Ünal; H. Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 7 c.
- MÜLAYMOV, A., 2015. "İslamın Din Adamlarına Bakışı", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3 (6), ss:217-238.
- MÜSLİM, M. H., 1981. el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul, 3 c.
- NAR, C., 2016. İslam'da Irkçılık Ulusalçılık Milliyetçilik, Ark Kitapları, İstanbul, 822 s.
- en-NESÂÎ, S. D., 1981. Sünen-i Nesâî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2 c.
- en-NESEFÎ, H. D., 1998. Medârikü't Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, Dâr'ül Kelam Tayyib, Beyrut
- OKUYAN, M., 2015. Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü, Düşün Yay., İstanbul, 962 s.
- _____, 1996. Kur'an'da Olumsuz İnsan Tipleri, II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Fecr Yayınevi, Ankara, ss. 157-166.
- ÖZTÜRK, Y. N., 2001. Kur'an'da İnsan Kavramı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3, ss. 1-15.
- _____, 2001. Kur'an'ın Temel Kavramları, Yeni Boyut, İstanbul, 2 c.
- PAK, Z., 1999. Kur'an'da Kulluk, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 360 s.
- PEKASİL, T., 2012. "Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu", Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, s: 141-155.
- POLATER, K., 2013. "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (1), ss. 63-88.
- er-RAGİP, İ., 1373. el-Müredat Fî Gar'ib'il-Kur'ân, Tahran: Mektebetü'l-Büzer, 578 s.
- er-RÂZÎ, F., 1420. Mefâtihi'l-Gayb, Dârü İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut.
- RAHMAN, F., 2014. Ana Konularıyla Kur'an, Çev.: A. Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 255 s.
- _____, 2014. İslam ve Çağdaşlık Fikri Bir Geleneğin Değişimi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 254 s.
- SÂBUNÎ, M. A., Safvet'üt-Tefâsir, Dâr'ül-Hadîs, Kahire, 3 c.
- SARMIŞ, İ., 2014. Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam, Ekin Yayınları, 6.baskı, İstanbul, 684 s.
- SAVUT, H., 2015. "Kur'an'a Göre Üstünlük Duygusunun Düşünce ve Davranışlara Etkileri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (1), ss. 221-248.
- SAYAR, S., 2000. "Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)", Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (1).
- es-SERRÂC, A. M., 1914. Kitâbu'l-lüma' fi't-tasavvuf, Ed.: R. Nicholson, Londra.
- SOYSALDI, H. M., 1996. "Kur'an Semantiği Açısından Takva", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1., Elazığ, ss. 21-42.
- ŞANVER, M., 2001. "Dînî Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (1), ss: 137-164.
- ŞERİATÎ, A., 2015. İnsan, Çev.: Ş. Öçal, Fecr Yayınları, Ankara, 328 s.
- ŞİMŞEK, S., 2012. Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, Beyan Yayınları, İstanbul, 5 c.
- TABAKOĞLU, A.; KUTLUER, İ.; KARA, İ.; ÖZEL, İ.; DAVUDOĞLU, A.; ÖZEL, M.; KARA, A., 1992. Bilgi, Bilim ve İslam, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İlmi Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2 c.
- et-TABERÎ, M. C., 1420.el-Câmiu'l-Beyan Fî Te'vîli Âyati'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risale, 24 c.
- TAZEGÜN, Y., 2012. "Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri", Misbah, 1 (2), ss. 67-83.
- et-TIRMİZÎ, İ. S., 1981. Sünen-i Tirmizî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 3 c.

- TÖZLÜYURT, M., 2014/1."Kur'an'da Yer Alan Geleneklerin Farklı Bir Açıdan Değerlendirilmesi", *Bilimname*, 26, ss. 133-156.
- TÜMER, G., 1988,"*Âbâ*", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, I/V.
- _____, 1991"*Atalar Kültü*", DİA, TDV Yay., İstanbul, IV.
- "*Türkçe Sözlük*", 2011. Kolektif-Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNAL, A., 2014. Kur'an'da Temel Kavramlar, Işık Yayınları, İzmir, 501 s.
- VEHBİ, M., 2012. Hülâsâtü'l-Beyan Fî Tefsiri'l-Kur'ân, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 16 c.
- VURAL, M., 2007. "İslam Düşüncesinde Gelenek ve Gelenekçilik- Seyyid Hüseyin Nasr'ın Gelenek Anlayışı", *İslamiyat*, 10 (3), ss. 53-68.
- YAZIR, M. H., 1992. Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler.: İ. Karaçam; E. Işık, N. Bolelli; A. Yücel; M. Demirci; N. Yıldız, Azim Dağıtım, İstanbul, 10 c.
- YILDIRIM, C., 1991. İlimin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri, Anadolu Yayınları, İstanbul, 14 c.
- YILDIZ, İ., 2015. Kur'ân-ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26, ss.175-215.
- YÖNTEM, A., 2014. "İbn Hazm'a Göre Hz. Peygamberden Sonra Efdaliyet/Üstünlük Durumu ve Sahabe", e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 7 (2), ss. 5-24.
- ez-ZEMAŞERÎ, M. Ö., 2003. el-Keşşaf an Hakiki't-Tenzîl ve Uyunu'l Ekavi'l Fî Vücuhi't-Te'vil, Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 4 c.
- _____, 2016. el-Keşşaf, Çev.: H. ÜNAL, Ekin Yayınları, İstanbul. 680 s.
- ZUHAYLÎ, V., 2005. et-Tefsîrü'l-Münir, Çev.: H. Arslan; A. Efe; B. Eryarsoy; İ. Kutluay; N. Yıldız, Bilimevi Bas. Yay. Ltd. Şti., İstanbul, 15 c.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Hilâl REYHANLIOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi : 03/05/1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi İlahiyat Fakültesi
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller :
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı

İletişim

E-Posta Adresi : hilalreyhan@gmail.com
Tel. : 05469030582

Tarih :